

Limba și literatura
bulgară
clasa a VIII-a

Съдържание

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА

ПЪРВА ТЕМА: РОДИНА, РОД И РОДЕН ЕЗИК. РОДОСЛОВИЕ

Текст. Признаци на текста.....	10
Общуване. Речева ситуация	12
<i>За българското възраждане</i>	14
Книжовен език. Същност и предназначение.....	16
Из българската литература преди освобождението. Петко Рачов Славейков.....	18
Петко Рачов Славейков, <i>Изворът на белоногата</i>	20
Симеон Янев. <i>Среднощно кафе</i>	26
Стил. Текст и стил.....	28
Разговорен стил.....	30
Научен стил.....	32
Официално-делови стил.....	34
Публицистичен стил	36
Художествен стил.....	38
Любен Каравелов	40
Любен Каравелов, <i>Мамино детенце</i>	42
<i>Задачи и упражнения за преговор и обобщение</i>	55
Съчинение разсъждение	56
Създаване на съчинение разсъждение на тема: „Горчивите плодове на лошия родителски пример“ („Мамино детенце“ от Любен Каравелов)	58
Да се научим да пишем есе.....	60
Още за есето	62
Христо Ботев	64
Христо Ботев, <i>Майце си</i>	66
<i>Тестови задачи</i>	68

ВТОРА ТЕМА: ДЕЙСТВИТЕЛНОСТ И МЕЧТА

Из българската литература след освобождението до края на Първата Световна Война	72
Видове изречения по състав	74
Сложно смесено изречение. Строеж. Интонация, пунктуация. Употреба	76
Първият ректор на софийския университет е бесарабският българин Александър Теодоров-Балан	78
Иван Вазов.....	80

Иван Вазов, <i>Немили – Недраги</i>	81
Иван Вазов. Из романа „Под игото“	101
Пряка и непряка реч. Начини на изразяване на чужда реч. Интонация, пунктуация	106
Цитиране и цитат.....	108
<i>Тестови задачи</i>	112

ТРЕТА ТЕМА: АЗ И ОБЩЕСТВОТО

Алеко Константинов	116
Алеко Константинов, <i>До Чикаго и назад</i>	117
Думата като езикова единица	136
Думата като знак.....	138
Етимологично значение на думата	140
Д-р кр. Кръстев и списание „мисъл“	142
Пенчо Славейков.....	143
Пенчо Славейков, <i>Неразделни</i>	144
Синонимия	146
Антоними. Омоними	148
Фразеология.....	150
Пейо Яворов	152
Пейо Яворов, <i>Май, Вълшебница</i>	154
Видове речници	156
Дума и контекст в художествения текст	158
Елин Пелин	160
Елин Пелин, <i>Андрешко</i>	160
Международна културна лексика	168
Обществено-политическа лексика	170
Емоционално-оценъчна и експресивна лексика.....	172
Из българската литература между двете световни войни. Христо Смирненски	174
Христо Смирненски, <i>Юноша</i>	175
<i>Тестови задачи</i>	178

ЧЕТВЪРТА ТЕМА: ВРЕМЕ И ИСТОРИЯ

Елисавета Багряна	182
Изменяеми и неизменяеми части на речта.....	184
Наречие. Правопис и употреба	186
Йордан Йовков.....	188
Йордан Йовков, <i>Другоселец</i>	189

Вид на глагола. Значение и употреба.....	194
Сложни глаголни времена (повторение и обобщение).....	196
Залог на глагола	198
Димитър Талев.....	200
Димитър Талев. <i>Златният ключ</i>	201
Наклонение на глагола. Изявително наклонение	206
Преизказно наклонение	208
Повелително наклонение	210
Условно наклонение.....	212
<i>Тестови задачи</i>	214
Из съвременната българска литература. Атанас Далчев.....	216
Атанас Далчев, <i>Към родината</i>	216
Блага Димитрова	218
Блага Димитрова, <i>Родина</i>	218
Андрей Германов.....	220
Андрей Германов, <i>Прасковка пред дядовата къща в село каваклии, лозенградско</i>	221
Таня Танасова	223
Таня Танасова, <i>Дюля</i>	223
Из литературата, създадена от българите преселници. Мишо Хаджийски.....	224
Мишо Хаджийски, <i>Бежанци</i>	225
Петър Бурлак-Вълканов	229
Петър Бурлак-Вълканов, <i>Моите бесарабски българи</i>	229
Нико Стоянов	231
Нико Стоянов, <i>Моят род</i>	231

Български език и литература

„Езикът ни е великолепен по звучност, по изразителност и по енергия. И ние си го обичаме като едно от най-скъпите наследства, завещани нам от дедите ни“.

Иван Вазов

РОДИНА, РОД И РОДЕН ЕЗИК

„ТОВА Е ОБИЧТА НА РОДНАТА КРЪВ...”

Защо обичам родителите си? Могат ли да се намерят думи, които да обяснят тази обич? Няма ли да изчезне магията на нещо необяснимо, неизмеримо?

Разбира се, има обич, която може да се обясни. Например обичам дадена книга, защото ме покорява мъдростта ѝ и изпитвам от нея естетическа наслада. Обичам дърветата през пролетта, техните белоцветни и белоснежни цветчета. Те ме даряват с радост и изумление от бялата чистота и красота. Обичам дърветата през есента, когато природата-художник ги обагря с различни цветове – жълто, червено, кафяво – и удивлението от цветната хармония изпълва тялото и душата ми.

Но има любов необяснима, чиста и свята, естествена и интимна. Нея как да обясня? Това е обичта на душата, на родната кръв, на моето „аз” към родината, родното място, към родителите ни, които не избираме и за които обикновено не говорим. Тази обич е много свидна.

Ние я носим от началото на появата ни до края на света. Нея я носят всички хора по земята – силни и слаби, млади и стари, образовани и необразовани. Ние я поемаме заедно с майчиното мляко и откриваме в приликата със своите родители – в жестовите, в поведението, в отношението си към света.

Стиховете на Христо Ботев са един своеобразен диалог с майката, с бащината „родна стряха”, „бащиното огнище”, с „гроба бащин”, „плача майчин”. Първото и последното му стихотворение са сътворени за тях. Нима те не са и моята изповед?

Поетът Димчо Дебелянов нежно и искрено, „с тих шепот” копнее да се завърне „в бащината къща, когато вечерта смирено гасне”. И той в тишината вижда едно видение – майка си, която стои на прага и го чака. Завърнал се, той поставя главата си на нейното рамо и дълго повтаря „мамо, мамы”. Поетът изразява тук моята любов, необяснима и неизмерима, превръщайки я в поезия. Това е изповедта на неговата душа, но е израз и на моята обич, вечна и свята.

И аз като всеки един човек се гордея с родителите си и се стремя да им подражавам. Обичам ги и затова, че са ме възпитали на трудолюбие, обич към родината и всичко живо. И аз се стремя да бъда един пълноценен във всяко отношение човек.

Родителите – това е моето начало. А по-късно ще стана и аз майка, ще обичам своите деца и още по-късно те ще обичат техните. Такъв е кръговратът на човешкия живот. Така светът започва, защото има обич, родна кръв, наследствени гени. Така ще бъде до края на света... А може би той няма да свърши поради това, че има любов необяснима и неизмерима – вечна и свята любов между родители и деца.

*Силвия Методиева, 18 години,
Българско училище в Отава, Канада*

- 1. Кои от мислите в съчинението на българката от Канада са ти близки?**
- 2. Коментирай надеждата на авторката, че светът може и няма да свърши, тъй като има любов между родители и деца.**
- 3. Как разбираш ти израза „обичта на родната кръв”?**

РОДОСЛОВИЕ

КОЙ КАКЪВ Е В БЪЛГАРСКОТО СЕМЕЙСТВО И РОД

*От учебник „Българска литература”
на Димитър Маринов, 1887 година*

Названията на колената във низходящата линия са следующите:

Първо коляно: БАЩА и МАЙКА, в приказките и в обикновения говор се наричат **КОРЕН**

Второ коляно: децата **СИН, ДЪЩЕРЯ**. А когато се родят две деца **БЛИЗНАЦИ**

Децата се наричат още **ДЕТЕ, ОТРОК**

Синът се нарича още **СИНЧЕ, РОЖБА**

Дъщеря се нарича още **КЕРКА, ЧЕРКА**

Трето коляно: ВНУК-ВНУЦИ и ВНУКИНЯ

Четвърто коляно: ПРАВНУК и ПРАВНУКИНЯ

Другите названия за родство са:

(...)

3. Братът на бащата се нарича **ЧИЧО** или **СТРИКО**.

4. Жената на чичото се нарича **СТРИНА**.

5. Сестрата на бащата се нарича **ЛЕЛЯ, ЛЕЛИЦА**, а сестрата на майката **ТЕТКА, ТЕТИЦА**.

6. Жената на сина се нарича от баща му и майка му **СНАХА, СНАШИЦА**.

7. Бащата и майката на сина се наричат от снахата **СВЕКЪР** и **СВЕКЪРВА**. А бащата и майката на снахата се наричат от сина **ТЪСТ** и **ТЪЦА**, за които синът е **ЗЕТ, ЗЕТКО**.

8. Братът на мъжа се нарича от неговата жена **ДЕВЕР, БРАЙНО**.

9. Братът на жената се нарича от мъжа **ШУРЕЙ, ШУРЕК**.

10. Сестрата на мъжа в отношение към жената му е **ЗЪЛВА, ХУБАВКА, ЯБЪЛКА, ЗЛАТА**.

11. Сестрата на жената в отношение към мъжа е **БАЛДЪЗА**.

12. Жените на двама братя една за друга са **ЕТЪРВА, ЕТЪРВИ**. А мъжете на две сестри са **БАДЖАНАК, БАДЖАНАЦИ**.

- Прегледай книгата на П.В. Кайряк „Родословные древа Тараклии”, Кишинев, 1999 г.
- До какво коляно можеш да нарисуваш генеалогичното дърво на своя род?
- Има ли във вашия семеен архив стари снимки, на които е заснет родът Ви? Познаваш ли имената на всичките от снимката? Определи в какво родство си с всеки от снимката.

ТЕКСТ. ПРИЗНАЦИ НА ТЕКСТА

1. Прочети текста.

Голям принос за утвърждаването на българския език в Бесарабия има бележитият български просветител Павел Калянжи (1838-1890). Роден в Лясковец, завършил Ришельовския лицей в Одеса, от 1860 г. до освобождението на България П. Калянжи живее и работи в Бесарабия. Дълги години той е ръководител на училищата на българските колонисти.

Павел Калянжи с голяма упоритост и всеотдайност работи за въвеждане на българския език в Бесарабия. Той създава няколко сполучливи учебника: „Български буквар“, „Кратка читанка...“, „Другар за деца“, „Кратка свещена история и катехизис с нужните молитви“, издадени в Болград. Учебниците на Калянжи са преиздавани и издавани и в България.

В навечерието на освобождението на България Павел Калянжи се включва в революционната дейност и помага при създаването на четата на Христо Ботев, за формирането на българското опълчение в Кишинев.

Името на Павел Калянжи трябва да е познато и уважавано, защото той има голям принос в просвещението и в цялостния живот на бесарабските българи.

По Николай Червенков, доктор по история.

- Помисли какво заглавие би поставил към текста. Определи основния предмет на текста и запиши думите, които го назовават.
- Раздели текста на смислови части. Кои думи във всяка част назовават темата (предмета) на тази част?
- Обобщи микротемите, които изразяват темата на целия текст.
- Прочети първото и последното изречения от текста. Как са свързани те с темата и съдържанието на текста?

ПРИПОМНИ СИ ...

Текстът представлява **тематично и смислово единство**, в което изреченията са свързани по правилата на езика.

Предмет на текста – основното, за което се говори в текста.

Тема на текста – това, което се казва за предмета на текста, основното в неговото съдържание.

Ключови думи – думите, които назовават най-важните факти от информацията за предмета и темата на текста.

Обърни внимание:

Основните признаци на текста като речево произведение: **свързаност, граматичност, информативност, цялостност, завършеност.**

2. Анализирай текста от задача 1., като посочиш признаците на текста.

- Определи и посочи как са свързани микротемите на смисловите части на текста. Запиши ги.

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Прочети текстовете.

- А. Внимавайте вие, читатели и слушатели, роде български, които обичате и имате присърце своя род и своето българско отечество и желаете да разберете и да знаете известното за българския род и за вашите бащи, прадеди и царе, патриарси и светии как изпърво са живели и прекарвали. За вас е полезно и потребно да знаете известното за делата на вашите бащи, както знаят всички други племена и народи своя род и език, имат история и всеки грамотен от тях знае и се гордее със своя род и език.

От „История славянобългарска“ на Паисий Хилендарски

- Б. Българският професор Борислав Тошев в едно интервю говори за качества на характера на българина. Според него първото качество, което трябва да притежава българинът, е родолюбие с готовност за саможертва в името на българския национален идеал... Второто качество е трудолюбие – готовност за обществено полезен труд в името на българския народ. Третото качество е предприемчивост. И четвъртото качество е почтеност – едно качество, което старите българи винаги са притежавали.

- Потвърди, че записаните в точки А. и Б. редица изречения притежават признаците на текст. Определи вида на всеки текст според темата и целта на създаването (да информира, да въздейства).

2. Препиши ключовите думи от текст А и текст Б. Кои думи и словосъчетания и в двата текста назовават добрите качества на човека? Избери някои от тях за тема, върху която ще разсъждаваш (8-10 изречения). Посочи признаците на своя текст.

ЗА НАЙ-ЛЮБОЗНАТЕЛНИТЕ

Разгледай схемата на текста и помисли кои структури от учебниците по биология, физика и химия ти напомня.

3. Напиши съчинение на една от темите:

- В огледалния свят на единството;
- Далечни и близки светове;
- Словото е творецът на видимия и невидимия свят.

ОБЩУВАНЕ. РЕЧЕВА СИТУАЦИЯ

1. Определи речевата ситуация за всеки текст:

- A.** — О-о, Райно, здравей! Кога се върнахте от чужбината?
— Още сме пресни. Има-няма една седмица.
— Е, как се чувстваш на родна почва?
— Какво да ти кажа? Ходя по улиците като заплесната... Радвам се на всичко! И хората, и къщите – всичко ми пълни душата! Да пази господ дълго време да си далеч от своите! И дано скоро да хукнем пак нанякъде!
- Б.** Любен Каравелов е роден през 1837 г. в гр. Копривщица. Той умира твърде млад – едва 45 – годишен, но оставя колосално по размери и забележително по значение дело. При невероятно неизгодни условия на живот като емигрант, най-вече в Румъния, Каравелов развива разнообразна народополезна дейност. Поради професията на баща си – търговец на добитък – Л. Каравелов има възможност да посети много места в западните владения на Турция и да се запознае с положението на народните маси. Тези именно впечатления и наблюдения събуждат у него дълбок интерес към живота и съдбата на народа.
- По Цв. Минков*
- В.** Закон за българите, живеещи извън Република България
От чл. 1 до чл. 5 на глава първа от Закона се уреждат общите положения относно въпроса, кое лице се счита за български гражданин, както и доказването му. Законът е публикуван в ДВ, бр. 30 от 2000 г.
Съгласно посочените нормативни текстове законът урежда отношенията на българската държава с българите, живеещи извън България.

ПРИПОМНИ СИ ...

2. Определи отправителя (автора) и получателя на текстовете Б. и В. от задача 1.

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Прочети текста.

Държавната агенция за българите в чужбина към Министерския съвет и Националният дворец за децата при Министерството на образованието станаха организатори на първия международен конкурс за детска рисунка под наслов „България в моите мечти“. В агенцията се получи около 240 творби на 195 млади автори предимно от Украйна и Молдова. Две отличия получиха участници от Тараклия (Молдова).

- *Определи признаците на речевата ситуация, в която е създаден текстът. С каква цел е създаден той?*

2. Прочети диалога от разказа „Бай Ганьо журналист“ на Алеко Константинов.

— Гуньо бе! Ти какво ще речеш? – Обръща се приятелски бай Ганьо. – Ний искаме да издаваме един вестник. А?

— Защо не, да издаваме. Къораво има ли? – пита Гуньо с подмигване и с бързо шаване на пръстите си.

— Ти си гледай кефа.

— Ама има ли?

— Има, има. Гледай си кефа.

— Добре. Какъв вестник да издаваме – за правителството ли, или за опозицията? Казвай скоро, че ме чакат клиенти.

- *Опиши речевата ситуация, в която става общуването.*

3. РАБОТЕТЕ ПО ГРУПИ.

1. и 2. ГРУПА напишете текст с един и същ предмет на общуване (за вашия домашен любимец или друго домашно животно) като разказвате: 1. група в час по биология; 2. група в приятелски кръг.

3. ГРУПА: Да напише обявление за изгубен домашен любимец или друго домашно животно.

4. Коментирайте речевата ситуация и езиковите особености на текстовете.

5. Посочи езиковите разлики между трите текста и определи за коя сфера на общуване е предназначен всеки от тях. Редактирай допуснатите стилкови грешки..

ЗА БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ

„Българино, знай своя род и език и учи се на роден език“ – този призив на хилендарския монах и малката му ръкописна книга определят основните черти на Българското възраждане. Събужда се интерес към всичко българско: българския език, българския фолклор, българската история... Паисий Хилендарски внушава на сънародниците си представата за рода и езика като най-голямата българска ценност. Той призовава към народослужението и налага това като морално задължение на всички българи и всеки българин.

Българското възраждане трае близо два века и е универсално културно, а не само литературно явление. Това е процес на национално самоосъзнаване, самоопознаване и себеотстояване на българите.

В историята на Българското възраждане се открояват два периода. Първият продължава от средата на XVIII век до четиридесетте години на деветнайсетия век и се нарича публицистично-просветителски. С този период преди всичко са свързани имената на българските книжовници Паисий Хилендарски и Софроний Врачански. През първия период на Възраждането се поставят основите на българското училище. Първо – църковните училища, после – светските. По същото време се издават първите български учебници (сред тях „Рибният буквар“ от Петър Берон), появяват се първата българска енциклопедия, първите вестници и списания. Това е времето на първите опити на българските стихотворци.

Вторият период на Българското възраждане е двойно по-кратък: той трае около три десетилетия – от четиридесетте години на XIX век до Освобождението на България. Този период се нарича литературен и се откроява в историята на българската литература с такива имена като Найдено Геров, Георги Раковски, Добри Чинтулов, Петко Рачов Славейков, Любен Каравелов, Добри Войников, Васил Друмев. И разбира се, върхът на българското литературно Възраждане – гениалното творчество на Христо Ботев.

За българската възрожденска култура е определящ нейният демократичен характер. Повечето от възрожденците произхождат от народните низини. Те дори нямат средства за образование! Петко Рачов Славейков е самоук, а Петър Берон, Добри Чинтулов, Димитър Миладинов работят като ратаи, за да съберат пари за книги и за пътуване до прочути училища... Българската народна интелигенция се формира дълбоко демократична, родолюбива и свободолюбива, готова за духовен подвиг в името на народа си.

Цанко Лавренев – *Габрово 1847 г*

През цялото Възраждане българското Слово звучи призивно и призоваващо, с нравоучителен и просветителски патос. Възрожденските писатели бият камбаната за националното освобождение, като възпяват миналата слава на предците и издигат в култ единението на всички българи, вярват в НИЕ, което може да противостои на поробителите. Възрожденските писатели идеализират родното във всичките му прояви и възприемат родолюбието като най-голямата българска добродетел.

ЖЕНСКИТЕ ЛИЦА НА БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ

Българското женско движение възниква приблизително по едно и също време с феминисткото движение в Европа и Америка - през 60-те години на XIX век. До 1878 година в различни женски културно-просветни организации, девически дружества, благотворителни общества и комитети се включват близо 6000 българки.

Започва българското женско движение от 1857 година с подпомагане на девическото образование и културно-просветни прояви. С време със съдействието на родолюбиви българки значително се разширява диапазонът на дейностите на женските дружества. Някои настоятелства осигуряват стипендии за способни ученички в реномирани гимназии и висши училища в Букурещ, Прага, Москва, Киев, Кишинев и други. Освен подпомагане на учебното дело, женските дружества морално и материално подпомагат на възрожденската

книжнина: съдействат за издаване сборници с народни песни, търсят спомоществатели, участват в разпространяването на книги и периодични издания и т.н.. Сътрудничат с театрални дружества, читалища, градски общини и църковноучилищни настоятелства.

След жестокото потушаване на Априлското въстание женското движение насочва своите усилия към укриване на въстаници, подпомагане на затворници и заточеници, организира и помощни акции за населението от пострадалите райони. През Освободителната война те установяват дежурства във военновременните болници, участват при решаването на бежанския въпрос и други.

За разлика от женското движение в Европа, българското женско движение си остава общонационално и не се разделя на класова и политическа основа; жените решават специфични задачи, свързани с националното Българско възраждане.

по Маргарита Чолакова

• Припомни и разкажи в клас:

- Кога и защо започва Българското възраждане.
- Какво знаеш за делата на известните ти възрожденци – книжовници, просветители, герои на националноосвободителните борби.

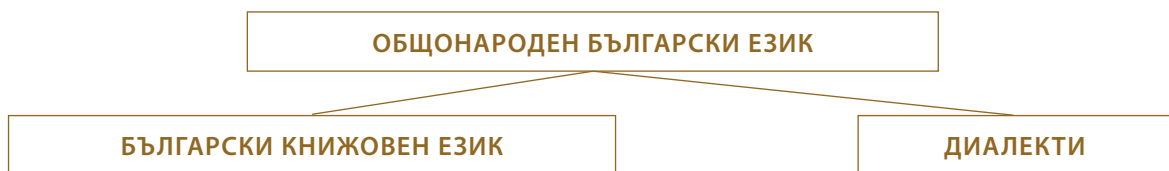
КНИЖОВЕН ЕЗИК. СЪЩНОСТ И ПРЕНАЗНАЧЕНИЕ

1. Прочети изказването за книжовния език на прочутия български езиковед Любомир Андрейчин.

Книжовният (литературният, стандартният) език е форма на националния език, която е еднаква за целия народ и го обслужва в неговия културен, обществен и производствен живот.

- *Какви качества на книжовния език се разкриват чрез синонимните му определения, дадени в скобите – литературен, стандартен?*

2. Разгледай схемата:

Необходима теория

Книжовният език налага строги единни правила в звуковата, граматичната и лексикалната система. Тези правила се наричат **норми на книжовния език**.

Нормите са представени в граматиките и речници на съвременния български книжовен език.

- *От времето на Паисий Хилендарски до наши дни в книжовния български език се променя не само лексиката, но и правописът на думите.*

В строителството на книжовния български език след Паисий Хилендарски (1762) вземат участие прочути писатели и културни дейци. Всеки от тях има свой принос.

Христаки Павлович (1804-1848)

– създава термините: *единица, сума, събиране.*

Иван Богоров (1821-1892)

– автор на „Първичка българска граматика“

– създава думите: *сричка, сегашно време, бележка, молба, часовник, наброявам, остроумен, чакалня.*

Найден Геров (1823-1900)

– автор на „Речник на българския език“

– въвежда физически термини: *движение, равновесие, налягане, съпротивление.*

Петко Славейков (1827-1895)

– въвежда руски и интернационални думи: *звание, статуя, недоверчив, отчаяние, конгрес, преса, академия, реформа, демокрация и други.*

Любен Каравелов (1837-1878)

– въвежда словосъчетания: *военна сила, обществена сила, обществено устройство, търся права, историческо право.*

Иван Вазов (1850-1921)

– създава думите: *изгрев, заник, здрач, призори, премеждие.*

Александър Теодоров-Балан (1859-1958)

– създава думите: *усет, творба, становище, предимство, намеса, заплаха.*

3. Прочети откъсите. Отбележи думите и формите, които са се променили в книжовния език.

а. От статията „Няколко мисли за български език“ на Найдено Геров:

Славянски-ты учени и филолози на сегашно-то време намиратъ, че от всички-ты славянски нарѣчя онова, което днесъ употребляватъ българе-ты е най-близо церковно-славянскій языкъ.

б. От Иван Богоров из „Първичка българска словница“:

Да ны прощаватъ нашитъ четци за тва що казахмы, което направихмы нѣс мьсълтъта раздѣлы между ученитъ ни. Заради тва сеа мѣчихмы и писахмы всѣкой да издырва по правото и по доброто Равнописаны.

- *Запиши тези текстове, като спазваш нормите на съвременния български книжовен език.*

4. Прочети началото на повестта на Любен Каравелов „Маминото детенце“. Открий какво не съответствува на съвременните правописни норми, какво се е променило и как. Запиши съответствията на остарелите форми и думи в съвременния български книжовен език.

5. Тази молитва е написана от първата българска поетеса Елена Мутева (1825-1854), представител на първото поколение преселници в Бесарабия. След опожаряването на родния Калофер емигрира със семейството си в Одеса.

О, Боже, Ти, Великий!
Великий наш Боже!
Велика Твоята е слава,
голяма – Твоята държава!
Да видя Тебе аз не смея,
пред Твойто име аз немея,
пред Твойте очи аз бледнея,
пред Твойта слава аз слепея!

И тая планина висока,
която виждам пред очити,
и там една река широка,
която пада от гората,
не са ли те творения Твои?
И тия страшните планини
не си ли ги направил с слово Ти,
за да познаем Твойти доброты?

Елена Мутева (1825-1854)

- *Запиши текста на молитвата според граматическите норми на съвременния книжовен език. Коментирай промените.*

ИЗ БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА ПРЕДИ ОСВОБОЖДЕНИЕТО

ПЕТКО РАЧОВ СЛАВЕЙКОВ

(1827 – 1895)

„...Едно благородно, едно голямо и звучно име: Петко Славейков! Да, Славейков, моят учител и вашият! Най-важният период на нашата история – периодът на борбата ни за духовно освобождение – беше изпълнен с неговата деятелност, с неговото слово, с неговото име. Родолюбец горещ, ум богат, всестранен, той даде най-силния подтик на народното свестяване... Душа упорита, желязна, родена за борба. Славейков понесе като твърд гранит всичките бури на една мъчна епоха и служи за тръбач на въздишките и ламтенията на цял един народ, внимателно вслушан в неговото сладко и гръмко слово...”

Иван Вазов, на своя юбилей през 1895 година

Петко Рачов Славейков е един от класиците на българската литература. Неговият жизнен и творчески път е показателен за неизчерпаемите духовни сили на българския народ. Петко Славейков произлиза от дълбоките народни низини, възмъжава в най-напрегнатите години на Възраждането. Няма възможност да получи образование и развива дарбата си чрез самообразование, избрал за свои учители живота и народната мъдрост. Той е енергичен и неуморим, излъчва жизненост, бодрост и воля за борба. При всички изпитания Славейков намира опора и сили в отношението на народа, в народната оценка – там той проверява себе си и своите врагове.

Още 15-годишен той става учител. Заради една подигравателна песен срещу търновския гръцки владика, която той съчинил, Славейков е преследван и гонен от всички селища, където е получавал учителско място. Най-после се задържа в Трявна, където получава признание като един от най-надарените български учители. Подготвя три от своите книги, събира пословици и песни, започва да сътрудничи в цариградската българска преса. От 1864 година Славейков се установява в Цариград. Тук неговата дейност е многостранна – преводач на Библията, редактор на вестници, поет, литературен критик, публицист, печатар, учител... Неговите съвременници свидетелстват: „Всичко или почти всичко се завъртва около него. В Цариград той беше най-будният, най-откровеният и най-независимият представител на българската идея.” За 10 години живот в Цариград той редактира 8 вестника и издава около 80 свои и преводни книги. Неотменно е свързан с църковните борби. Той е само на 33 години, когато се обръщат към него с „Дядо Славейков” като израз на почит към духовния водач на народа.

По време на Априлското въстание и на Руско-турската освободителна война той е сред народа. Организира българска съгледваческа мрежа в помощ на руските войски, лично провежда освободителите по проходи и пътеки. След Освобождението Петко Славейков участва в изграждането на младата българска държава като председател на Народното събрание, министър на просветата, министър на вътрешните работи... До последните си години той е глас на народната съвест.

През 1895 година Петко Рачов Славейков умира в София в малката си къща – винаги пълна с хора, заради което шеговито я наричали парламента.

Някои от най-важните дати от живота на Петко Рачов Славейков

- 1827** – роден на 17 ноември във Велико Търново. Майката на Петко умира, когато той е само на 3 месеца.
- 1835-1842** – Петко Славейков е ученик в Свищов. В този период той се запознава с „История славянобългарска“, насочила го към дейност за спасяването на народа.
- 1843-1848** – години на скиталческо учителствуване. 1849-1858 – установява се за по-дълго като учител в Трявна. Издава първите си книги.
- 1864-1873** – живее и твори в Цариград. Написва, превежда и издава в Цариград около 80 книги. Превежда Библията на български език, издава най-хубавия български легален вестник по онова време – „Македония“. Написва две от знаменитите си произведения – „Изворът на белоно-гата“ и „Жестокостта ми се сломи“.
- 1874-1878** – Учителствува в Одрин, след това в Стара Загора, възторжен посреща руските войски. Определен е за народен представител в Учредителното събрание.
- 1879-1881** – Взема активно участие в изработването на Търновската конституция. Установява се окончателно в София. Избран е за председател на Народното събрание и министър на просветата.
- 1895** – умира на 1 юли в София.

Знаеш ли, че...

През Руско-турската освободителната война по време на боя за Стара Загора градът е опожарен. Изгаря и къщата на Петко Рачов Славейков. Така се загубват много от неговите ръкописи – фолклорни и исторически материали, в това число огромен брой събрани от него и още непубликувани български пословици, поговорки и народни умотворения.

Как започнах да пиша:

Работата беше твърде проста. Един момък от Пиперково задирял някоя мома от Бяла. На момата баща ѝ я не давал на този момък, който не можел да му даде за обуца (баба какъ) толкоз, колкото искал той. Момата сторила да пристане на момъка и да иде подире му без волята на баща си. Една нощ през зимата момъкът отива на Бяла, извежда момата из бащини ѝ и я повежда към Пиперково. В пътя ги сполетяла вълчешка глутница. Момъкът сколасал да възкачи момата на една круша, но не пристигнал да се възкачи и той. Вълците го нападнали и той, възбегнат на крушата, с един габровски нож, що носел, бранил се вече, доколкото можел, съссякъл три вълка, другите най-подире побягнали и той завел момата дома си в Пиперково. Но дядо Драган, моят събеседник, тъй подробно и тъй увлекателно разказваше за всичко това: как се задиряли младите, как се нагласили да бягат, как ги сполетяла по пътя глутница, как се спуснали вълците и с какво остървение нападнали момъка, как той неустрашимо се борил и ги съссякъл, как те наваляли, та дърпали съсечените си другари

и ги разкъсвали – щото простата случка със селския момък се представяше от дядо Драгана като някакъв важен геройски подвиг. Аз се дотолкова увлякох от разказа му, щото тогаз още турнах на ума си непременно да опиша /.../ историята на този маловажен случай... Още сутринта, в пътуването си от Пиперково за Свищов, на две места сядах да си почивам и да се опитвам в писателския занаят.

Петко Р. Славейков

Речник:

бабàхакъ – вещи и пари, които се давали на бащата на момичето от момчето, за да му дадат момата

сколàсвам – успявам да направя нещо

навàлям – налитам, нападам някого

ИЗВОРЪТ НА БЕЛОНОГАТА

*Помежду Ибипча и Харманли
на пътя има една чешма, която
се казва Ак балдър чешмеси,
за нея живее в народа
следующето предание*

Видиш ли долу в полето,
дет се мержеят, чернеят
десетина дръвля върбови?
Там било село Бисерча
в стари години, отколе
там се родила, живяла
мамина мила Гергана.

Гергана, пиле шарено,
Гергана, кротко агънце,
кат бисер между мъниста
тя била между момите;
първо ѝ либе Никола –
вакло огиче пред стадо
пόμεжду селски ергени!

Гергана още Никола,
двама лика-прилика
като два стръка иглика,
двамата млади зелени –
един за друг родени,
един у други влибени,
влибени верно, примерно.

Либил Никола Гергана,
либил я и я задирял:
заран и вечер по извор,
по хора всяка неделя,
по тлъки всяка прилука,
и по седенки всяка нощ.

Било то вече посреднощ.
Седенките се разиждат –
праща Никола дома ѝ
своята мила Гергана,
китка ѝ цвете поиска.
Гергана тихо говори:
— Късно е, либе, за китка,
месечинка си залезе,
а петли не са попели –
време е сега потайно –
грозна, невярна полунощ:
звезди блещукат над нази,
веди прелитат край нази,
змееве, змейски духове
и самодиви-нощянки, –
ще видят, ще ни завидят!

Китка се дава за обич,
кога се зора зазори:
в зори е китка кръвена –
утре ти китка готова.
Дигни се рано да станеш,
утре на нива да идеш,
на изворът ме почакай,
биволя докат напоиш,
аз с бели менци ще дойда
за прясна вода студена,
ще ти дам китка кичена
от мое чело на твое,
с тебе за мене да бъде...

Черна им честта, горките,
черна ги веда подслуша,
подслуша, та им завиде,
на зло им око мернала,
сторила да ги погуби.
Рано ранила Гергана,
станала, та се умила,
пред икони се прекръсти,
тихо се богу помоли.
Росна е китка набрала
и я на чело забола.
Дига кобилица на рамо,
та си на извор отива;
не свари тамо Никола,
най свари бели чадъри
нощя е везир пристигнал,
с войска си тука застанал.

Гергана вода налива,
бели си крака измива.
Везир пред чадър седеше,
гледал Гергана, чудил се,
чудил се хубост таквази
де се е взела на село.
Гледал я везир, сматрял я
и от сърце я поревнал.
Допраща слуги, вика я.

Везир ѝ дума продума:
— Българко, мила девойко
що ми си рано ранила за
прясна вода на извор?

Рано съм, аго, ранила
за прясна вода студена
по-рано да си ошетам.
Тейко ми стара стария,
бърза на нива да идем,

— Ходиш ли млада девойко
ходиш ли и ти на нива
да гориш лице снежано,
да косиш ръце нежани?
Ти не си за туй родена,
най си родена, дарена,
бяла ханъма да бъдеш,
все по чардаци да ходиш...
Я хайде, бяла българко,
хайде на Стамбул да идем
дето ще шеташ на други,
други на тебе да шетат.

— Добре съм, аго, аз тука
при стари баща и майка,
мен не тежи ми шетнята.
Откакто съм се родила,
все тъй съм расла, порасла,
кога на нива, на лозе,
на стар бащица на помощ,
кога пък в къщи да шетам
на мила майка отмяна.

Гергана. Художник Димитър Казаков Нерон

— Ще дойдеш, бяла българко,
ще дойдеш с мене на Стамбул,
ще дойдеш, друго не бива.
— Жив да си, аго, недей ме!
Как ще оставя баща си,
майка си, как ще замина?

— Туй ли са грижиш и мълвиш?
Не щеш ли и тях да вземем,
да ги заведем с нази си?

— Мили ми, аго, ливади,
свидна ми мала градинка!
— Ливади искай от мене,
все по ливади да ходиш,
каквито искаш градини
и цветя вътре всякакви...
Жално въздъхна Гергана,
умилно дума продума:
— Няма там, аго, по вази,
няма там стени таквизи,
зиме със здравец обрасли,
лете със сива люляка;
няма там бяло кокиче,
ни теменужка дъхава
между къдрави шубрачки;
в поля чернока аглика
на всяко равно пладнище,
злат минзухарец в равнище,
ни ален божур в странище...
В моята мала градинка
доста е мене, що имам:
всякакви ружи шарени,
шарени, жълто-алени,
дребен босилчец черночек,
син кремък, жълта латинка,
бял кремък, чисто сребърен,
бисерно росно леденче,
крехка върбица клоната
стволяста камха рехата,
червен седянка вечерен,
синкави рохли ранници,
карамфил зимен и летен,
шибой ми кичест, ператен
и морав стратул бархатен...

Тез живи цветя няма ги
във ваште, аго, градини!
Там всичко расте насила
и дето расте, там вене...
Хубаво всичко на село,
охолно, аго, на воля!

— Хубава, млада българка,
защо си толкоз глупава!
Склони ти само да дойдеш,
на Стамбул да те заведе:
да видиш де е хубаво,
да познаеш що е охолно!
Аз ще заръчам, щом идем
да ти изградят градини,
каквито искаш, дето щеш.
И ще направя за тебе
в градини нови сараи
със дванадесет капии
с триста прозорци джамлии;
с миндери ще ги обградя,
с ястъци ще ги обредя,
с дюшеци ще ги постеля,
да седиш на тях, да гледаш,
додет ти видят очите...
— Стамбул е, аго, за мене
тука, дето съм родена,
а най-хубави сараи –
там онзи моя бащин дом.
Що ми са много капии,
когато мога от една
да ходя и да дохождам?
Що ми са триста прозорци,
когато мога всякога
от едно само прозорче
да гледам деня слънцето
и вечер ясен месечка
и милиони звезди около?
Какви по-светли сараи
от тез небесни сводове?
Какви по-добри миндери
от таз зелена морава?

— Младо, безумно момиче,
ти още нищо не знаеш!

Мене повярвай, послушай,
да си намериш късметът:
бяла ханъма да станеш,
злато, коприна да носиш,
в светли хареми да седиш,
жълти жълтици да нижеш
размесом с дребен маргарец.

— Хубаво, аго, жив ми бил,
но аз съм проста селянка,
не ми са драги хареми,
нито свилени премени;
не искам жълти жълтици,
не искам дребен маргарец!
Стига ми това, що имам:
таз огърлица мъниста
и този плетен косичник...

Най-подир, аго, знаеш ли?
Ако не знаеш, да знаеш:
аз съм се клела, заклела
и клетвата ми вярна е:
първо ми либе Никола –
първо венчило той ще е...
— Колко си проста, безумна!
Та що е твоят любовник
пред мене и пред властта ми?
— Пред тебе, аго, нищо е,
но за мен, знаеш ли, всичко е
воля аз него, та него...
— Волиш ти него, та него –
отвърна везир сърдито, –
но своя воля ти нямаш,
мойта е воля над тебе,
аз ще ти бъда стопанин...
Гергана дума продума:
— На живот ми си господар,
но на волята не ми си!
Без воля стопан ставаш ти
на мъртво сърце студено...
Смая се везир с Гергана,
вярност в любов и почете,
пусна момата свободна
и надари я богато;

после за спомен поръча
изворът чешма да стане.
Дюлгери чешма градили,
в село са дума разчуло,
че са Гергана вградили.
Истина било, тъй стана:
залиня мома Гергана
като лист рано ознобен,
залoшя, още закрея
кат ран босилек в засуха.
Крея Гергана на крака
нещо ми до три месеца,
легна Гергана на дрехи...
Ходи Никола, дохожда,
води и врачки, знахари,
с разни я билки цериха,
от нищо не и преиде.
Година време не склучи,
богу душица предаде...
Сето я село пожали
и всички са се събрали,
всякой свещица запали...
Моми и венци изплели,
момци и гробник сковали...
От къщи кат я дигнали,
ред я редом носили,
до тъмен гроб я занесли,
занесли, там оставили...

Никола, верен либовник,
рано ранява у вторник,
та си на гроба отива,
с бял тамян гробът прикадил
с руйно го винце поприлял
и вощеница запалил...
Върнал се от гроб Никола,
но не се върнал дома си;
и до ден днешен няма го...
Счува се само дълбоко
цафарата му, тъмната,
тъжно да свири и тътне,
кога се вести Гергана там,
на чешмата седнала,
на месечинка да преде.

Речник

в̀акъл – черноок, мургав

ог̀иче – (диал.) агне

сар̀ай – дворец

кап̀ия – порта

м̀аргарец – (ост.) маргарит

вест̀авам се (вестя се) – показвам се за малко, явявам се за малко, мяркам се

поревнувам (порев̀на) – харесвам

цаф̀ара – овчарска свирка (от единична дървена цев с дупки за пръстите)

пл̀етен кос̀ичник – изплетена женска коса с наниз, стари монети или други украси

цер̀я – лекувам

см̀айвам (см̀ая) – учудвам, слисвам, изумявам, обърквам някого

б̀илки – лековити треви

Открий в текста и прочети отново:

- а) Откъсите с описанията на Гергана и на Никола;
- б) Откъса, разказващ за това кога и къде се срещат „млади-влибени“;
- в) Откъса, разказващ защо Гергана не иска да даде китка на Никола;
- г) Откъса, разказващ за представите на везира за щастието;
- д) Откъса, разказващ за представите на Гергана за щастието;
- е) Разказа на Гергана за нейната малка градинка.

Да разсъждаваме заедно:

1. Кой от епизодите на поемата те развълнува най-много и с какво?
2. Как се проявява Гергана в отношенията с либето си? А в спора с турския везир?
3. Как се отнася авторът към Гергана? Аргументирай се.
4. Какви български стойности защитава и олицетворява Гергана?
5. Посочи непреходните добродетели на Гергана, заради които можем да говорим за нея като за олицетворение на идеала на българката. Аргументирай се.
6. Какъв иска да се покаже и какъв се показва турският везир?

Според Надежда Драгова „поемата се превръща в първото художествено проникване в българската народопсихология, тоест художествено изследване на най-устойчивите белези в отношението на един народ към света и към човешките стойности“.

- **РАБОТЕТЕ ПО ГРУПИ:** Всяка група получава по едно съждение от предложените долу, за да го аргументира и защити или да го опровергае:
 - а. „Везирът е нетипично благороден и великодушен, когато пуща Гергана на воля от уважение към верността ѝ.“
 - б. „Това е само привидно благородство, красив жест, с който властникът прикрива поражението си в спора, тъй като не е съумял да склони Гергана да предпочете него.“
 - в. „Везирът не си крие лицето на поработител. Той е сигурен, че не само Гергана, но и много други хубави българки му принадлежат по право.“

Сравни и направи извод

1. Припомни си от фолклора (митичната песен за Струна невяста) същността на вграждането:

Някога имало такова поверие, че ако се вгради в основите на голям строеж жив човек или неговата сянка, градежът става по-траен и по-як, защото духът на вградения вечно ще пази постройката. Чрез вграждането се давала скъпа човешка жертва, не можело да се вгражда чужд човек. Най-често в предания или народни песни, съдържащи мотива за вграждането, се говори за необходимостта да се пожертва любимата на майстора, тъй като, според поверието, от сърцето трябвало да се откъсне най-скъпото. Вградената винаги е най-красивата, най-добрата, най-съвършената, най-достойната...

2. Сравни мотива за вграждането в поемата „Изворът на Белоногата“ и в митичната песен. Кой кого вгражда? С каква цел?
3. Кое в съдържанието на поемата съответства, а кое нарушава ритуала на вграждането според народното поверие?
4. Коментирай възрожденския патос на поемата, получен вследствие на оригиналната трактовка на мотива за вграждането.

Вградената Гергана вечно ще живее и ще пази своите. Турчинът е безсилен пред най-добрата, най-красивата, най-съвършената, най-достойната, най-вярната родолюбка българка.

Творбата казва и още нещо:

1. Коментирай как чрез обръщанията на Гергана към везира и на везира към Гергана се разкриват характерите им.
2. Коментирай как речта на везира издава, че той, за разлика от Гергана, е равнодушен към цветята и дърветата. Сравни с разказа на Гергана за нейната малка градинка.

— Ливади искай от мене, все по ливади да ходиш, каквито искаш градини и цветя вътре всякакви.	— Мили ми, аго, ливади, свидна ми мала градинка,
--	---
3. Как си представяш външността на Гергана? Опиши я словесно в тетрадката си. Съвпадат ли твоите представи с представите на съучениците ти?
4. Открий в текста и запиши в тетрадката си всички словосъчетания с прилагателното БЯЛ или негови синоними. Ще се съгласиш ли с думите на Надежда Драгова за поемата: „страшно бяла балада за мрачното време“. Аргументирай се.

Критика за писателя и за творбата му

„Героите на поемата нямат външни, зрими черти. Те са сенки на едно предание, без релефен образ. От външността на Гергана имаме само една представа – само белотата ѝ, свързана от народа с името на чешмата – Изворът на Белоногата. Везирът се възхищава от „снежаното“ ѝ лице и „нежаните“ ѝ ръце. И повече никакви други черти... Една страшно бяла балада за мрачното време.“

Надежда Драгова

- ✓ Прочети фрагмент от разказа „Среднощно кафе“ от Симеон Янев и ще научиш нещо ново за живота на възрожденеца Петко Славейков.

СРЕДНОЩНО КАФЕ

В стаичката живееха двама – момчето и бащата. Момчето беше току-що навършило десет години, а баща му бе вече с посребрени коси, та изглеждаше много стар. Стаичката беше малка, толкова малка, че миндерът до масата им служеше не само за сядане, но и за легло. Прибираха се вечер по светло и излизаха сутрин по светло; улиците на Цариград в ония години съвсем не бяха безопасни за българите, макар че тук живееха толкова много, та наричаха града най-голямото българско селище.

Бащата беше учител; имаше едно българско училище в квартал Фенер и той учеше малките българчета там, след като токущо бе спрял да издава поради липса на пари един вестник, с който бе станал известен навсякъде в България. Вестникът се казваше „Македония“ и много години по-късно много учени хора щяха да казват, че това е бил най-хубавият български вестник в Цариград. Но той нямаше пари и сега с учителската си заплата връщаше дълговете на вестника. Нямаше и кой да им готви; прибираха се и вечеряха сами. Вечеряха хляб с маслини или хляб със сирене, а после обратното – хляб със сирене и след това хляб с маслини. Имаха стомничка с вода. Пийваха си добре и момчето лягаше от вътрешната страна на миндера и веднага заспиваше. На външната страна седяше бащата, разтваряше тефтерите си, отваряше масилницата и започваше да пише.

Зимните нощи бяха дълги, а в Цариград и не много топли. Момчето спеше, напиваше се и в просъницата си виждаше газеничето да свети, а баща му все така да пише. Стаята беше студена, а под юргана топло. Колко ли студено беше сега на баща му!

— Тате! – казваше то, обзето от съчувствие. – Да ти направя ли кафе?

— Хай, направи, Рачо – зарадван се обръщаше назад баща му. – Направи, да стоплиш татка си.

Имаха огнище, сухи дръвца. Момчето стъкваше огън, слагаше кафеничето, замирисваше на дом, замирисваше на топлинка. И двамата си помисляха в тоя миг едно и също. Мислеха си за Трявна, за майката, за другите братчета там, зад Балкана, които чакаха таткото да спечели, а Рачо да се изучи. Кафето вдигаше каймак – тъмнокафяв, гъстък.

— Сполай ти, момчето ми – казваше бащата. Ти пак си легни, че е среднощ, а аз ще попиша още, че имам за писане много.

От миндера зад гърба му Рачо го гледаше. Той изпиваше кафето, без да го усети, и пак хващаше перото. Прибираше краката си в леглото, слагаше тефтера на коляно и така, полуобърнат към него, продължаваше да пише. Фитилът в газеничето запращяваше, куче пролайваше навън, мюезинът от някоя джамия проточваше внезапно нощната си молитва. Баща му нито виждаше, нито чуваше. „Какво ли пише татко? – питаше се момчето, докато заспиваше отново. – И не му ли се спи?“

Съпругата и децата
на Петко Славейков

На баща му не се спеше.

Не чувстваше умора. Не усещаше студа, който сковаваше краката му под завивката.

Той пишеше поемата „Изворът на белоногата“.

Много години по-късно много учени щяха да кажат, че това е най-хубавата поема от времето на Българското възраждане.

Както всичко, до което се бе докоснал бащата, след много години на много хора щеше да изглежда невероятно, непостижимо и изключително. Защото бащата на момчето се казваше Петко Рачев Славейков. Човекът, който със словото си събуди българския народ от робския му унес и който написа много хубави песни за възрастните и за децата.

по Симеон Янев

Къщата на Петко Славейков в Трявна.
Днес къща-музей.

1. **Къде и кога протича действието? Прочети изреченията от текста, с които ще отговориш на въпроса.**
2. **Определи темата на всеки абзац от текста, като я запишеш с едно изречение.**
3. **Какви качества в характера на бащата се изявяват пред сина?**
4. **Какво качество на характера си проявява синът спрямо баща си?**
5. **Как ще определиш отношенията между бащата и сина в текста от Симеон Янев? Потвърди мнението си с цитати от текста.**
6. **Обичаш ли да четеш подобни истории за живота на писателите и на другите забележителни хора? Защо?**
7. **Какво ново научи за живота на възрожденеца Петко Славейков?**
8. **С кафето ли затопли в студената зимна нощ баща си десетгодишният син на Петко Славейков?**
9. **Харесваш ли отношенията между сина и бащата? С какво те привличат подобни отношения?**

Петко и Пенчо Славейкови.
Паметник в центъра на София.

СТИЛ. ТЕКСТ И СТИЛ

Във всяка сфера на общуване се утвърждава **определен стил** на езиково изразяване.

Как да определяме стила на текста?

- А.** Откриваме комуникативно-стиловите признаци на текста:
 - Анализираме речевата ситуация
- Б.** Отделяме езиковите средства със стилов белег.

Необходима теория

За всеки стил са характерни определени **лексикални, граматични и фонетични средства**. Стиловата принадлежност на думите се отбелязва в речниците:

Научен стил – термините се отбелязват със съответното за дадена наука съкращение: *Мат.* (математика), *Хим.* (химия), *Физ.* (физика), *Спец.* (специална дума, термин, който се употребява в няколко области) и т.н. Например: еднокопитен *Зоол.*, баобаб *Бот.*;

Официално-делови стил – *Канц.* думи, типични за административния стил и за нормативните документи: – изключая, включая, входящ, требвам и т.н. *Юрид.* – алинея, ищец, ответник, пълномощно и т.н. *Полит.* – референдум, балотаж, демокрация;

Разговорен стил – *Разг.* – разговорни думи от книжовния език: дрънкам (говоря), кристализирам (измръзвам), глезотия (глезен). *Простонар.* – думи, които нарушават книжовната норма: театро (театър), депутатин (депутат), кирия (наем). *Жарг.* – думи от младежкия говор: гот (хубав, добре), кефя се (радвам се), куфея (изпитвам удоволствие). *Диал.* – диалектна дума: ручам (ям), хортувам, гълча (говоря);

Художествен стил – *Поет.* думи, характерни за поезията и худ. творби: разлъка (раздяла), безбрежен (безкраен), друм (път). *Арх.* – старинни думи със силна експресивност: бран (война, битка), тат (крадец, разбойник). *Нар.-поет.* – думи от народното творчество: дипленица (сабя дипленица), чимшир (чимшир порти);

Книж. – думи и изрази, които не са прикрепени към определен стил, обикновено означават думи от чужд произход, които имат общоупотребим синоним: калиграфия (краснопис), изцеление (излекуване).

1. Прочети текстовете.

А. Свети малката люлка, в която
моя син като птиче трепти,
и на дядо ми скритото злато
сякаш пръснато в къщи блести.

Тази люлка е двестагодишна,
тази люлка мирише на дрян.
В нея детството радостно диша.
Моят род е във нея люлян.

*От стихотворението „Люлката“
на Христо Кацарски*

Б. — Вера, побързай, бавно се движиш! Ще закъснеем.

— Мамо, **остави ме** сега! **Не ми давай акъл!**

Убиват ме обувките! Защо не ми купи един **номер** по-големи?!

— **Ама** ти нали хареса тези!

— Бъди спокойна, **навреме** ще стигнем.

В. Договарящите страни признават необходимостта да съдействуват за укрепване и развитие на всестранните икономически, научно-технически, културни и други отношения посредством съобщенията, както и чрез радио- и телевизионните предавания чрез изкуствени спътници на Земята.

Г. Птиците са произлезли от влечугите, но в тяхното устройство настъпват различни адаптивни видоизменения. Птиците притежават един от най-добре специализираните черепи сред живеещите гръбначни.

Д. Ако **търсим** нашето истинско, често **незримо присъствие** по пътя от Кишинев до Сан Стефано, то тогава следва да наредим в строя на нашите **напети опълченци** всички знайни и **незнайни сенки** на онези, сложили глава пред българския олтар, знаейки колко далече по време е **мечтата, за която са умирали**.

Институционализирането на българската нация като самостоятелна етническа единица през 1871 г. би станало леко поради самия ни обхват на Балканите и присъствието ни в Европа.

• *Характеризирай всеки текст по следните въпроси.*

а) Определи темата на текста. За коя област на живота е характерна тази тема? В кои учебни дисциплини е възможен разговор по тези теми?

б) С каква цел авторът създава текста?

в) Непосредствено ли е общуването между автор и събеседник?

г) В коя сфера на живота става общуването?

• *Направи извод за стиловата принадлежност на всеки текст, като използваш схемата за речева ситуация в началото на урока.*

Обърни внимание:

Според **стиловата принадлежност** за всеки текст са характерни **специфични езикови средства** (думи и словосъчетания, синтактични конструкции, начин на произнасяне и интонация). По специфичните езикови средства един стил се отличава от другите.

Има **стилово неутрални** езикови средства, които се използват във **всички стилове**.

Езиковите средства, характерни **за определен стил**, се наричат **стилово маркирани**.

Ако използваме стилово маркираните средства необичайно, нашата реч е стилово неуместна.

РАЗГОВОРЕН СТИЛ

Във всекидневието хората общуват помежду си естествено и непринудено.

Стилът на естествения разговор се нарича **РАЗГОВОРЕН СТИЛ**.

Особености на разговорния стил: просторечни думи и изрази; преобладават думи с конкретно значение; фразеологизми, крилати думи, поговорки и пословици; повишена употреба на глаголни форми; незначителна употреба на причастия.

Разговорни елементи се срещат в речта на героите от художествените произведения. Но диалозите в художествените произведения са **стилизирани**, т.е. представляват художествено-естетическа обработка на разговорната реч. Разговорният стил е разновидност на книжовния език, поради което разговорната реч трябва да бъде съобразена с книжовната норма.

Разговорната реч (устна или писмена) подлежи на усъвършенстване, т.е. на редактиране. За да редактирате успешно своята реч, е необходимо да заместите разговорните елементи с книжовни или неутрални.

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Направи стилистичен анализ на текста и докажи, че той принадлежи на разговорния стил.

Диалог между Петър и брат му

Петър (П): Здравей, братле. Защо си такъв омърлушен? Откъде идваш?

Братът (Б): Бързах да се прибера вкъщи, натиснах педала и ето ти... пътна полиция.

П: Значи те глобиха. Много ли?

Б: Поносимо, но защо да давам грешни пари?

П: Е, каквото повикало, такова се обадило. Не се притеснявай, братле. И друг път... умната.

- *Открийте стиловите белези на разговорния стил, като наблюдавате текста по отношение на:*
 - участници в диалога;
 - възраст и емоционално състояние на участниците;
 - отношение на участниците към предмета на общуване;
 - лексикални и граматически особености на речевите съобщения (време на глаголите, лексикално значение на думите – пряко или преносно, фразеологизми, поговорки, стандартизирани изрази, видове изречения по цел на общуване и по състав).
- *Посочи стиловите белези на разговорния стил в диалога. Какъв извод можеш да направиш за участниците в него възраст, образование, емоционалност и др.?*

2. Открий некнижовните езикови елементи в диалога, характерен за диалекта на българите от Бесарабия. В езика на кой от участниците в диалога тези елементи преобладават? Как ще обясниш факта?

— Баща ми, Николай Георгиевич Волков, вече е навършил осемдесет и две години... Веднъж ми щракна в главата да го попитам за нашето фамилно име. Защо се казваме Волкови? А не Вълкови, както си е по български. Волков – това е руско фамилно име!

— Ами! Че то да й саде това – лекичко се подсмя той. – Както ме пишат по паспорта, почти нищо няма от мойто!

- Че как така?! – изненадах се аз.
- Саде Никулай вярно – като че ли отрязва той.
- Кво! Шегуваш ли се с мене, тате?
- Право ти казвам. Саде името мою, а фамилията и по отчеството нищо право няма.
- Ами тогаз кое е право? Таквоз се случва само със шпионите! – реших и аз да се пошегувам.
- Шпион, не шпион – вече с глас се засмя той, – а най-право ще бъде тъй: Шурлаков, Никулай Дорофеевич!

Иван Вълков

3. Каква синтактична особеност на разговорната реч откривате в следния текст от Елин Пелин?

„— Милено!... Чедо!

— Е, ида де! Обади се високо Милена и настави: Защо ме вика сега? Нека почака... Ех, Свилене!... Не знам дали ти още ме обичаш, но аз... Стоян е добър, добър като муха... вярвай, да го бия, ще плаче като дете и нищо, нищо няма да ми каже... ама пак го мразя... може и затова да го мразя... Ти какъв си луд, лош... ама...”

- *Как посредством тази синтактична особеност е разкрито душевното състояние на героинята?*

4. Открий глаголните форми на минало неопределено време в следните диалози. Кое в разговорната реч е наложило употребата на минало неопределено време?

А. — С какви играчки си обичал да си играеш като малък?

— С най-различни, но мама ми е разказвала, че винаги съм заспивал с едно плюшено мече.

Б. — Знаеш ли къде е Андрей?

— Не съм го виждал от миналия четвъртък.

В. — Марина ще дойде ли на срещата на випуска?

— Не знам. Изпратил съм ѝ телеграма, но до този момент не съм получил отговор.

5. Опиши речевите ситуации, при които общуването започва със следните обръщения:

Миличко, ела насам; Минутка внимание, колеги; Ей, дребосък;

Ако обичате, господине; Слушай, Георги; Бъдете така добра, госпожо.

- *Продължи текста след обръщенията, като съставиш монологични или диалогични устни текстове.*
- *Анализирай текстове с оглед на стиловите им белези.*

6. Съчини диалог, като избереш една от следните ситуации:

а) разговор с приятел по повод предстоящ важен мач на любимия ви футболен отбор;

б) разговор с приятелка по повод новите модни тенденции за есенния сезон.

- *Думи и изрази, които можеш да включиш в речта си:*

а) Тръгваме ли за стадиона? В колко часа е великото събитие? Каква система е избрал треньорът? Ще минеш ли да ме вземеш?

б) Цветове – бежов, резедав, жълт, червен, гълъбов;

Шивашка терминология – вталено сако, прикачен ръкав, мини (миди) пола, прав панталон, плат с ликра, стреч и др.

НАУЧЕН СТИЛ

Научният стил се употребява най-често в общуването между учени. Неговата основна функция е въз основа на научни изследвания да представя информация от различни области на знанието. Текстовете, отнасящи се към този стил, са предимно монологични – устни или писмени, с елементи на описание и на разсъждение. Използват се термини и терминологични словосъчетания, характеризиращи съответната наука. Липсват емоционално оцветени думи.

Обърни внимание:

В научния стил се предпочитат:

- ✓ **безлични глаголи**
(може, необходимо е, следва, трябва и др.);
- ✓ **сегашно глаголно време**
(среща се, означава и др.);
- ✓ **глаголни форми в страдателен залог**
(изследван е, посочен е и др.);
- ✓ **отглаголни съществителни имена**
(изследване, развитие и др.);
- ✓ **деепричастни конструкции**
(изследвайки, доказвайки и др.);
- ✓ **съобщителни изречения; преобладават сложните изречения;**
- ✓ **синтактични връзки, с които се постига обобщителен акцент**
(предвид на това, следствие на това, трябва да се има предвид и др.).

Жанровете на научния стил са: **научни статии, монографии, научни доклади** и др. Особености на научния стил притежават и урочните статии. Те са по-скоро научнопопулярни текстове.

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Докажи, че текстът се отнася към научния стил, съответно към науката литературознание.

В „Изворът на Белоногата“ жизненият конфликт и героите се изграждат върху основата на изключителното, на легендарното. Поемата стои наистина в дълбоко органично родство с народните балади и битово-фантастични поеми, обаче в тази своя поема Петко Рачев Славейков е внесъл нещо много свое, самобитно, особено що се отнася до дълбоко патриотичното и хуманно осмисляне на образа на Гергана. По-специално отбелязване заслужава тук и сравнително по-широкото място на лиризма, на субективно-емоционалната изява на поета в повествователната тъкан.

по Кръстьо Генов

- *Коментирай речевата ситуация на текста; адресант и адресат на информацията, цел и условия на общуването, предмет и тема на общуването.*
- *Какви термини и терминологични словосъчетания откриваш? Кои от тях са ти познати и кои ще потърсиш в речника на литературните термини?*
- *Какви езикови средства, характерни за научния стил, откриваш в текста?*

2. Препиши от следния текст думите и термините, характерни за музикознанието. Опитай се да обясниш значението им. Кое глаголно време е използвано в текста?

Музикалният език в „Янините девет братя“ е неразривно свързан с мелодичното и ритмичното богатство на народното звукотворчество. Вокалните партии на героите са написани в съдържан мелодично-декламационен стил, който е неразривно свързан с народната песен или по-точно произхожда от нея. Голям интерес представляват речитативите в „Янините девет братя“, които нямат нищо общо с мелодичния речитатив на операта от XIX век, а са написани в духа на българската повествователна песен. Това още повече доближава музикалният език на Любомир Пипков до този на народа.

по Л. Сагаев

- *Посочи глаголните форми в страдателен залог, характерни за научния стил.*
- *Направи справка в Тълковния речник за значенията на думата **партия**. С кое свое значение тя е употребена в текста? Защо в този текст думата **партия** е термин?*

3. Подреди предложените думи и словосъчетания в 2 колонки, като определиш кои от тях са характерни за текстове по история, а кои за текстове по география.

археология, древна слава, циклон, гигантски вихрушки, крепости, атмосферни смущения, хунски нашествия, ураган, океан, планета, въстание, вътрешнополитически живот, конституция, битка, меридиан, низина, пакт.

- *Анализирай, кои от тези думи са термини, терминологични съчетания, а кои са стилово неутрални думи.*

4. РАБОТЕТЕ ПО ГРУПИ.

Съставете по две изречения от всяка научна област, като използвате съответните термини. Използвайте същите термини, като съставите изречения, които принадлежат на художествения и разговорния стил. Коментирайте използваните езикови средства.

5. Ученическото съчинение принадлежи на научния стил. Посочи в този откъс думите и изразите, които представляват отклонение от него. Редактирай текста!

Централен герой в „Маминото детенце“ е Николчо. Баща му бил чорбаджията Нено. Николчо е представен как живее в семейството си, какво говори на майка си и баща си. Във втора глава виждаме героя в килийното училище на даскал Славе. Родителите на Николчо и даскал Славе си приказват в първия учебен ден и ни се показват кой какъв е. Това, което говорят Нено и Неновица, ни казва, че те не искат за детето си знания, а искат даскалът да не го бие.

- *Когато редактираш съчинението, можеш да използваш следните думи и изрази, които ще доближат откъса до научния стил.*

чийто баща е...; битова обстановка; отношения в семейството; с родителите; е представен в; посредством речевата характеристика; героите се саморазкриват; думите на майката: „Не бийте го, даскале“!

ЧЕТЕМ В ТЪЛКОВНИЯ РЕЧНИК ЗНАЧЕНИЕТО НА ТЕРМИНА:

МЕТОНИМΙΑ ж. 1. Само ед. Литер. Вид троп, при който въз основа на съществуваща вътрешна връзка между два предмета името на единия означава другия предмет. „*Върхът отговори с други вик: ура!*“ (Вазов); името „*върхът*“ е употребено вместо „*опълченците от върха*“. 2. Езикозн. Само ед. Начин на възникване в езика на нови значения. В израза „*Бях у баба*“ вторичното значение: *домът на баба*.

ОФИЦИАЛНО-ДЕЛОВИ СТИЛ

Текстовете, които са **средство за установяване на отношенията между гражданите и държавата**, принадлежат на **официално-деловия стил**. Общуването се осъществява по определени стандарти, непряко и предимно в писмена форма. Особенности на текстовете от този стил са **стандартизираност на изказа, точност и императивност**. Официално-деловият стил **не допуска емоционалност**, липсват анализи и разсъждения. Стилът изисква стандартно оформление на текстовете.

Обърни внимание:

Кои езикови средства са характерни за официално-деловия стил?

- ✓ думи с пряко значение – метафоричната употреба на думи е недопустима;
- ✓ речеви клишета и щампи (молба, заявление, декларация, подписаният, с уважение, заповед и др.), както и характерни устойчиви словосъчетания (с настоящото Ви уведомяваме, във връзка с Ваше писмо №... и др.);
- ✓ отглаголни съществителни (решение, изпълнение), именни съчетания (изпълнение на решенията, по усмотрение на ръководителя, по решение на висшестоящите органи и др.);
- ✓ сегашни деятелни причастия във функция на съществителни имена (живеещ, удостоверяващ);
- ✓ сегашно глаголно време (нареждам, уведомявам, установявам и др.);
- ✓ съобщителни и подбудителни изречения, усложнени синтактични конструкции с обособени причастни изрази (авторско право върху произведение, използвано анонимно или под псевдоним);
- ✓ сложни съставни изречения и сложни смесени изречения.

Най-често използваните от гражданите официално-делови текстове са **молба, заявление, декларация**. Те се отличават с относително по-свободен подбор на езиковите средства.

1. Разгледайте следния образец на заявление. На бял лист А4 напишете заявление за постъпване в Школа по танци.

До Директора на ТЛ „Хр. Ботев“
с. Валя Пержей

ЗАЯВЛЕНИЕ

От _____
Ученик/Ученичка от _____ клас през _____ уч. год.

Уважаеми господин Директор/Уважаема госпожо Директор,

Желая да изучавам следните предмети в часовете по задължително избираема подготовка:

1. Български език и литература
2. История, култура и традиции на българския народ

Дата _____
с. Валя Пержей

Ученик: _____
Родител: _____

Към официално-деловия стил с относително по-свободен подбор на езиковите средства се отнася и **автобиографията**. Тя съдържа сведения за определено лице и е предназначена за администрацията. Пише се от лицето обикновено при постъпване на работа, във висше училище и др. През последните години в България се използва стандартизирана форма на автобиография, характерна за някои европейски страни, известна с термина **curriculum vitae (CV)**.

2. Запознай се с един модел на CV (автобиография) и отговори на въпросите:

- *Каква задължителна информация съдържа автобиографията?*
- *Какво е стандартното оформление на CV?*

АВТОБИОГРАФИЯ

Име: Васил Иванов Стоянов

Адрес: гр. Кишинев 2060, Московски проспект 2, кв. 206

Тел./факс: 659218

Дата на раждане: 10 юли 1973 г.

Националност: българин

Семейно положение: женен с две деца

Трудов стаж:

1987 – 1991 г. Лицей „Виктор Юго“, Кишинев

1991 – 1995 г. Педагогически университет „Й. Крянга“, гр. Кишинев, специалност български и румънски език

1995 – 1997 г. Отбиване на редовната военна служба

1997 – 2000 г. Редовна аспирантура в СУ „Климент Охридски“, София. Работа по дисертация в областта на българските говори в гр. Тараклия, Р. Молдова.

Април 2001 г. Курс по компютърна грамотност

2003 г. Получаване на научната и образователна степен „доктор“

2001 – 2003 г. Специализация в Централния европейски университет, Будапеща

2004 – 2023 г. Работа в Молдовската национална телевизия, програма „На буджакска вълна“

Езици: румънски – добре, български – отлично, руски – отлично, английски – добре.

гр. Кишинев

1 ноември 2023 г.

Подпис _____

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Прочети текста от „Всеобща декларация за правата на човека“ и отговори на въпросите след него. Какви езикови средства, характерни за официално-деловия стил, откривате в този текст?

ИЗ ЧЛЕН 2.

Всеки човек има право на всички права и свободи, провъзгласени в тази Декларация, без никакви различия, основани на раса, цвят на кожата, пол, език, религия, политически и други възгледи, национален или социален произход, материално, обществено или друго положение.

- *Какви гаранции дава този член от Декларацията на българската народност в Република Молдова?*

2. Опитай се да запишеш своята автобиография в традиционната и в стандартизирана форма CV по европейски модел (потърси модела в Интернет).

ПУБЛИЦИСТИЧЕН СТИЛ

Всекидневно по радиото и телевизията, във вестниците и списанията се излъчват или пишат текстове, които носят чертите на публицистичния стил, съобщават за актуални и значими за обществото проблеми, въздействат върху широк кръг хора, формират обществено мнение. Типични за публицистичния стил са следните особености:

- Документално-фактологическа точност;
- Обобщеност в изложението на фактите;
- Монологична или диалогична форма на общуване;
- Ярko изявено лично отношение и оценъчност по поставените теми.

Обърни внимание:

Какви езикови средства са характерни за публицистичния стил?

- ✓ думи и изрази от обществено-политическата и културната лексика (парламент, партиен форум, политика, демокрация, тоталитаризъм, изкуство, балет, опера и др.);
- ✓ стандартни изрази (постигната е договореност, в резултат на предприетите действия и др.);
- ✓ термини и терминологични словосъчетания, достъпни за широк кръг читатели или слушатели (консенсус, мораториум, медии, комюнике и др.);
- ✓ експресивна лексика, метафорични изрази, атрактивни заглавия, привличащи вниманието на читателя;
- ✓ фразеологични словосъчетания (впрягам колата пред коня = върша нещо наопаки; под сурдинка = тихо, едва чуто и др.);
- ✓ безлични глаголи и глаголни форми в страдателен залог (необходимо е, немислимо е, беше постигнато споразумение, изразена бе надежда и др.);
- ✓ вметнати думи и изрази (на първо място, от една страна, трябва да се отбележи, за щастие, за нещастие, първо, второ и др.);
- ✓ съобщителни и възклицателни изречения, реторични въпроси (Какво да се прави?; Това ли е новото време?).

Понякога в публицистиката се прекалява с употребата на някои изрази и те се превръщат в шампи или клишета (*висок боен дух, получава развитие и др.*).

Видове публицистични жанрове

Информационни – информационна бележка, дописка.	Целта е да се осведомят широк кръг читатели за най-важните проблеми на текущия обществено-политически живот.
Коментарни – статия, репортаж, интервю.	Целта е да се осведомят читателите за значим актуален проблем, по който се изразява становище (коментира се).
Художествено-публицистични – очерк, пътепис, фейлетон, есе.	Целта е да се въздейства естетически върху читателя.

Всеки информационен текст съдържа отговорите на пет важни въпроса, известни като 5 К: *Кога? Къде? Кой? Какво? Как?*

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Прочети текста и отговори на въпросите след него.

Кой ще пее и танцува на нашия празничен концерт?

Танците са едно от любимите занимания в СОУ „Добри Чинтулов“. В часовете по интереси учениците могат да избират между хореографията, вокалната група, театралната сцена, приложните изкуства и рисуването, тихите игри, журналистиката. В училището активно се спортува. Възпитаниците му са традиционни първенци в различните турнири.

Обучението в училището залага на пчелившата комбинация от задължителни общообразователни дисциплини (с акцент върху обучението по математика, български език и английски език) и изброените свободноизбираеми занимания. С това решение се гарантират удовлетворението и високите резултати от съвместната работа на силен екип от професионалисти и 160 талантиви ученици. СОУ „Добри Чинтулов“ с всяка изминала година все повече се налага като име на училище, чиито възпитаници успяват в своите начинания.

а) Коя е темата на текста? За кого е предназначен текстът?

б) Открий в текста езикови средства, характерни за публицистичния стил?

в) Кои словосъчетания би определил като щампи или клишета?

г) Към кой публицистичен жанр може да бъде отнесен текстът?

2. За коя сфера на общуване е предназначен текстът? Определи жанра му.

Годината е 1981... Самодейният театър „Смешен петък“ (по-късно към народно читалище „Олимпий Панов“, гр. Тараклия) току-що прохожда. Лека-полека читалищната сцена се превръща в едно ограничено пространство, където самодейците пресъздават в спектаклите цели пластове от житейските ни реалности и дават на благодарния, зажаднял за всичко българско зрител възможност да проникне в дълбините на човешките преживявания, чувства и страсти, скърби и радости.

Но защо именно „Смешен петък“?... Петък е най-удобният ден за представяне на спектакли, а нали и сатиричният седмичник „Стършел“ излиза също в петък?... „Смешен петък“ е рожба на изтъкнатия родолюбец Иван Боримечков, чието име и дело са свързани здраво с родния буджашки край.

по Иван Кавалов, сп. „Български хоризонти“, брой 1/2001 г.

- Посочи езиковите средства със стилов белег. Какво е авторското отношение към отразеното събитие? С помощта на кои езикови средства е постигната оценъчност?*

3. РАБОТЕТЕ ПО ГРУПИ. Подгответе информационна бележка за: предстоящите важни културни събития във Вашия град; училищно събитие, в което сте взели участие – поход, екскурзия, посещение в музей.

Задача на публицистиката: да съхранява чистотата на българското слово и да внушава уважение към него.

ХУДОЖЕСТВЕН СТИЛ

Художественият стил заема особено място в системата от стилове на съвременния български език. Той обслужва преди всичко естетическата сфера на общуване. **Целта на художествения стил е да въздейства върху чувствата на читателите**, за да изпитат те естетическа наслада. Авторът подбира изразните средства по начин, който най-пълно разкрива замисъла и отношението му към пресътворения свят на човека. Художественият стил най-пълно изявява творческата индивидуалност на автора. Затова често се говори за „стила на Вазов“ или за „стила на Йовков“ и др.

Обърни внимание:

За художествения стил са характерни:

- ✓ **Тропи** – думи или изрази, употребени в **преносен смисъл** за създаване на словесна **образност и изразителност** главно в художествената реч (**епитет, метафора, хипербола, олицетворение, метонимия, синекдоха, сравнение**).
- ✓ **Синтактично-стилистични фигури** – подбор и специфична организация на думите с цел да се постигне стилистичен ефект (**анафора, антитеза, градация, инверсия, реторически въпрос, синтактичен паралелизъм и др.**).
- ✓ **Звукопис** – свързване на звуковата страна на речта със съдържанието чрез подбор на особени думи и звукоподражания (**алитерация, асонанс**).
- ✓ **Алитерация** – думи с повтарящи се съгласни звукове („**Гарванът грачи грозно, зловещо...**“);
- ✓ **Асонанс** – съзвучно повторение на еднакви гласни или групи от гласни в един или няколко стиха („**Настане вечер, месец изгрее, звезди обсипят...**“)
- ✓ **Експресивна (изобразително-изразителна) лексика** – изразява оценъчно отношение. („**Нейното хубавичко и мазничко лице е било почти всякога сериозно, мълчаливо, навъсено и замислено.**“ Любен Каравелов)
- ✓ **Фразеологични словосъчетания с разговорна оцветеност** – авторът индивидуализира героите си и/или изразява отношението си към тях („... **трегерът ... простира ръце да поеме дисагите. Бай Ганьо не му ги дава, едно, защото ... може „да запраши нанякъде**“ и, друго, ... **„кой знае колко ще го оскубе.**“ Алеко Константинов).
- ✓ **Архаизми** – старинни думи, излезли от употреба в съвременния книжовен език (**бран, рат, житие, доспехи**).

С не по-малка значимост са **диалектизмите**, както и **думите, характерни за поетическата реч**, отбелязани в речниците с бележката *поет*. Чрез използване в художествения текст на езикови средства с различен стилистичен белег се постига индивидуализация на образа или комичен ефект.

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Открий в следните текстове кои от прилагателните имена са обикновени определения и кои епитети. В кой текст преобладават епитетите? Към кой стил ще ги отнесеш?
- A. Стихотворението „Заточеници“ е лирично по своя тон, защото в него е изплакана обичта на Яворовите страдащи герои към свещените български предели. Образът на България е превърнат в спомен, извисен и красив. Както почиват яростните вълни, така душата на заточениците е обезсилена от мъка.

по Виолета Янкова

- Б. Българийо, как скъпа си ми ти,
как мека си като домашна пита,
как чиста като стомна ненапита,
как проста като стръкче от шибой!
Аз чувствам се така дълбоко твой
и чувствам теб така дълбоко моя.

Валери Петров

- Открий тропите и синтактично-стилистичната фигура в поетичния текст.
 - Особеностите на кой стил откриваш в първия текст? А във втория?
2. Прочети диалога в началото на трета глава от повестта „Маминото детенце“ от Любен Каравелов (стр. 45-46, от „— Ела, маме, ела, сине!“ до „които са чули за децата си нещо похвално“). Стилните белези на кой стил откриваш в него? Кои думи и изрази имат най-голямо значение за индивидуалната конкретизация на образите?
 3. Прочети откъс от речта на Странджата (от „Братя, няма защо да жалим“ до „Да живеят България!“, „Немили-недраги“, Иван Вазов, трета глава, стр. 88).
 - Докажи, че монологът на героя принадлежи на художествения стил. Кои от познатите изразни средства откриваш в него?
 4. Как българският поет от Бесарабия Георги Барбаров е изградил образа на утрото? Какви чувства изразява лирическият герой? Кое е основното изразно средство в тази лирическа миниатюра?

УТРО

Ти сън си светъл, малка птица,
кълбо от крадени лъчи,
от спомените ми чертица,
сълза от сухите очи.

Ти полет мой си, кратка вечност
и за сърцето смях и вик.
Мигът е с тебе безконечност,
безкрайността е с тебе миг.

5. Напишете кратък художествен текст с елементи на описание и разсъждение, посветен на:
 - ♦ Вашия любим сезон;
 - ♦ Родния край;
 - ♦ Вашето семейство.
 - Използвайте някои от следните поговорки и фразеологични словосъчетания:
Майчица – златна сенчица. Човек без род – дърво без корен.
Либи либе с кусура му. Камъкът на мястото си тежи.
У дома и стените помагат. Кръвта вода не става.
Брат брата не храни, но тежко му, който го няма.
 - Подчертайте и обяснете ролята на поне 3 различни изразни средства (тропи и фигури), които сте използвали във Вашето съчинение.

ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ

(1834 – 1879)

Любен Каравелов е едно от най-интересните явления в обществения и културния живот на българите преди Освобождението. Още през 1874 година той провъзгласява: „Побратимяването на народите е смърт за тирана. Ако най-после народите се събудят и с хиляди гласове издигнат тази велика истина, само тогава щастие и земният мир ще дойдат да живеят сред тях“. През целия си живот Любен Каравелов сякаш се ръководи именно от тази мисъл. Той живее и работи в Русия, в Сърбия и в Румъния, и всъщност създава трайни връзки между българския народ и народите на тези страни. Под влияние на руските революционери демократи се формира като деец от европейски мащаб. Той предизвиква всред широките маси на руската общественост интерес към българския фолклор, към народните обичаи, спечелва хиляди поддръжници за освободителното дело на поробените българи.

Букурещкият период е съдбовен за неговия живот. През 1870 година Любен Каравелов е утвърден за председател на Българския революционен централен комитет. Това са годините на тясно сътрудничество с Васил Левски и Христо Ботев, с революционните комитети в цялата България. Каравелов насочва усилията си да запознае прогресивните слоеве на румънското общество с борбата на българския народ против османското робство. Редица броеве на вестник „Свобода“ той издава както на български, така и на румънски език. Румънските държавници и политически дейци високо ценят и уважават Любен Каравелов. След залавянето на Васил Левски Високата порта настоява Любен Каравелов да бъде предаден, но румънските власти не се подчиняват и дават възможност българският възрожденец свободно да продължав своята публицистична и писателска дейност.

Потресен от обесването на Васил Левски, той се оттегля от пряката революционна дейност. От 1875 година той издава списание за наука и култура „Знание“. Престоят на Каравелов в Румъния съвпада с най-плодотворния период в неговото творчество. Тук той създава своите повести „Маминото детенце“, „Хаджи Ничо“, „Богатият сиромах“, като обръща внимание на българите върху нравствените зарази, опасните обществени пороци – себелюбието, невежеството, мързела, високомерието, алчността, чревоугодията, пианството... Каравелов бие камбаната, че на хората, обхванати от такива пороци, свободата не е нужна, а самите те са пречка за отхвърлянето на робството.

Неговите оценки за обществения живот, за литературата и изкуството показват титаничен дух, роден от Българското възраждане. А фанатичната му работоспособност, вярното другарство, проявено към хъшовете-емигранти, кипящата му енергия го правят неповторима личност като българин и патриот.

Някои от най-важните дати в живота на Любен Каравелов

1834 – вероятно е роден през тази година. Няма никакви документи за това и някои учени смятат, че е възможно да е роден през 1835 или 1837 година;

1850-1857 – учи в Пловдив, пътува с баща си по търговия, работи като чирак в Одрин.

1857-1867 – живее в Русия, учи в Москва, печата първите си статии и книги, сред тях – „Българи от старо време“.

1867-1869 – живее в Сърбия. Пише много. Попада в затвор.

1869-1877 – румънският период от живота и творчеството на Любен Каравелов. Издава вестник „Свобода“ и после „Независимост“, избран е за председател на БЦРК. Работи с Левски и Ботев. Написва много повести, сред които и „Маминото дете“.

1877 – с руските войски преминава в България. Работи във Велико Търново и Русе, пътува до Цариград и Копривщица.

1879 – умира в Русе от туберкулоза.

В букурещката квартира на ул. „Вергулуй“ 32 винаги е оживено. Спомените свидетелстват: „Това са две прихлупени стаички...“, от които едната беше кабинет и спалня, а другата кухня и трапезария. Печатницата се помещаваше в един сайвант, нещо като бивш яхър...”

Борис Ангелушев, Каравелов в печатницата

Интересно е да знаеш, че...

Когато се подписвал Санстефанският мирен договор през 1878 година, той заминал за Цариград, да присъства на раждането на българската държава – мечтата на целия му живот. В хастара на пардесюто, с което се обличал в Сърбия и Румъния, намерили вшитата картата на България. Тя го топила много години вместо долна дреха.

МАМИНО ДЕТЕНЦЕ

Из I глава

Бил мая месец. Ако природата през тоя месец и да е богата почти навсякъде, но ние, както казах вече по-горе, не смеете да сравняваме с Казанлък и най-прелестните страни под ясното небе, защото е страшно да не оскърбиме трендафилът и алите устници на казанлъченките. Слънцето се показало на възток и простряло своите златни лъчи над райската градина, из която се разхождали няколко стотин млади и крехки създания. Казанлъшките момиченца събирали трендафилът. И всичките тия ластовички пеят, подскачат, смеят се, радват се и напълват въздухът с различни възклицания.

Трендафилът живее малко, но неговият майски живот има повече сладки минути, нежели многолетното съществуване на върбата. Ако е живот, да бъде живот, а ако е дрямка – да бъде дрямка, – средата никога не може да се нарече блаженство. Казанлъчени имат пълно право.

Под една кичеста круша в една от трендафиловите градини било постлано черно-жълто китено черджо, на което седели две лебеници или, както ги наричат казанлъчени, две дини, които представлявали едносъщност и неразделност, или да кажа по-понятно, едната лебеница, която била твърде голяма и малко продълговата, седяла на черджето, а другата, която била малка и туплеста, седяла на първата лебеница, така щото от тия две разновидни лебеници произходило едно неразделно мазно тяло, което се наричало Нено чорбаджи. Но аз заборавах да ви кажа, че голямата лебеница е била облечена в копринена риза, в ленени гащи и в бяло копринено с червени пръчици елеченце и че малката лебеница е била покрита с бял фес. Голямата лебеница се повдигала нагоре и отпускала се надолу твърде затруднително, а когато произхождало това, то на лебеницата се отваряла някаква си дупка, над която стърчели две бело-черни урязалки козина, поимала и изпускала въздух и клокала така поетично, чегато в голямата лебеница се намира цял вулкан. Но малката лебеница имала още две преимущества: на нея стърчели три червени подлоги, които носили название уши и нос, и две черни точки, които в общежитието се наричат очи, а по манастирите – светила. Изведнъж черните точки, които до това време били сънливи, шавнали насам-нататък и из дупката изклокали няколко потока лава, между които се зачули следующите думи:

— Иване бре, ела насам.

— Пред лебеницата се изправил един млад и гиздав момък, който принадлежал в числото на ония нередки същества, които се наричат сеизи и които умеят да мълчат, да се въртят на пета, да се занимават с нищо и да ядат останките от обяд. Аз не ща да ви разказвам какво изражение е имало лицето на тоя млад човек и с какво е бил той облечен, защото, както ви казах вече по-горе, подобни личности вие можете да срещнете всеки ден и всеки час и защото тия не съдържат в себе си нищо особено, следователно ние можем да ги наречеме нищо.

— Де е Никола? – заклокал вулканът и долната лебеница се повдигнала цяла педя нагоре.

— Отидоха със Станчовото момче да търсят врабчета – отговорило Нищото.

— Аз хилядо пъти съм ти казвал да го не оставяш да ходи сам... Вие слушате само тогава, когато ви кръстосват със суровицата. Иди при детето... А де е чорбаджицата?

— Тя си почива под крушата.

— Нека си почине... Иди и доведи Никола. Не оставяй го сами. Гледай го с четири очи... Не оставяй момичетата да седят и да лапат мухите. Парици им се плащат. Удряй... Тия хора нямат ни срам, ни очи. Париците ти вземат, а работата ти оставят за Петровден! Иди при детето.

Иван тръгнал към стария кестен, но голямата лебеница с помощта на малката му заповядала да се върне и да приеме още няколко мъдри съвети и наставления.

— Ти го не гони; гледай да не падне и да се не убие... Кажи му, че го викам аз. „Баща ти те вика да ти даде ново гроше“ – му кажи. Кажи му, че съм хванал пиле. Иди при чорбаджийката и кажи ѝ да не лежи под крушата. Под крушата сянката не е гъста. Кажи ѝ да се пренесе под големия кестен. Пренеси и моята постелка... Или, чакай, не ще ми се да се местя. А ракията изстуди ли се?

— Аз мисля, че се е изстудила – отговорило Нищото.

— Ти, мислиш!... Хиляди пъти ти съм казвал да ми не отговаряш така. И в Филибе те водих, и в Захара те пращах – не можа да станеш човек! „Трябва да се е изстудила, чорбаджи!“ – тъй трябва да кажеш. Кажи де...

— Трябва да се е изстудила, чорбаджи – отговорило Нищото.

Иди и донеси я... Кажи на чорбаджийката да дойде при мене. Набери малко череша за мезе... Хайде, иди и намери детето... Нищото тръгвало още веднъж, и дважд, и трижд, но лебеницата го връщала назад и клокала с различни звукове и когато вече била дадена и шестата заповед да върви, то откъм северната страна се показало такова едно нещо, което накарало Нищото да се запре още веднъж, а лебеницата да замълчи и да се приготви да слуша чуждите заповеди така също, както Нищото слуша неговите. Това нещо, което имало голямо сходство с ония двоеноги животни, които от своя страна имат сходство с други едни животни, които се отгояват за Коледа, е била чорбаджийката...

Нейното хубавичко и мазничко лице е било почти всякога сериозно, мълчаливо, навъсено и замислено само затова, защото в главата ѝ са се въртели важни въпроси, като например колко сол да тури на зелето, как трябва да се съхранят пресни яйцата, с какви способности да се изпроси още едно гърненце, как да се умалят домашните разноски и пр., които и не давали нито две минути време за нарушението на домашната тишина и спокойствие...

Петр Чуклев, *Чорбаджия*

С една дума, главата на Неновата жена и ден и нощ прела и ткала само за три жизнени начала: да не излазя из къщата им онова, което би могло да остане в нея; да се не дават 28 пари, когато могат да се дадат 27; да се не доплаща или съвсем да се не плаща на ония, които не могат да ни накарат насила да им платиме... Ако Нено плащал някому дългът си, то неговата съпруга искрено съжелявала, че това се е случвало действително...

В нейната глава доволно често се въртели такива мисли: „Добро би било да не плащаме на работниците. Всяка година би ни оставали по десет хиляди гроша... А нам всеки трябва да плаща. Ако аз да би намерила на пътят сто хиляди гроша, то би ги скрила и никому не би ги показвала. Нека сидят закопани в градината... А ако намеря само сто гроша? И тях ще да заровя в градината – в гърненце ще да ги туря и ще да ги закопая... Или не в гърненце, а в някой дрипел, защото гърнето чини шестдесет парици. А ако намеря пръстен? Него ще да продам...“

И множество още зрели и практически мисли се провирали през мозъкът на тая знаменита жена, ако тоя процес и да произходил без вълнение, без страстни увлечения и без напразни разговори, защото спокойствието и тишината са седели вече доволно яко на своите престоли.

Когато Неновата половин душа седнала до дясното коляно на своя съпруг, то изпуснала две доволно силни издъхания, които имали извънредно сходство с издъханията на ония животни, за които аз говорих вече в първата глава, или с издъханията на ония присноблажени калугери, които имали щастие да изядат една ока фасул, един сахан с джуркан боб (полеян отгоре с една добра пропорция дървено масло) и три литри шаранова риба и да изпият две оки бяло и една ока червено вино. Из всичко се видело, че гениалната економка не обичала големите горещини, от които нейното тяло изпущало голямо количество пот, а тоя пот доволно често е накарвал даже и Нена чорбаджи да си затыка носът.

— Горещо ли ти е? – попитал Нено.

— Горещо ми е – отговорила Неновица.

— А поспа ли? – попитал Нено. – Проклетата горещина не ми даде да заспя – отговорила Неновица.

— Полегни малко при мене.

— И при тебе е горещина.

А ти иди под кестен.

— И там е горещина. А защо ти не кажеш да пресечат големият кестен? Десет кола дърва ще да натовариме... Той вече не ражда... Ох, горещина! Поп Илия прочете в евангелието, че всяко дърво, което не принася кестени, трябва да се отсече и да се изгори... Проклетите мухи се вовират в носът ми.

После тия важни разговори, които се състояли само от въпроси и отговори с доволно малки изключения и с доволно практически заключения от страната на економическата жена, двата съпруга захъркали така щастливо, щото вулканът се разярил до последните граници, захванал да работи деятелно и лавените му потоци били дотолкова изобилни... В това също време Иван, който бил доволно бърз човек, изпълнил три доволно тежки обязанности: първо, той отишел при работниците, казал им да работят по-сърчено, изгледал по-старите кръвнишки, рекъл няколко напљунчени думи на младите, подмигнал няколко пъти на похубавите и засукал мустаките си; второ, той намерил господарския син, който гонил в една ливада чуждите гъски, помогнал му да им изскубе перата, казал му да иде при баща си, че той е намерил гнездо от косери, и пр. и пр.; и третьо, извадил из кладенецът кофата, в която се намирало едно доволно голямо стъкло с гюловица и дошел при своя повелител.

— А де е гнездото? Де е врабчето? Ти ми каза, че татко е хванал врабченце... Де са косерите? Иван кован, цигански тъпан... Иване бре, магаре бре, качи сена черешата и набери ми малко черешки! Дай да ти се кача. Чакай... Ти си мояткон... В твоята глава, казва татко, мътят яребици...

После тия благонравни изречения, с които се отличават почти всички галени, отгоени и охранени чорбаджийски деца, Никола въврял десният си крак в джебът на Ивана, хванал се за рамото му и пожелал да го възседне, но млекопитающето се Нищо, което не очаквало подобна бомбардировка, шавнало и чорбаджийското дете паднало на земята. Произлязла доволно живописна сцена... Измаменият херой изревал като заклан, хванал Нищото за ръката и ухапал го за палецът дотолкова искусно, щото доволно голямо количество кръв влязла в устата му и почугуркала по брадата му. Чорбаджийката се пробудила.

— Какво е? Що е? Кой ти разкървави устата? – питал вулканът и по лицето му текли едри капки пот.

— Ела, мами, ела, сине! Каж ми кой ти разкървави устата? Не плачи, сине! – говорила нежната майка...

— И-и-иван, Иван ме ха-ла-ла-сна. О-ле-леле, мам-мам-ко, убих се! – говорил чорбаджийският син и лицето му било червено като божур.

Вулканът и неговата благочестива съпруга се разярили до такава степен, щото Иван, който употреблял всичките си сили да им докаже своята невинност или да им разясни, че кръвта, която се намира в устата и по брадата на синът им, е негова собственост, бил длъжен да претърпи кораблекрушение...

В това време Николчо имал повече от единайсет години...

Когато Николчу чукнала седмата Коледа, то родителите му го завели в училището и предали го в ръцете на знаменитият в онова време казанлъшки педагог, който е знаел не само да учи по панакидата, а и да пее в черкова. Името на тая личност е било даскал Славе...

— Не бийте го, даскале! – казала нежната родителница и повдигнала веждите си. – Той е един у майка.

— Не карайте му се яко-яко – притурила лебеницата и въздихнала тежичко.

— Аз бия само цървулановците – отговорил даскал Славе с достойнство.

— Ако за едно дете е нужна тояга, то за друго стигат и няколко думи. Не грижете се. От Стояновите момчета е проплакал всичкият град, а аз до тая минута и с пръст не съм ги побутнал. Чорбаджийското дете се не бие... Ако да не би били чорбаджиите, то сиромашките деца би останали пукали. Кой се грижи за душата на учителите? Чорбаджиите. Кой поддържа божиите храмове? Чорбаджиите. А с какви очи ще да погледаме биените чорбаджийски деца, когато тия порастат и когато станат и сами чорбаджии? Кукувицата не е още изпила умът и на даскалите.

После тия убедителни доказателства добрите родители се върнали назад, а Николчо останал в разсадникът на образованието да срича и да събира ум и разум. Той се учил дотолкова добре, щото след четири години, или в онова време, в което ние го намираме, че скубе чуждите гъски и че лови врабчета, той знаел вече и „Помилуй мя боже“, и „Верую“. Неговото поведение било така също достойно за уважение. Ако Николчо и да бил още твърде малък, но той бил вече в състояние да разбере мненията на майка си и понятията на учителя си за много предмети и пожелал да играе между съучениците си такива роли, каквито играл баща му между казанлъжките граждани, а майка му – между кумите и свахите. Но съществувало ли е между бащата и синът съществено психологическо сходство? – Ни най-малко. Ако Нено и Неновица били лениви и неподвижни, то тяхното дете било живо и пъргаво; Нено и Неновица били благоразумни и любители на тишината и на спокойствието, то синът им бил пернат и любител на различни приключения; най-после ако родителите обичали да трупат богатства, то синът им обичал да ги яде. С една дума, единственото сходство, което съществувало между родителите и детето, се заключало в това, че всеки от тях обичал да държи главата си високо, да говори повелително и да изисква от ближните си любов и почитание, чегато тия две душевни движения са прясно сирене. Такова е било детинството на нашия херой, за юношеството на когото аз ще да ви разкажа в следующите глави.

Из III глава

— Ела, мами, ела, сине! Седни при мене... Аз ще му покажа как се бият чорбаджийските деца. Не плачи, мое детенце! Аз ще кажа на баща ти да ти купи жълто поясче – говорила нежната майка, гладила по главата своето теле и клатила главата си.

— Тий харсъзи всякога ще да ти развалят сънят—говорил вулканът и търкал брадата си. — Тамам бях заспал... Сънувах. Чакай, чакай... Какво сънувах? Ха, сънувах, че ти беше станала мечка и играеше пред конакът... Водеше те един циганин... А аз седях със забитинът и пиехме ракия. А донесе ли Иван ракията?

— Ето я – отговорила чорбаджийката.

— Нaley ми.

— Бобако, дай и мене ракийка – казал Неновият наследник.

— Ти си още малък... Не пий ракия. Който пие ракия, той не става човек. Само чапкъните пият ракия – проповядвал Нено.

— Аз искам да пия ракия и да стана като тебе – отговорил синът.

— А нима аз съм чапкънин? – попитал бащата и поощипнал синът си за гушата.

— А защо ти пиеш ракия? – попитал синът.

— Аз съм голям, а ти си малък – отговорил бащата.

— А нима малките чапкъни са по-лошави от големите?

— Ах, какъв си ти левусти Пенко! – казал бащата и заповядал на майката да налее и на остроумният оратор малко ракия.

— Пини си, сине, пини си мами!... Ако ти тегли сърцето, то си попивай по малко. Нашата ракия не е като другите. И цариците могат да я пият.

После тия думи майката наляла с ракия една от ония чаши, които преди цивилизация се наричаха виньови, и подаде я на своето единиче.

— Нaley й малко водица – каза тя.

— Без вода е по-сладка – отговорил Николчо и после изпил ракията, чмокнул два пъти с устните си и подал чашата на майка си, която в това време гледала на своето дете с това умилно изражение, с каквото обикновено гледат ония майки, които са чули за децата си нещо похвално...

А Николчо все расъл и расъл. Гюловата ракийка, която била изпиена от него в градината, имала такова чудно влияние на неговата натура, щото после тоя знаменит ден той добил воля да продължи захванатото дело с особена енергия и да докаже на своите родители, че техните спестени капитали няма да му преседнат... Най-напред Николчо се постарал да си намери другари, защото даже и казанлъжката гюлова ракия изисквала весели компании и сладки беседи. Но аз ви казах вече, че Николчо е имал голямо сходство с родителите си, които са държали главите си високо, които са говорили с по сиромасите от тях високомерно и които са презирали голаците и босяците. Това твърде важно дело доволно често туряло нашият херой в затруднително положение...

Но човеческата съдбина е доволно чудна и вятърничава жена. Един ден Неновият син затворил очите си и отишел да се поразходи край градът с няколко свои полудругари, от които единът бил попски син, а другият – дяволска унука. Това се случило именно в онова време, когато Николчо захванал вече да зяпа по прозорците и да се занимава с Евини дъщери. Захванало да се смръква. Слънцето гряло слабо, пилетата полетели към гнездата си да успокоят своите уморени членове, комари бръмчели наляво и надясно, няколко пеперуди се премятали една през друга, жабите квакали в блатото, няколко крави мукали пред портите си и вятърът добил успокояващи свойства. В това време Николчо и неговите другари дошли при една върба, извадили от джебове си две доволно големи стъклета с ракия и една хартийка с бадем и седнали на тревата.

— А купи ли локмаруху? – попитал един от Николчовите другари, който имал бледно лице, крив нос и дебели устни и на когото името било – Новият.

Купих – отговорил другият, който имал червени и дебели бузи и чисто бяло лице и на когото името било Михал, попският син.

— А за какво ви е локмаруху? – попитал Николчо.

— Ако в нашата гюлова ракия се налее малко локмаруху, то тя може да възкреси и мъртвите. Тъй е то!...

Когато трите надежди на казанлъжкото бъдеще изцедили едно стъкло, то пред тях се изправил синът на Хюсеина Налбантинът, който е известен на всичките по-опитни казанлъжки младежи и който се ползува не с твърде похвална слава между своите братия. Ако вие да би попитали някого от нашите учени младежи за качествата и за нравствеността на тоя още млад човек, то тия би ви разказали множество похвални историйки и различните хероически подвизи, които е той направил из градът и които отговарят на техните прогресивни достойнства; а ако би попитали за него и за неговото поведение неговите роднини и старите турци и българи, то би получили такъв отговор, който би ви накарал да затъкнете ушите си и да побегнете през девет земи в десета и през девет води студени. И наистина Хюсеиновият син се дружил само с ония казанлъжки „мамини чедица“, които спали да пият, яли да пият и живели да пият. Той и Николчо се помирисали, харесали са един другиму, и тръгнали да мерят улици и полетата. „Инстинктът е второ правило“ – казват умните хора.

— От тия две момченца ни една майка няма да види никакво добро – говорили старците и климали главите си. – Ако се не удавят в някоя вода или в някое блато, то непременно ще бъдат обесени. Отрано са захванали да пият и да ходят по кавенетата и по кръчмите! А какво гледа Нено?

Ако Хюсеиновият син е сираче и няма кой да му държи юздата, то Неновият нехранимайковец не би трябвало да се оставя без дървен господ.

— Подобни хора трябва да се затварят при лудите и да им се налива на главата студена вода, защото от пияният бяга и лудият – говорил Али ага и гладил брадата си. – Ако аз да би имал власт, то би им ударил по петдесет дегенека и извадил би из главите им гюлови миризми, а после би ги изгонил из градът да не мърсят чистото и доброто. Краставата коза трябва да се изгони из стадото, защото нейната краста твърде лесно може да премине и на другите кози. И Нено заслужава тояги по петите. Отхранил е коджамити ластагарин, а не може да му държи дизгините! За убиване са такива бащи.

Такова е било общественото мнение за Неновият наследник, ако неговата чедолюбива родителница и да мислила, че като Николча нигде няма и че на чорбаджийските синове трябва да се прощават множество прегрешения...

Из IV глава

В това време името на тоя гражданин се носило вече от уста в уста и всеки се старал да каже нещо ново за неговото бъдеще. Из градът ходили и такива слухове, които накарали Нена да се поразмисли и да прочете на синът си дълга лекция.

— Знаеш ли ти как се печелят парите? – попитал Нено и въсил челото си.

— Селяните ги печелят с кървав пот и с мотиката в ръка, а чорбаджиите ги добиват събрани – отговорил Николчо и погледал на баща си така както гледа ученик на учителят си.

— Това е така, но старите хора говорят, че имането се печели лесно, а спестява се мъчно – казал Нено и лицето му приняло по-благосклонно изражение. Из всичко се видело, че той е останал доволен от първият отговор на синът си.

— Щото се печели лесно, то се и харчи лесно – отговорил Николчо.

— А печелил ли си, да видиш как се печелят? – попитал бащата и лицето му изново приляло строго изражение.

— Ако всичките хора да би захванали да печелят, то всеки от тях би останал гладен – отговорил политикоекономистът.

— Мълчи, магарешки сине, и слушай какво ще да ти кажа – казал Нено и тупнал с кракът си. – Аз би желал да зная отде си ти вземал пари да купуваш чопрази и копринени подрясници на калугерките? Ти мислиш, че аз не зная какво си правил оная събота в метохът! Жив ще да те одера. Ако бъдеш такъв, то хич да те няма. Оная вечер се срещнах с Али ага и той ми каза, че ти ходиш с Налбантооглу по кавенетата и по кръчмите и напивате се като копачи. Той мислил да ти удари един добър бой, но не поискал да ми развали кефът. А трябвало е да те побие. Ти нямаш ни срам, ни очи. А какво си правил оная вечер в Долната махала? А? Де си ти ношувал? Боже мой, моят син, Неновият син, синът на Нена чорбаджи ходи по кръчмите, напива се пьян, ходи по жени, свирят му цигани, правят зефети! Това не може вече да се търпи. Аз ще да те...

Във времето на всичката тая лекция Николчо гледал из прозорецът и изучавал природните наклонности на врабчетата, които се борили на крушата, а когато баща му изрекъл последните думи и когато естествоизпитателят видял майка си, която вървяла по дворът и влязла в зимникът – той изскокнал из стаята толкова бързо, чегато гори къщата им. Ако някой психолог да би обърнал своето внимание на Николчовото лице в онова време, в което той видял майка си пред вратата на зимникът, то би трябвало да заключи, че нейното невинно действие е произвело на синът дълбоко впечатление или че от нейното влизане в зимникът зависи щастието и съдбата му. Нено бил твърде зачуден, когато видял, че синът му не желае да слуша неговите съвети, но когато Николчо изскокнал из стаята и когато се спуснал към зимникът като пощръклял, то лицето му станало бяло като кърпа. Той имал ясно основание да мисли, че наследникът му е полудял... Нено станал и приближил се до прозорецът. Но в оная минута, в която Николчо мислил вече да прескокне прагът на зимникът и да влезе вътре, из него излязла неговата родителница, която накарала и синът и бащата да отстъпят няколко крачки назад. Дебелото утешение на Нена чорбаджи било в тия минути ужасно: лицето му било бледно, очите му блестели, на устата му се появила пьяна, косата му била рошава и посипана с пръст, а в ръката му се намирал доволно голям камък.

— Обраха ни, обрали ни са! – викала добрата жена и махала с камъкът. – Само старите пари са останали... Аз бях ги скрила в дуварът, между камъните... Олеле, боже, какво ще да правиме сега... Осиромашахме, пропаднахме, изгубихме се... Ела да търсиме. Олеле, майчице, отидоха паричките ми. После тия думи Неновица седнала на прагът, вървяла пръстите си между косата и изревала така диво, щото и врабчетата на крушата оставили своите игри и захванали да слушат с внимание...

— Какви пари са се изгубили? Аз те не разбирам. Разкажи ми какви пари си загубила.

— Какви пари! – повторила Неновица. – Моите пари, които съм събирала цели петнайсет години... Осиромашах, боже, осиромашах!... Гладна ще ходя на стари години...

— А много ли бяха? – попитал Нено и въздихнал.

— Много бяха – отговорила Неновица. – И герданът ми, и ривцето ми, и рубийките, и татовите жълтици, и мамините парици, и...

Аз мисля, че тая работа е извършил наш Никола – казал Нено яростно.

— Да не си ги крила в зимникът, а да си ги дала мене... Кажи ми защо си ги крила и от мене? Плачи сега... Яла сам ти тука – казал той на сина си – да ми кажеш де си дянал майчините си пари и много ли са били тия пари... А аз седя, та се чудя отде той взема пари да харчи със

своите приятели-чапкъни! Онази вечер той е дал на циганите, които му са свирили, стара махмудия... Казвай, кой откраднал парите на майка ти?...

В това време Неновица повдигнала главата си, погледала на синът си, който стоял пред нея ни жив ни мъртъв, и казала:

— Откраднал ги е не той, а твоят измекерин с моите измекерки. Николчо никога не е влазъл в зимникът. Тия няколко думи охрабрили нашият герой до такава степен, щото той повдигнал главата си и повторил твърдо без запинание думите на майка си:

— Аз никога не съм влазъл в зимникът и не съм можел да зная, че майка ми си крие парите в дуварт.

А кой ти е давал да харчиш из градът и по зефети? – попитал бащата. – Аз му давах – отговорила майката.

После тия кратки обяснения бащата, майката и наследникът влезли в стаята и съставили домашен съвет.

— Парите трябва да се намерят – решил Нено.

— Измекеринът и измекерките трябва да се закарат на конакът и да се помъчат – решила Неновица.

— Да се пита Иван отде е вземал пари да си купи арнаутски пищови и чохяна аба – решил наследникът.

Разбира се, че тия три решения тутакси били турени в действие. Измекеринът и измекерките били мъчени, биени, изпитвани, подмамяни, разтърсвани и други такива, но работата не се повдигала напред и парите се не намирали. Слугите говорили, че Николчо, който говори, че никога не е влазъл в зимникът, лъже и привождали много доказателства, но Неновите думи били закон и те били принудени да мълчат и да търпят различни мъчения. Това дело се продължило цели два месеца...

Когато Нено влязъл в конакът, то пред него се изправил Али ага със своето важно лице и със своя строг поглед.

— Я кажи ми ти – казал той, – защо си затворил слугите си и защо искаш от тях онова, щото не е у тях? Аз твърде добре зная, че ти и сам не вярваш, че парите на жената ти са откраднати от тия сиромаси... Не мисли, че хората са волове и че не разбират кой е крив и кой е прав... Знай и това, че ако не послушаш моите съвети, то нашите граждани ще те накарат насила да бъдеш по човек. Хайде, върви си сега.

Думите на Али ага направили силно впечатление на мазното Неново сърце, което отдавна вече престанало да мърда, защото лойта и душевните качества на човекът са тясно свезани помежду си. Той влязъл мълчешката в стаите на забитинът, явил му, че парите са намерени, и помолил да пусне слугите; а после се върнал дома си, повикал жената си и седнал на миндерлъкът. Лицето му било бледно и безпокойно.

— Аз ти казах, че парите е смъкнал нашият лакмазанин, а ти не ми повярва – казал той. – Ние трябва да помислиме какво ще да правиме с него. Дървото трябва да се изправя, дорде е младо.

— А какво ще да правиме с него? – питала родителницата. – Не искаш ли да го утрепеме?

— Не да го утрепеме, а да го ожениме – казал Нено и лицето му се разяснило като мокро кадифе...

Из VII глава

Една неделя после Петровден Николчо бил венчан за Пенка и сватбата станала за слава и за приказ. Казанлъчени говорили, че ако на тая сватба да не би се случили две, разбира

се, не твърде важни, произшествия, то подобна сватба не би могла да стане още веднъж не само в България, но и в подземното царство. Тия две произшествия са следующите. Когато младоженците се връщали из черкова до, ги срещнала Стоянова майка, погледала на младоженецът яростно и казала сърдито: – Зачерни ти, мой синко, хубавото момиче! И невъзможно ти няма да види добро, но и ти няма да прокопцаш... Ако майка ти и да казва, че ти ще да се поправиш после женитбата, но аз мога да те уверя, че до днешният ден ни една свиня не е могла да се отучи да рови купищата...

Другото произшествие било малко по-значително. В сряда, после сватбата, на Нена дотрябвали пари и той заповядал на жена си да му даде ония кесии, които му били донесени преди месец и половина от устабашият на балканският еснаф. Неновица отишла и донесла му една кесия.

— Аз ти казах да донесеш и двете – казал Нено.

— Устабашият ти донесе само една кесия – казала Неновица.

— Как една кесия?... Две кесии... Едната е пълна със сребро, а другата със злато...

— Аз намерих на миндерлъкът само една кесия – казала Неновица и плеснала ръцете си.

— Една кесия! – изревал Нено и опулил очите си като стар бухал. – Една кесия... една... само една! Нека ме убие светата гръмотевица!, ле-ле-ле! Де Никола? Намерете Никола... Умирам... Дръжте ме... Шестдесет хиляди гроша...

Ако Нено и да умрял от жалост за своите изгубени и ако Неновица и да пролежала няколко месеца по същата причина и от юмруците на своят родолюбив син, но Николчо наследил доста големи суми и доволно голямо имане. Казанлъчени разказвали, че всички богатства на Нена чорбаджи, вземени заедно, са били дотолкова големи, щото Николчо успял да ги изяде само тогава, когато преминали четири годинки и когато младата му жена родила цели две деца...

Един ден Николчо явил на своята млада жена и на своята родителница, че ще да продаде къщата и гюловете и че ще да се пресели в Пловдив. Произлязъл Содом и Гомор. Майката ревала и скубала косата си, младата жена вземала дечицата си и отишла у баща си и майка си, а Никола се разхождал по дворът, псувал, клел и махал с ръцете си. Но през тоя същи ден той бил повикан на конакът, дето се намирили всичките кметове и чорбаджии, и кадията му обявил, че къщата и гюлтът принадлежат на майка му и че никой няма право да туря на тях ръка. Какво е говорил в това време Никола, аз не зная, зная само това, че каймакаминът заповядал да го затворят и да го изпроводят в Пловдив...

В Пловдив нашият херой бил държан не дълго време, защото нямал даваджии и защото прегрешенията му се отнасяли повече до него самият, нежели до неговите съграждани. Навръх „Св. Димитър“ той бил пуснат... Но де се е дянал после това? Поп Кън разказва, че той е отишел във Влашко и че се е заселил в Гюргево, дето го храни една циганка, която пере хорските ризи и която продава по улиците варен кукуруз. Казанлък е хубав и весел град; хората му са чисти и благородни, понятията на гражданите са и човеколюбиви, а гюловицата е люта и миризлива. Хайдете да идеме в гюловите градини и да се надъхаме щастие и блаженство... Слънцето весело и любезно, пиленцата пеят и скачат от храстек на храстек, момичетата се смеят и радват се, децата припкат и викат из всичкото си гърло... В една от тия райски градини седи доволно побеляла вече жена с жълто и папунесто лице и милва до коленете си две дечица, които я гледат в очите и които ѝ изказват детинска чиста любов и невинно почитание... Недалече от тая щастлива група една още млада жена върти мотиката и прекопава трендафилът... Лицето ѝ е бледно и повянало, очите ѝ гледат тъмно и безсмислено, ръцете ѝ са почернели от слънцето и от тежката работа, косата ѝ е побеляла, а по лицето ѝ текат изобилни сълзи. Час по час тя изправя снагата си, гледа умилно към децата, въздиша тежко

и горчиво и навожда се изново... Из всичко се види, че тая работа не е по нейните сили, че пръстите ѝ тръпнат, че кръстът ѝ боли, и че всичките ѝ телесни сили изнемогват под тежката мотика, но нейните дечица трябва да бъдат сити и обути и нейната свекърва не трябва да проклина дните си... Тежка е желязната мотика, горещо е ясното слънце, слабо е женското тяло, мъчен е трудът! А пред очите на младата се мяркат по-приятни картини, по-мили образи, по-чисти възпоминания, по-щастливи времена...

Речник

туплест – топчест; който има форма на топка, кълбовиден

сейзин – слуга, коняр

катехизис – кратко изложение на християнското учение.

панакйда – намазана с восък дъсчица, на която са се учили да пишат преди Освобождението

пукал – човек, който мълчи, не продумва

локмаруху – лекарство за стомашни и други болки

зефет (тур.) – гощавка, веселба

измекерин (тур.) – слуга

конак (тур.) – кметство, околийско или полицейско управление по турско време

папунест – който има болезнено жълт цвят на лицето

дизгин – диал. поводи, дълги ремъци или въжета, които се прикачват към юздите и служат за управляване на впрегнати коне

ЗАПОМНИ следните изрази

няма кой

трябва някой

никой не може

да му държи дизгините

да му държи юздата

да му стяга юздата

не би трябвало той да се оставя без дървен господ.

РАБОТИ САМОСТОЯТЕЛНО:

- Препиши от повестта всички пословици и поговорки. Направи извод: в какви случаи и с каква цел най-вече се използват народните мъдрости в повестта „Маминото детенце“.

Провери разбра ли текста:

- В какъв смисъл са употребени в текста следните изрази:
„отишел да се порасходи с няколко свои полудругари“;
„трите надежди на казанлъшкото бъдеще“;
„дебелото утешение на чорбаджи Нено“;
„Аз... би извадил от главите им гюлови миризми...“;
„...спали да пият, яли да пият и живели да пият“.

Открий в текста и прочети отново:

- а) Откъса, в който се описва майската природа;
- б) Откъсите, в които авторът ни запознава с чорбаджи Нено и неговото семейство;
- в) Откъсите, разкриващи общественото мнение за Николчо;
- г) Откъсите, в които Нено и Неновица оценяват своето дете;

Да разсъждаваме заедно:

1. Помисли защо авторът, преди да опише Николчо, подробно описва Нено и Неновица, а преди да ги опише тях, дава разкошно описание на майската природа?
2. С какъв смисъл са натоварени портретните характеристики на героите?
3. Какви грижи полагат Нено и Неновица за възпитанието на детето си?
4. В кои моменти Нено и Неновица не са единодушни по въпросите на възпитанието на детето?
5. В какво според автора се заключава „същественото психологическо сходство“ между Николчо и родителите му;
6. Как тълкуваш заглавието на повестта? Маминото или татковото дете е Николчо? Какъв е авторитетът на бащата пред сина?
7. С какво допринеся училището за възпитанието на Николчо?

В българския фолклор са познати пословиците:

- ✓ Бащина обич на глед половин обич.
- ✓ Дете се гали со сърце, а не со уста.
- ✓ Детето от царя е по-голямо.
- ✓ На лош син имане не трябва, а на добрия защо му е.
- ✓ Бащина наука, синова сполука.

8. Кой от тези мъдрости, изразени в пословиците, са потвърдени или опровергани във възпитанието на Николчо?
9. В какво е трагедията на Неновица в края на повестта?
10. Кой пороци изобличава Любен Каравелов в повестта си, като ни запознава с Неновото семейство? Кой от пороците според тебе са по-безобидни, а кои представляват обществена опасност? Защо?
11. Има ли герои в повестта, които не са виновни в трагичната си участ?
12. В какво се заключава трагедията на Пенка – „най-чистата и най-красивата мома в Казанлък“? Кой е виновен? Как Пенка понася съдбата си?

Сравни и направи извод

1. Сравни отношенията между бащата и сина в есето на Симеон Янев „Среднощното кафе“ и в текста на повестта „Маминото детенце“ от Любен Каравелов. Коментирай разликите.

2. Какъв пример на човешки качества дава на сина си единият баща и какъв пример другият. Разсъждавай, като избереш необходимите думи:

алчност – алчен

конфликтност – конфликтен

искреност – искрен

мечтателност – мечтателен

жестокост – жесток

доброжелателност – доброжелателен

поетичност – поетичен

трудолюбие – трудолюбив

човечност – човечен

безкористност – безкористен

егоизъм – егоистичен

лакомия – лаком

Завистлив, ленив, лъжлив, нехаен, твърдоглав; ентузиазъм, вещоманство.

3. Своите разсъждения за всяко качество потвърди с помощта на текста.
4. Припомни си героя на Алеко Константинов от разказа „Пази, боже, сляпо да прогледа“. Сравни поведението на Христофор Белокровски и на Николчо. Какво е повече – общото или различното в техните характери и съдби?

Творбата казва и още нещо:

1. Обърни внимание колко често се повтаря в текста словосъчетанието „ТИШИНА И СПОКОЙСТВИЕ“ или неговите синоними. Помисли какво постига авторът с това повторение, каква е неговата художествена роля в повестта.
2. С какви тропи и изразни средства изгражда авторът портретите на чорбаджиите и техния паразитен начин на живота?
3. Проследи художествените детайли, посредством които разказвачът разкрива пътя на падението на Николчо?

Критика за писателя и за творбата му

Каравелов е създавал българската проза, иначе казано, българската белетристика – изящното, неримувано слово, което не фотографира живота, не го копира... Имало е немало хора, които са писали преди Каравелов, разказвайки собствените си истории или историята на един реален **X** или един реален **У**. Каравелов е първият, който е разказал историята на националния живот... Той е направил българската реч многозначна... Речта в „Мамино детенце“ изисква не само разбиране, но и допълване, оценка, тя задължава към мислене. Речта в „Мамино детенце“ не изисква слушател, тя иска читател.

Симеон Янев

Паметник на Любен Каравелов в родния му град Копривщица.

ПРОВЕРЕТЕ УМЕНИЯТА СИ

- Проведете дискусия на тема: „Истинските и фалшивите ценности в човешкия живот.“
- Напишете есе на тема „Вредата от сляпата родителска обич“.

ПОВЕСТ

За разлика от разказа, който обикновено е построен върху един епизод, описан конкретно и подробно,

ПОВЕСТТА се изгражда върху **повече епизоди** и **включва повече герои**. Ако в разказа миналото и бъдещото на героя отсъстват или само са загатнати, в **повестта се описват събития и състояния в по-дълги отрязъци от време** – миналото, сегашното, обикновеното и изключителното.

Според съдържанието си повестите биват:

- ✓ **социално-битови,**
- ✓ **исторически,**
- ✓ **приключенчески,**
- ✓ **фантастични.**

Например в повестта „Мамино дете“ писателят изобразява живота и бита в дома на чорбаджи Нено, за да покаже паразитизма и духовната деградация. Подробно описание на бита се редува с драматични случки – кражбите на Николчо, смъртта на чорбаджи Нено и др. По-широките рамки на повествованието дават възможност да се проследи развитието на няколко от героите. Но в центъра на повествованието е Николчо, неговата съдба – как той, наследил пороците на родителите си, заради неправилното възпитание, „веселите компании“ и страстта към гюловата ракийка е стигнал до пловдивския затвор и до гюргевските покрайнини.

Хумор – осмиване на дребни недостатъци на човека или обществото, чиято същност е положителна.

Ирония – тънка насмешка, прикрита с привидно утвърждаване на осмиваното.

Сатира – изобличение на значителни недостатъци на човека или обществото, чиято същност противоречи на идеала.

1. Какво произведение е „Маминото детенце“?

- а) хумористично произведение;
- б) сатира;
- в) сатирично произведение с хумористични елементи.

2. Кои от изредените герои са главни, а кои второстепенни:

Николчо, Иван Нищото, Нено, Али Ага, Пенка, Неновица, Стоян, Николчовите другари, даскал Славе.

3. Какви художествени задачи си поставя писателят в повестта?

- а) да изобрази паразитния живот и духовно-нравственото разложение на чорбаджиите;
- б) да обрисова пагубните последици от погрешното семейно възпитание;
- в) да представи исторически събития от края на турското робство;
- г) да покаже отрицателното въздействие на лошата социална среда (училище, приятели и пр.) върху младия човек.

4. Каква не е повест „Маминото детенце“?

- а) социална;
- б) историческа;
- в) битова;
- г) нравствено-поучителна.

5. По какво героят на Каравеловата повест „Маминото детенце“ се различава от родителите си?

- а) по незачитането на другите хора;
- б) по лакомията си;
- в) по прахосничеството;
- г) по пристрастието си към ракията;
- д) по мързела.

6. Поради коя от изредените причини Николчо не може да бъде наречен „мамино детенце“?

- а) прилича по външност на майка си;
- б) не е способен на никакво усилие;
- в) майка му се застъпва пред учителите му за него;
- г) очаква всичко наготово;
- д) не се чувства отговорен за нищо.

7. Защо Любен Каравелов назовава слугата на чорбаджи Нено „Нищото“? Аргументирай се.

- а) защото е слуга;
- б) защото е беден и не притежава нищо;
- в) защото е безличен.

9. Чрез какви похвати е изграден образът на Нено?

- а) чрез отношението му към Неновица, Николчо, околните;
- б) чрез речта;
- в) чрез психологическите преживявания на героя;
- г) чрез портрет;
- д) чрез поведението на героя.

СЪЧИНЕНИЕ РАЗСЪЖДЕНИЕ

ПРИПОМНИ СИ ...

Трите вида текстове – **повествование, описание и разсъждение**, са градивни части на научните съчинения.

Научните текстове имат строга композиция: **увод, теза, изложение, заключение**.

- ♦ Основен тип връзки – подчинителни
- ♦ Основен вид изречения – съобщителни, сложни съставни изречения
- ♦ Основно време – сегашно историческо

1. **Какви видове ученически съчинения познаваш? От кои видове текстове те се изграждат? Посочи техните характеристики (отличителни черти). Помисли кои елементи от изучаваните вече съчинения можеш да използваш, когато пишеш съчинение разсъждение.**

Обърни внимание:

СЪЧИНЕНИЕТО РАЗСЪЖДЕНИЕ Е НАУЧЕН ТЕКСТ, аргументиран отговор на литературен въпрос, скрит в заглавието на съчинението.

Структурни елементи на съчинението разсъждение:

- ✓ **теза (основна)** – твърдение, което може да бъде обосновано. Тезата е пряк отговор на повдигнатия в темата въпрос (проблем).
- ✓ **подтези** – множество твърдения, изграждащи основното твърдение (тезата).
- ✓ **аргумент** – доводът, който обосновава тезата и подтезите. Аргументите са два вида:
 - а) **пример** обосновава твърдения, като ги онагледява, обяснява или допълва. В ролята на пример влизат цитатите, краткият преразказ.
 - б) **съчетание от съждения**, от които следва умозаключение, като аргумент. Тезите и подтезите се обосновават чрез доказване.

Композиционни елементи на съчинението разсъждение:

- ✓ **начало (встъпителна част)** – изречение или съчетание от изречения, с които започва съчинението разсъждение. Началото трябва да бъде смислово свързано с предмета и темата на съчинението, с авторските намерения на пишещия да обоснове избрана от него теза;
- ✓ **изложение (същинска част)** – представят се **основната теза** и подтезите с доводите, които ги обосновават. Разположението на тезата и подтезите в изложението може да бъде **вариативно**:

Тезата е в началото на изложението. Следват подтезите и обосноваващите я аргументи.

Тезата е в края на изложението. Предхождат я подтези, доводи и умозаключения, които водят към нейното обосноваване.

Край – резюмира и обобщава казаното в изложението, т.е. краят трябва да бъде смислово обвързан с казаното в изложението.

Примерни теми за съчинение разсъждение (въпрос, съдържащ се в тях)

1. **Образът на чорбаджи Нено в първа глава на повестта „Маминото детенце“ от Л. Каравелов.** (С какви черти – на портрета, на характера и нравствеността – е представен чорбаджи Нено?)
2. **Горчивите плодове на лошия родителски пример („Маминото детенце“, Любен Каравелов).** Как Николчо става подобие на своите родители?
3. **Доволство и тишина в Неновия дом (съчинение разсъждение върху повестта „Маминото детенце“ от Любен Каравелов).** Какъв е житейският избор на Нено и Неновица? До какви изводи за истинските и фалшивите ценности в човешкия живот ни води авторът?

ПРИПОМНИ СИ ...

Основните признаци на текста:

свързаност – смислово единство (лексикална, граматична и синтактична свързаност)
информативност – конкретност, фактологичност на съдържанието, нова информация
цялостност – единство на езиковите средства (лексикални, граматични, стилистични)
завършеност – темата е разкрита напълно от гледна точка на замисъла

Обърни внимание:

СИЛНИТЕ ПОЗИЦИИ НА ТЕКСТА:

Прочетени последователно, силните части на текста трябва да звучат като завършен цялостен текст.

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Запиши силните позиции на текста и провери смисловото единство на получения текст. Продължи по готовия план, като се стремиш да спазваш изискванията за научен текст.
2. Опитай се да формулираш скрития въпрос в следните теми за съчинение разсъждение по произведения, изучени в 7. и 8. клас:

Вредата от сляпата майчина обич („Маминото детенце“, Любен Каравелов)

Портрет на човека и неговата същност („Маминото детенце“, Любен Каравелов, първа глава).

Идеалите на българските хъшове (глава III на повестта „Немили-недраги“ от Иван Вазов).

„Тоя нощен скитник беше Македонски“ (глава X на повестта „Немили-недраги“ от Иван Вазов)*.

Баба Илийца по пътя към доброто (разказът „Една българка“ от Иван Вазов)*.

Истина и милосърдие в разказа на Йордан Йовков „По жицата“*.

- Избери една от темите и напиши план на съчинение разсъждение, като отбележиш тезисно какво ще съдържат композиционните и структурните му елементи.
- Подготви се да пишеш съчинение разсъждение по избраната тема.

СЪЗДАВАНЕ НА СЪЧИНЕНИЕ РАЗСЪЖДЕНИЕ НА ТЕМА:

„Горчивите плодове на лошия родителски пример“ („Мамино детенце“ от Любен Каравелов)

1. Какви последователни дейности трябва да се извършат:

А. АНАЛИЗ на темата:

- а) формулиране на скрития въпрос, на който трябва да отговори съчинението разсъждение: „Как Николчо става подобие на своите родители“;
- б) определяне на ключовите думи в темата – плодове (горчиви), пример (родителски);
– да се анализира смисълът на метафоричния израз „горчиви плодове“ и начинът, по който той осмисля поведението на Николчо в резултат на пагубното въздействие върху него на житейските принципи и постъпки на Нено и Неновица;
- в) определяне обхвата на литературния материал – цялата повест;
– да се обърне внимание на мислите и постъпките на Нено и Неновица поотделно и да се направи обобщение за житейските принципи, които ги обединяват;
– да се имат предвид всички важни моменти от повестта, в които постъпките на Николчо са пряк резултат от лошия родителски пример.

Б. Композиционни и структурни ЕЛЕМЕНТИ НА СЪЧИНЕНИЕТО:

а) начало (встъпителна част).

Примерна встъпителна част на съчинението:

Любен Каравелов е сред онези български възрожденци, които са убедени, че умственото и нравственото развитие на децата не е само семеен проблем, а засяга дълбоко и обществото.

Вековният опит на българския народ учи, че полезният за себе си и за обществото човек се изгражда в здрава семейна среда, където са на почит уважението и възискателността, добронравието и благочестието. Затова и в миналото, и днес с ироничното название „мамино детенце“ се наричат деца, чиито родители не са осъзнали отговорността си да възпитат своите наследници в духа на най-тачените човешки добродетели.

Писателят използва това название за своята повест, за да разкрие отношението „родители – син“ в едно чорбаджийско семейство и да внуши на читателя убеждението, че главният герой е типично „мамино детенце“.

б) изложение, същинска част:...; в) заключение...

2. Разгледай същинската част и заключението на ученическо съчинение по същата тема.

Теза: Господарската грубост и безцеремонност, коравосърдечие на майката са „добър“ пример за подрастващото чедо. Чорбаджийският наследник не се интересува от никого, егоизмът отрано се насажда в душата му. Научен да презира другите, той не проявява уважение и към собствените си родители. Безскрупулен и безсърдечен, съдбата на чорбаджийския син е пример за горчивите плодове на криворазбраната родителската обич.

Подтеза 1. Високомерието е всеобща черта на поведението в Неновия дом. Чорбаджийският наследник е достоен син на своята майка.

Аргумент 1. Николчо, под влияние на родителите си, избягва контактуването с по-бедните хора, защото му е внушено, че „сиромашията не струва пукнат грош“.

Разсъждение, примери: Както властолюбивата Неновица налага своята воля в дома си, така и Николчо се стреми да намери такива приятели, които да изпълняват всичките му желания. Неновица се държи грубо и пренебрежително със съпруга си, заповядва му „да си мълчи, да слуша и да не ѝ противоречи“. Николчо дотолкова започва да приема поведението на своите родители, че „пожелал да играе между съучениците си такива роли, каквито играл баща му между казанлъшките граждани, а майка му – между кумите и свахите“.

Аргумент 2. Този господарски нрав, роден в отровната атмосфера на Неновия дом, се подхранва и в училище. От раболепието на даскал Славе се увеличава самочувствието не само на родителите, но и на галената им рожба. Николчо научава, че децата на богатите не се бият.

Разсъждение, примери: Липсва стремеж към интелектуално извисяване и у чорбаджиите и у техния наследник, защото симисълът на живота според тях е в това да си богат и да живееш охолно, разбира се, на гърба на другите, без да бъде вложено и най-малко физическо и умствено усилие. „Селяните ги печелят парите с кървава пот и с мотика в ръка, а чорбаджиите ги добиват събрани.“ Затова резултатите от обучението на чорбаджийския син са печални: Николчо научава само две молитви.

Извод: Любен Каравелов неслучайно акцентува на този факт: мързелът, лентяйството, липсата на човешки пориви, егоизмът, наследени от родителите намират добре подготвена почва за развитие у подрастващия им син. Той ще им припомни домашните „уроци“ за презрението към по-бедните и това ще го накара да страни от тях, да дава воля на своята надменност.

Подтеза 2. Безразличието към съдбата на другите е в „моралния“ кодекс на Неновото семейство и Николчо много добре го спазва. В лицето на своята майка той има идеалния пример.

Аргумент 1. Николчо израства като жесток и безогледен мъчител, лишен от състрадание и уважение към човешкото достойнство.

Разсъждение, примери: Ако Нено в своята ленивост все пак проявява малко човещина, ако Неновица в края на повестта разбира грешката си, то Николчо нищо не го трогва, не го разчувства като човек, нито красотата на Пенка, нито миловидните личици на децата. И Николчо, и Неновица са готови в своя егоизъм да разрушат чуждото щастие. Безскрупулна и надменна, Неновица успява да разбуди господарското тщеславие на съпруга си и го накарва да развали годежа между Стоян и Пенка. Бездушие и коварство бликат от помислите на „Неновата половин душа“: „Аз бих желала да видя как се пука Стоян.“ Всичко това говори за липса на доброта, за духовна пустота. Неуважението към човешкото достойнство Неновица предава на сина си. Същото жестокосърдечие и наглост откриваме и в поведението на Николчо.

Аргумент 2. Израснал в среда на лентяйство и лицемерие, той деградира до човешко същество без чувството на дълг и отговорност.

Разсъждение, примери: Внушенията на Неновица, че всеки разумен човек е длъжен „да разбогатее“, да живее безгрижно и охолно, подтикват Николчо към грозни постъпки. Така както Неновица взема своята лихва от кесията на мъжа си, и синът ѝ ще посегне на майчиното богатство и бащиното имане. Под влияние на родителите си Николчо бързо усвоява и прилага в живота пороците на семейството, към което принадлежи. Чорбаджийката е алчна, тя обича да трупа богатства, а наследникът обича да ги пилее.

Извод: И двете прояви обаче са израз на една и съща бездуховност и човешка деградация. Животът без ценности го превръща в паразит, вреден за цялото общество.

Заключение: Любен Каравелов проследява развитието на чорбаджийския син от трендафиловите градини до бягството му във Влашко. Чрез цялостното описание на живота в Неновия дом писателят внушава любимата максима, че от човека-нищо не може да се получи нещо друго освен нищо.

ДА СЕ НАУЧИМ ДА ПИШЕМ ЕСЕ

1. Значение и произход на думата и термина есе:

- **essai** (лат.) – опит, правя опит, пробвам;
- размишления по нравствени и философски въпроси;
- текст-разсъждение, текст-размисъл и текст-провокация за важното, общозначимото, което авторът е открил, разсъждавайки по проблема;
 - есето е начин на мислене на отделната личност;
 - за основоположник на жанра се счита френският философ Мишел дьо Монтет – „Опити“ („Essais“) – 1580 г.;

Монтен – за целите на своята книга – „...да могат да намерят в нея някои черти на моя характер и нрав и така да съхранят по-цялостно и по-живо представата си за мене“.

Ат. Далчев – „Есето по самото си наименование е търсене на новото: една сонда, спусната в неизвестното; един набег в „света на неясното и нерешеното“; една експедиция в далечни полярни области.

Обърни внимание:

1. **ТЕМИТЕ** на есето – човешките добродетели и недостатъци, отношенията между хората, душевни състояния, политически и културни събития, произведения и творци на изкуството, душевни състояния, наблюдения над природата и ежедневието и др.

2. **ЦЕЛИТЕ** на есето – изразяване на своята гледна точка, на своята позиция, на своите мисли и чувства.

3. **СТИЛОВИ И СЪДЪРЖАТЕЛНИ ОСОБЕНОСТИ** на есето:

- съчетава особеностите на научния, публицистичния и художествения стил;
- напомня пътеписа, спомена, автобиографията, използва афоризми, сентенции;
- езикът е прецизен, образен, асоциативен;
- съчетава повествователни и описателни елементи.

4. **СТРУКТУРА НА ЕСЕТО** – свободна.

- задължително съдържа теза. Свободата се изразява в избора на нейното местоположение: в началото, средата или края;
- когато тезата е в началото на ученическото есе, очаква се във финала ученикът да направи обобщение на направените разсъждения, да изрази ясно своята позиция по формулирания в заглавието на есето проблем;
- ясно графично отделяне на основните параграфи – увод, теза, изложение, заключение (уводът и заключението не са задължителни);
- изложението да съдържа поне поне три подтези, оформени в отделен параграф;
- структура на изложението: подтеза (твърдение) – аргументи (доказателства) – примери;
- текстът на есето не изчерпва проблема, но винаги звучи завършено.

ЕТАПИ НА ПИСАНЕТО НА ЕСЕ:

ИЗСЛЕДВАМЕ ЗАГЛАВИЕТО – кои са ключовите думи, за какво пита, какви асоциации предизвиква, какъв опит притежавате по проблема – личен, читателски, чужд;

ФОРМУЛИРАМЕ ТЕЗА – формулираме проблема в заглавието и му даваме точен индивидуален отговор;

ФОРМУЛИРАМЕ НА ПОДТЕЗИСНИ ТВЪРДЕНИЯ, които представят личната позиция по проблема от различен ъгъл;

ПОДБИРАМЕ АРГУМЕНТИ – личен опит (спомен, наблюдение, преразказ, описание), цитати, сентенции, фантазии, разсъждения и др.

СЪЗДАВАМЕ ТЕКСТ;

АВТОРЕДАКЦИЯ – проверка за езикови грешки (правопис, граматика, лексика, пунктуация); проверка за целенасоченост и завършеност на текста (прочети заглавието, началото и финала на съчинението, те трябва да звучат като логически свързан и смислов единен текст); помисли доколко оригинално и искрено звучат изказаните тези, избраните аргументи (есето това си ти, то е израз на твоята индивидуалност, не повтаряй банални факти и сентенции).

ПРИМЕРНИ ТЕМИ ЗА ПОДГОТОВКА НА ЕСЕ :

- ✓ Нямаме пари, но имаме мечти
 - ✓ Модата – потребност или суета?
 - ✓ Доверието между родители и деца
 - ✓ Съществува ли благородна лъжа?
 - ✓ Родословното дърво на моя род
 - ✓ На какъв завет мога да бъда верен?
 - ✓ Ние – българите
 - ✓ Не убивай птицата, човеко!
 - ✓ Ако си мислиш, че нямаш никакви пороци, това означава, че наистина имаш никакви пороци
 - ✓ Моята незабравима ваканция
- **РАБОТЕТЕ ПО ГРУПИ:** изберете тема, и обсъдете етапите за писане на есе по избраната тема. Запишете теза, основните си аргументи и заключението на своето бъдещо есе.
 - Споделете своите резултати с останалите групи.
 - За домашна работа напиши есе по готовия план. Не се страхувай да експериментираш!

ОЩЕ ЗА ЕСЕТО

Вече знаеш, че есето е **разсъждение по някакъв въпрос**. Но не всяко разсъждение е есе. При есето **най-важно е личното мнение, собствената гледна точка** по избраната тема, защитена по оригинален начин.

Сред най-изявените творци на есе в българската литература са Гео Милев, Атанас Далчев, Константин Константинов, Георги Марков и много др.

1. Прочетете текста на есето, което К. Константинов посвещава на Иван Вазов, и определете към кой стил принадлежи. Обосновете своя отговор.

ИВАН ВАЗОВ

И ние, и нашите по-малки братя знаехме това име още от началните ни стъпки в живота: от нашите букварчета, от читанките и от училищните ни песни. То беше името на човека, който пръв ни посрещна с радостните стихотворения за нашето детство, за нашата бащина къща, за земята, в която се бяхме родили и която дъхаше на здравец. Той ни хвана за ръка и ни поведе надлъж и шир из тая земя, из нашето славно минало, радваше ни всеки ден с някое ново откритие и сочеше пътя ни за бъдещето. Ние не бяхме го виждали, но това нямаше никакво значение – „дядо Вазов“ (както го наричаше народът, за да му изрази най-силно своята почит и обич, макар че той съвсем не беше стар) беше за нас така близък и наш, както Балканът, из който скитахме, както Тунджа, в която се къпехме, както Марица, за която пеехме.

Неговото име се сливаше с името на България.

Неговото име беше другото име на България.

Преди него имаше Христо Ботйов наистина. Но Ботйов излъчваше такъв блясък, че нашите детски очи не можеха да го понесат изведнъж. Трябваше да пораснем, за да проумеем напълно това човешко чудо и да го обикнем веднъж завинаги, като най-голям от всички преди и след него. И все пак Ботйов ни бе оставил само петнайсетина стихотворения, а ние искахме още! Другият ни даде и песни за деца, и „Епопея на забравените“, и „Под игото“, и „Чичовци“, и „Немили-недраги“, и „Великата Рилска пустиня“, и много други неща, които не могат да се изброят тук. Неговите вдъхновени и топли слова откърмиха десетки поколения, които създадоха една нова татковина, с която той се гордееше.

Скритият въпрос: Кой е Ив. Вазов за теб, за твоите връстници?

Теза: Емоционален, личен, но и прецизен отговор, в който се съдържа най-важната характеристика на твореца Вазов: учител на всички поколения българи и патриарх (баща) на българската литература.

Аргументи в защита на тезата:

Учител на своя народ.

Емоционално, с нескривано чувство на възторг и преклонение са назовани основните теми и идеи в творчеството на Вазов – родознание, родолюбие, преклонение пред красотата на природата, историята на народа, отговорността за неговото бъдеще, посочени са основанията, заради които учителят, наставникът Вазов се превръща в идеал – праотец, част от българския свят.

Извод: логичен, вълнуващ, оригинален

Аргументи в защита на тезата:

Патриарх на българската литература. Със смела антитеза Ботев – Вазов е открито неповторимото място, което заема всеки от тях в българската душевност. Авторът откроява огромното жанрово и тематично многообразие на Вазовото творчество, значителния обем на неговите творби, които изграждат основния корпус на модерната българска литература.

Като огромен дъб, прострял клони над цялата земя, за да я пази, той стоя на поста си докрай. И до последния си час изпълваше с музика своето време: ту чудесни птичи песни, ту гръмовити трагични и победни симфонии, ту мелодичен шеговит шепот.

Извод – емоционален, метафоричен, съдържателен: Свещен образ, несломим воин и вдъхновен духовен певец, същност и създател на българския дух.

Дойдоха други след него, по-различни, по-изкусни може би. Но неговото очарование не избледня от годините, както той сам бе предсказал: „И моите песни все ще се четат!“

21.II.1969 г.

София

Константин Константинов

Заклучение: Уравновесена и прецизна оценка за мястото на творца Вазов в цялостното развитие на българската литература. Подчертана е непреходната значимост на стореното от него.

2. Прочетете наблюденията върху съдържателните и структурните особености на есето. По какво есето се отличава от отговора на литературен въпрос. Запишете в тетрадките свое кратко определение за есе.

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. РАБОТЕТЕ ПО ГРУПИ. Първа група: Определете лексикалните и синтактичните средства със стилъв белег. Втора група: Подчертайте фигурите и тропите, използвани в текста. Определете вида и функцията им в текста.

- Запишете кратък аргументиран отговор и го представете пред класа.
- Направете извод за съдържателните и стилвите особености на есето.

2. Прочетете началото на „Есе за взаимното разбиране“ от Георги Марков. Открийте тезата и запишете вашите аргументи „за“ или „против“. Завършете есето.

Един чужденец, който наскоро бе прекарал шест месеца в България, разказваше след завръщането си своите впечатления от страната и хората, които бе срещал. Между другото той каза: „Останах учуден, че българите, които видях, никога не разговарят един със друг, а винаги един на друг.“

Нямах никакво основание да се съмнявам в обективността на разказвача, но неговото мнение предизвика естествената ми реакция. Първо, защото дълбоко не вярвам в подобни национални обобщения (българите са едно, унгарците са друго и т.н.), и второ, защото ми се стори доста претенциозно чужденец да изразява мнения за хора, които едва познава. В последвалия разговор разбрах, че събеседникът ми е наблюдателен, с пъргав ум, и особено след като накрая ми каза:

„Вие също отбягвате да говорите със хората, и вие предпочитате да говорите на тях. Наистина ли се страхувате от действителни контакти?“

3. Сравнете аргументите и разсъжденията във вашите есета с позицията на Г. Марков на адрес: <https://chitanka.info/text/24358-ese-za-vzaimnoto-razbirane>. Дискутирайте поставените в есето въпроси. Определете стила на текста. Посочете изразните средства със стилъв белег.

4. За домашна работа напишете есе за един от изучените автори: Л. Каравелов, Петко Славейков.

ХРИСТО БОТЕВ

(1848 – 1876)

Поет и революционер, Христо Ботев в най-голяма степен възплава идеите на Българското възраждане. Той е мъжествена и необикновено силна личност. Увеличат го идеалите на националното освобождение и на социалната правда.

И стихотворенията му, и биографията издават метежен, демонически дух, който няма успокоение. Духът, който „силно люби и силно мрази“. Който възприема света като плюс или минус, като черно или бяло и който не допуска полутонове. Който тъгува за идеалите на СВОБОДАТА, бунтува се против несправедливия световен ред и е готов да се противопостави на цялата Вселена. Самият поет, както и лирическият му герой, е бунтовник – борец за свобода.

Той знае какво люби и какво мрази, и искрено е готов за саможертва. Ботев е един от великите умове на човечеството. Остава идеи и прозрения, насочени към бъдещето на целия „човешки род“. В издавания от него вестник „Знаме“ Ботев пише: „Само разумният и братски съюз между народите е в състояние да унищожи теглилата, сиромашията и паразитите на човешкия род, и само този съюз е в състояние да въздвори истинска свобода, братство, равенство и щастие на земното кълбо“.

Най-важните дати от живота на Христо Ботев

Коледа 1848 – роден в Калофер, в семейството на възрожденския учител Ботьо Петков;

Октомври 1863 – 15-годишен, заминава да учи в гимназия в Одеса;

15 април 1867 – цариградски български вестник отпечатва първото стихотворение на Ботев „Майце си“;

началото на 1868 – първо връщане в Родината. През същата година емигрира в Румъния;

1867-1876 – живее сред българските хъшове, учителствува, издава вестници.

1875 – оженва се за Венета Везирева, племенница на българския митрополит Панарет;

1875 – в съавторство със Стефан Стамболов¹ издава първата си и последна книга „Песни и стихотворения“;

Април 1876 – ражда се дъщеря му Иванка. Седмица по-късно в България избухва Априлското въстание;

Май 1876 – начело на 200 души въстаници Ботев завладява кораба „Радецки“ и преминава в България;

2 юни 1876 – убит е на връх Вола най-големият български поет и най-свободният българин на своето време...

„...Калофер – Алтън Калофер... роди в мене страстна любов, която тъй рано загина, и дълбока омраза, която ще ме придружи до гроба. В Калофер познах аз чорбаджията и сиромаша, турчина и народа“

Христо Ботев за себе си в първия брой на вестник „Дума“

¹ Български революционер, по-късно голям държавник.

- ✓ Потърсете в библиотеката допълнителна информация за Христо Ботев, за да коментирате изказванията на неговите съвременници.

Той се родил в поробена България, от роби родители. По своята необикновена натура какво място можеше да завземе той в обществото в своето отечество? Да стане учител – да учи деца на А, Б и на граматически правила, па може и да пее в неделен ден в черкова?... Да стане търговец, да държи касова книга с две страници: „дал“ и „взел“...? Да се пусне по полето на книжовност като Любен Каравелов, да се затвори скромно между книги и ръкописи – тук се изисквало търпение, постоянен труд, редовен живот и работа техническа, които положително са бягали от нашия герой.

Да стане руски офицер, да вземе тежката отговорност на мундира, която е драконска в Русия, да се затвори в казармите, да даде клетва на вярност на царя и пр., и пр. – ами България, ами Калофер и неговите планини? Как ще те да се забравят и съединят с казармския живот, когато едното е барут, а другото – огън?

Нямало е за него живот в България, а спокойствие и занятие вън от нея. Всичко мрачно и черно за него, всичко трябва да се събори и унищожи. Неговото положение е било такова, като че бил паднал в такава една страна, гдето хората му не разбират от езика и той от техния, гдето слънцето се считало за зараза, гдето всичко се вършело против човеческата природа... Той подал ръка и отишъл да разделя радост и скръб с ония, които били недоволни от реда, които се били простили с мирния живот, които били наклонни да събарят и да унищожават, със злоба и отмъщение. Тия хора са били: хайдутите, хъшовете и гладниците, които лягали и ставали тук-там по къошетата и мизерните механи. Той бил във възхищение от тях, а хайдутите просто обожавал...

по Захари Стоянов

Всички му се бояха, ненавиждаха го, уважаваха го. Той правеше навред да говорят за него, повечето лошо. Полицията го следеше. Богаташите го презираха. Младите го отбягваха, но обичаха. Никой не можеше да издържи на смелия му орлов поглед.

Иван Вазов

- Каква е причината, че Захари Стоянов не може да си представи Христо Ботев като учител, търговец, книжовник и т.н.?
- Какъв се разкрива характерът на Христо Ботев?

Интересно е да знаеш, че...

В представите на възрожденците изразът „МАЙЦЕ СИ” не значи само „На моята майка”. Съдържанието на израза е по-широко и означава „На Родината ми”, „На моето Отечество”.

Например:

„Като българин и обладан от любов към народа си, аз не можех да търпя, като гледах и гледам как всяк един учен българин с неуморими сили се труди да принесе веществена полза на Отееството ни – не можех, казвам, да търпя и реших, според колкото ми допускат силите и времето, да принеса и аз нещичко Майце си, което мисля, че може да й достави що-годе ползица.”

Васил Друмев

- ✓ Прочети първата известна творба на Ботев, написана през 1864 година от 15-годишния гимназист в Одеса. Стихотворението е отпечатано три години по-късно в Цариград, във вестник „Гайда“, издаван от Петко Славейков.

МАЙЦЕ СИ

Ти ли си, мале, тъй жално пела,
ти ли си мене три годин клела,
та скитник ходя злочестен ази
и срещам това, що душа мрази?

Бащино ли съм пропил имане,
тебе ли покрих с дълбоки рани,
та мойта младост, мале, зелена
съхне и вехне люто язвена?!

Весел ме гледат мили другари,
че с тях наедно и аз се смея,
но те не знаят, че аз веч тлея,
че мойта младост слана попари!

Отде да знаят? Приятел нямам
да му разкрия що в душа тая;
кого аз любя и в какво вярвам –
мечти и мисли – от що страдая.

Освен теб, мале, никого нямам,
ти си за мене любов и вяра;
но тука вече не се надявам
тебе да любя: сърце догаря!

Много аз, мале, много мечтаях
щастие, слава да видим двама,
сила усецах – що не желаях?
Но за вси желби приготви яма!

Фотография на Иванка Ботева,
майка на Христо Ботев

Една сал клета, една остана:
в прегръдки твои мили да падна,
та туй сърце младо, таз душа страдна
да се оплачат тебе горкана...

Баща и сестра и братя мили
аз да прегърна искам без злоба,
пък тогаз нека измръзнат жили,
пък тогаз нека изгния в гроба!

Речник

злочѐстен – който е сполетян от зло, от нещастие; злощастен, нещастен

сланà – заледена роса през студени ноци

сàл – само

язвѐн – наранен

попàрвам, попàря – 1. заливам нещо с вряла вода; 2. (за слана) измръзва, прави тревата да посьрне

стра̀ден – който няма нещо и жадува да го добие

Открий в текста и прочети отново:

- а) Думите, с които лирическият герой назовава майка си и се обръща към нея;
- б) Стиховете, в които лирическият герой се оправдава, като говори за душевното си състояние.
- в) Стиховете, които разкриват неосъществените мечти и оптимистични представи за бъдещето на лирическия герой.
- г) Стиховете, в които се разкрива реалната за лирическия герой действителност.

Да разсъждаваме заедно:

1. Какви са основните чувства в тази творба?
2. Кой говори в стихотворението? Каква представа за личността на лирическия герой се създава у тебе? Аргументирай се.
3. Какви са причините за толкова дълбокото отчаяние и страдание на лирическия герой?
4. Какъв се разкрива образът на лирическия герой:
 - чрез речта;
 - чрез отношението към майка му;
 - чрез самопреценката.
5. Какъв се разгръща образът на майката?
6. С помощта на какви художествени похвати и изразни средства се предава чувството на привързаност на лирическия герой към майка му?
7. Кои други роднини назовава лирическият герой и какво е отношението му към тях?
8. С какво тази творба наподобява българската народна песен?

Творбата казва и още нещо:

- Разсъждавай имаме ли основания да твърдим, че и у Христо Ботев значението на израза МАЙЦЕ СИ е по възрожденски разширено?

Критика за писателя и за творбата му

Отделни Ботеви стихотворения знаех още като ученик в отделенията, но почти целия Ботев четох, когато бях в прогимназията. В моето съзнание обаче кой знае защо той се отделяше от другите поети. Аз не го чувствах като литературно явление, на което може да се подражава. Той ми действаше като някаква магия. Нещо, за което имах чувството, че е като звездно небе – съвсем обикновено и същевременно съвсем недосегаемо...

Христо Радевски

Сигурно няма да бъде пресилено, ако към поезията на Христо Ботев се подходи с европейски мерки. Въпреки множество народни думи и изрази – езикът му е много съвременен...

Красимира Кацарска

ЗАДАЧИ ЗА ПРЕГОВОР И ОБОБЩЕНИЕ

1. Прочети текста:

Пред телефонната палата в центъра на София ще бъде издигнат паметник на българина, създателя на компютъра Джон Атанасов. Професор Иван Лалов от Софийския университет предложи да се учреди орден на името на изобретателя.

Кое твърдение е вярно?

А. Текстът е предназначен за:

- а) студенти
- б) инженери
- в) учени
- г) широк кръг читатели

Б. Текстът се отнася към:

- а) художествен стил
- б) публицистичен стил
- в) научен стил

В. Темата на текста е:

- а) телефонната палата в София
- б) учредяване на орден
- в) издигане на паметника на Джон Атанасов
- г) Джон Атанасов е изобретател на компютъра

2. Кое твърдение не е вярно?

Основните признаци на текста са:

- а) свързаност
- б) информативност
- в) завършеност
- г) фонетично единство

3. Избери верния отговор.

Свързаност на текста е:

- а) писане на текста без абзаци,
- б) използване на един и същ подлог в текста,
- в) стилово единство на текста,
- г) смислова и структурна приемственост между частите на текста.

4. Кое твърдение е невярно?

А. Според формата на речта текстовете биват:

- а) устни и писмени,
- б) пълни и съкратени,
- в) диалогични и монологични,
- г) официални и неофициални

Б. Адресатът на текста е:

- а) възприемащият текста,
- б) говорещият,
- в) редакторът на текста,
- г) пишещият.

В. Адресантът на текста е:

- а) читателят,
- б) слушателят на текста,
- в) авторът на текста,
- г) преводачът на текста.

5. Кое твърдение е невярно?

А. Диалектната форма на общуване е характерна за:

- а) група хора от дадена обществена организация,
- б) отминал период от развитието на езика,
- в) група хора от една професия,
- г) група хора от дадена езикова област.

Б. Книжовната норма изисква:

- а) единен изговор и правопис на думите и изреченията,
- б) единни правила за словообразуване на думите,
- в) свобода при писане и говорене,
- г) единни правила за свързване на думите в речта.

В. Българският книжовен език притежава:

- а) оформени стилове,
- б) нормативност – спазване на задължителни норми,
- в) употреба в писмена и устна форма,
- г) оригиналност на изказа.

6. Кое твърдение е вярно?

Стилът е:

- а) система от изречения,
- б) система от пунктуационни правила,
- в) система от езикови средства, които се съчетават и използват по определен начин в зависимост от речева ситуация,
- г) система от правописни правила.

7. Кое твърдение е невярно?

Същността на всеки стил се определя от:

- а) формата на речевото съобщение,
- б) вида на общуването (официално, неофициално),
- в) точността и изразителността,
- г) целта на речевото съобщение.

8. В кой ред всички думи са неутрални?

- а) хайде, говоря, пиша, висок,
- б) маса, либе, възторг, въздух,
- в) пътека, ходя, голям, зима,
- г) държава, класификация, човече, жално.

9. Напиши кратко есе по дадено начало и го озаглави. „Епохата на Българското възраждане ме ... (възхищава, вдъхновява, впечатлява)“.

ДЕЙСТВИТЕЛНОСТ И МЕЧТА

РАЗМИСЪЛ

Ако няма какво да дадем на света,
за какво сме родени?

Ний не щем нито славата, ни участва
на големите гении!

Просто трябва да имаме нежността
на оная незнайна женица,
дето първа е втъкала прелестта
на земята ни във шевица.
Просто трябва да имаме скъпия дар,
озарил оная майстор чудесен,
който първи е теглил
върху явора шар и
дървото е станало песен.

Ний не щем нито славата, ни участва
на големите гении!

художник Стасис Красаускас

художник Стасис Красаускас. *Глас*

Нас ни стига признателността
на едно поколение.
Трябва само да носим една сърчна ръка
като Кольо Фичето, дете
да реди мълчаливия камък така,
че да трогва сърцето.
Трябва само да носим две могъщи крила
като тия на майстор Манола,
за да идем отвъд скоростта на звука
и над дързостта на сокола.
Нас ни стига признателността
на едно поколение!
Нека само една дръзка мечта
въплътим във творение.
Нека станем лесът срещу зъл суховеи!
Нека бъдем
дъждът на пшениците гъсти!
Нека мъртвият болен да оживей
изпод нашите пръсти!
Нека страшните атоми се укротят
във ръцете ни
като житни зрънца,
да поникнат и ни дадат
милиарди слънца!
Нека само една дръзка мечта
въплътим във творение,
за да имаме право да легнем в пръстта,
дето спят толкова гении!

Владимир Башев

- *Как се съотнася с темата ДЕЙСТВИТЕЛНОСТ И МЕЧТА съдържанието на стихотворението „Размисъл“ от Владимир Башев?*

- *Коя от пословиците харесваш най-много и защо?*

„Честит е не онзи, който има това, което желае, а онзи, който не желае това, което няма.“

латинска пословица

„Лош е този войник, който не мисли да стане генерал.“

руска пословица

„Торбата на желанието няма дъно.“

българска пословица

- *Коментирай следните изказвания:*

„Не отнемайте на никого идеалите, които го правят щастлив, ако не можете да ги замените с по-добри.“

Й. Лаватер

„Човекът е такъв, каквито са неговите желания.“

Августин

Стасис Красаускас. *Мечта*

ИЗ БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА СЛЕД ОСВОБОЖДЕНИЕТО ДО КРАЯ НА ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

Следосвобожденското време е време на коренни промени във всички сфери на живота, особено в областта на литературата и културата.

Първата видима промяна е превръщането на българската литература от емигрантска преди Освобождението в литература, създавана на територията на новата българска държава. Възрожденските писатели (Паисий, Софроний, Петър Берон, Каравелов, Раковски, Петко Славейков и Христо Ботев) създават най-ценното от своето творчество в емиграция – в Цариград, в Румъния, в Русия или Сърбия. След Освобождението интелектуалните сили се концентрират в самата млада държава – в София, Пловдив, Велико Търново.

Това е време на равностойност: дали България след Освобождението съответства на възрожденските идеали за българската свобода; дали жертвите на националноосвободителната борба и на потушеното Априлско въстание са оправдани... Опасението, че имената, подвизите, саможертвата на героите могат да се забравят от българите, става мощен импулс за българското литературно творчество през този период. Самите названия на творбите звучат като упрек и едновременно като призив да се помни цената на свободата: „Епопея на забравените“, „Немили-недраги“, „Под игото“, „Възпоменание от Батак“, „Записки по българските въстания“ и още много творби от Иван Вазов, Захари Стоянов и други автори.

Друга ярка черта на това време е формирането на професионална българска литература. Появяват се доста повести и разкази, пътеписи, фейлетони, басни, стихотворения, излиза и първият български роман. Пловдив се оформя като център на българската култура: освен литературата там се развиват музикална и живописна школи с национално значение, създава се Народна библиотека. Интензивно се развива театралното дело.

През второто десетилетие на следосвобожденското време, тоест през 90-те години на XIX в., в българската литература се утвърждава критическият поглед към реалността и осмиването на пороците. През 90-те години българите от сърце се смеят на байганьовските истории, и Алековият литературен герой им помага да видят себе си на фона на европейската култура.

По това време в българската литература се актуализира и селската тема. Теодор Влайков, Михалаки Георгиев, Цани Гинчев, и, разбира се, певецът на българското село Елин Пелин възпяват селото с неговите ценности на патриархалния живот. Българските писатели противопоставят традиционния селски бит на града като на неуютно, лишено от опори, „чуждо“ пространство.

През първите две десетилетия на XX-ия век се разгаря спорът между „старите“ и „младите“ за пътищата на развитие на българската литература. На патриарха на българската литература Иван Вазов се противопоставя младият Пенчо Славейков, който заедно с д-р Кръстьо Кръстев последователно проповядва пътя на европеизацията и модернизацията. През този период българската литература се обогатява от изключителни поетически творби на Пейо Яворов, Николай Лилиев, Димчо Дебелянов и други поети.

До края на Първата световна война се създава основата на златния фонд на новата българска литература, която с право определят като българска литературна класика.

Иван Вазов

Захари Стоянов

пр. Иван Шишманов

Алеко Константинов

П. К. Яворов

Дора Габе

Мара Белчева

Пенчо Славейков

Димчо Дебелянов

Петко Тодоров

Кирил Христов

Елин Пелин

ВИДОВЕ ИЗРЕЧЕНИЯ ПО СЪСТАВ

1. Прочети текста.

Славейт имаше приятел – волният вятър. Бяха се сближили отдавна, когато славейт още носеше рокличка като момиченце, когато отиваше с цигулка под мишницата на уроци по музика. Тогава крилцата му бяха слаби и вятърът дружелюбно му помагаше да лети. Оттогава той много обикна своя малък певец. И с всеки изминал ден го обикваше все повече и повече, защото годините идваха и си отиваха, а той си оставаше все така по юношески млад. Славейт често вършеше детинщини и вятърът много се тревожеше за него. Веднъж го търси цял ден и го намери едва привечер в едно блато, нагазил до колене във водата. Той слушаше отблизо жабешкия концерт, а после стоя цяла седмица болен и с прегракнал глас.

по Георги Марковски, „Славейт и брезичка“

- *Определи вида (просто или сложно) на всяко изречение в текста.*
- *Препиши изреченията, като ги групираш:*
 - а) прости изречения,
 - б) сложни съчинени изречения,
 - в) сложни съставни изречения,
 - г) сложни смесени изречения.
- *Направи схема на изреченията от точки б), в), г).*
- *Коментирай препинателните знаци в сложните изречения от различен вид.*

ПРИПОМНИ СИ ...

- каква е разликата между простите и сложните изречения;
- каква е разликата между сложни съчинени и сложни съставни изречения.

Обърни внимание:

За да установиш дали изречението е просто или сложно, трябва:

- ✓ да установиш броя на сказуемите във всяко изречение,
- ✓ да определиш синтактичните връзки (съчинителни или подчинителни) между простите изречения в сложното.

2. Прочети текстовете. Определи вида на простите изречения, като откриеш главните им части. Открий в стихотворенията прости изречения. Определи какви са по състав.

А. И ето – стигнах. Влажно. Кал.
И тук е превалияло също.
Мегданът и един квартал –
и аз съм в бащината къща.

Над прага – виснали лози,
прозорецът отворен чамов...
Ще има радостни сълзи.
Сълзите... Ах, не трябва, мамо...

По Нико Стоянов

Б. Тишина.
Светлина.
Трябва някой да дойде.

По терасата млъкнала бързо да мине
и вратата на моята стая отворил,
да запали в камината огъня, вече изстинал.

По Надя Неделина

ПРИПОМНИ СИ ...

Според своя състав простите изречения биват: кратки и разширени, пълни и непълни, глаголни и безглаголни.

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Препиши текста, като поставиш пропуснатите препинателни знаци.

Лятото вече преваляше беше август и майка ми разточи юфка. Изнесе я навън постла чаршафи на двора и остави корите на слънце. Жълтите кори блестяха на светлината попиваха слънцето и полека започнаха да се свиват и да се разпукват.

Те съхнеха а аз стоях под черешата държах един дълъг прът в ръце и пазех юфката от котките и птиците. Птиците пък и котките много обичат юфка и само чакаха да се зазяпам някъде веднага започваха да кълват и да хрускат юфката.

По Иван Вълков

- *Определи вида на всяко изречение – просто или сложно, посочи начина на свързване на частите му. Открий неразширените прости изречения.*
- *Начертай схемите на първите две изречения.*

2. Прегледай текста на разказа на Елин Пелин „Андрешко“.

- *Какви по състав изречения (прости или сложни) се срещат по-често:*
 - а) *в репликите на диалога между Андрешко и господина (с. 161 до „затананика под носа“);*
 - б) *в авторското описание (с. 162 от „конете склисиха малко...“ до „Той откри яката, подаде си тлъстото лице и извика“). Коментирай наблюденията си.*

3. Определи какви изречения (прости или сложни по състав, и какъв вид сложни) се срещат по-често в произведението на Алеко Константинов „До Чикаго и назад“. Коментирай наблюденията си.

4. Какви по състав изречения би предпочел в различни видове текст:

- а) отговор по математика;
- б) по история;
- в) по литература;
- г) разговор с приятел.

5. Поставете необходимия по смисъл съюз: където, че, които, за да, защото

Умората ни надви, _____ бяхме тичали дълго.

Разбрахме, _____ си се потрудил, _____ справиш с домашната работа.

Срещнах се с приятели, _____ познавам отдавна, на улицата, _____ се пресичат булевардите.

6. Открийте допуснатите пунктуационни грешки и ги поправете.

И макар, че от кал сме направени Господи/ аз не искам във кал, да прекарам живота си.

И не искам тъй ням, да стоя край брега/ да очаквам промяна и все да мълча.

К. Маричков

По-дълбока ставаше чертата на челото му а кърджалиите мислеха че той крои как и отгде да удари селото, и едвам сдържаха разиграните си коне. Но ето Индже се върна и каза да разпрегнат колята, и да направят чадърите защото ще пренощуват тука.

Й. Йовков

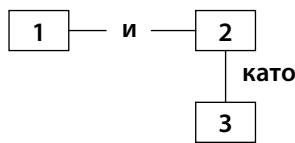
СЛОЖНО СМЕСЕНО ИЗРЕЧЕНИЕ. СТРОЕЖ. ИНТОНАЦИЯ, ПУНКТУАЦИЯ. УПОТРЕБА

1. Прочети изреченията. От колко прости изречения е съставено всяко от дадените сложни изречения?

- а) Жената дойде на няколко крачки и се спря, като говореше ласкаво.
- б) В ръцете си държеше детето и му показваше дивата птица, която лежеше в гнездото си.
- в) Патицата трепна, но остана на мястото си, сякаш разбираше, че над нея се протяга закриляща ръка.
- г) Патицата взе едно от малките с клюна си, когато се стъмни напълно, и го отнесе до водата, като се клатеше на всяка крачка.

- Във всяко сложно изречение посочи смислово самостоятелните и смислово несамостоятелните прости.
- Кое от синтактично равноправните изречения е главно изречение? Кои изречения са подчинени и каква част от главното поясняват?
- Начертай схемата на всяко сложно изречение по образеца.

а) Жената ¹дойде на няколко крачки и се ²спря, като ³говореше ласкаво.

ПРИПОМНИ СИ ...

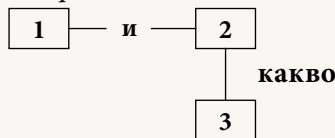
В сложното смесено изречение едни от простите изречения са свързани като сложни съчинени, а други – като сложни съставни.

Обърни внимание:

Сложното смесено изречение е представено от два типа:

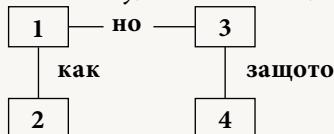
1) **Основата** на сложното смесено изречение е **сложно съчинено изречение**, като едно от съставлящите го прости изречения има и подчинено изречение.

¹Стоя и ²слушам ³какво става в градината.

2) **Основата** е **сложно съчинено изречение**, като всяко от съставлящите го прости изречения има подчинено изречение.

¹Питаха ме ²как вървят работите му, ³но аз ⁴мълчах, защото не ⁴знаех за това.

✓ **Сложното смесено** изречение може да има **и по-сложна структура**.

✓ **Препинателните знаци** в сложното смесено изречение се поставят според правилата за сложно съчинено и сложно съставно изречение.

2. **Определи към кой тип строеж се отнася всяко сложно смесено изречение от задача 1., като използваш схемата.**
3. **Прочети на глас изреченията от задача 1. Обърни внимание между кои части правиш по-дълга пауза, а между кои – по-къса.**

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. **Докажи, че следните изречения са сложни смесени, и им направи схеми. Коментирай препинателните знаци.**
 - а) Всяка дума на песента будеше въображението и ни носеше по светлата наша земя, която беше толкова мила.
 - б) За да напиша един разказ, аз трябва първо добре да съм обмислил сюжета на разказа, а това е все едно да знаеш къде отиваш.
 - в) На млади години мечтаех да стана художник, затова на стиховете и разказите, които пишех, не давах никакво значение и ги подписвах с всевъзможни псевдоними или пък не ги подписвах.

От Елин Пелин

2. **От групи прости изречения образувай сложни смесени изречения.**
 - а) Бях в първи курс в Художествената академия. Свирех на китара и пеех. Малко по малко изоставих музикалните увлечения.
 - б) Ездачът върза коня. Изглеждаше щастлив. Обиколиха пролетното поле заедно с вятъра.
 - в) Изгряваше месецът. Но градината не оставаше празна. Дълго време там продължаваха разходките си младите хора.
 - *Коментирай препинателните знаци.*
 - *Направи схеми на образуваните сложни смесени изречения.*
3. **Свържете в сложно изречение следните откъси**
 - а) че не чуват, с цяло гърло, някой навън не спираше да се смее, но аз и сестра ми, татко и мама давахме вид, седнали далеч от прозорците, да надникнем през балкона, умирахме от любопитство, Докато вечеряхме.
 - б) и всички наши близки, ще бъдем у дома за празниците, а искреното и топло общуване, но, толкова подаръци, трябва ли непременно да купуваме, защото не похарчените средства, И ти, и аз, са важни.
 - в) и да ми отвори, се разстила над Буджака, Куче лае, да ми отвори, слънцето, докога ли ще чакам, петел кукурига, зачервява хоризонта от край до край, тихо утро, някой да излезе пред портата.
 - *Начертайте схема на всяко от изреченията.*
 - *Обяснете смисъла на употребените от Вас пунктуационни знаци.*
4. **Напиши кратко съчинение на тема „Моите мечти за бъдещата ми професия“. Постарай се да употребиш сложни смесени изречения.**

ПЪРВИЯТ РЕКТОР НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ Е БЕСАРАБСКИЯТ БЪЛГАРИН

АЛЕКСАНДЪР ТЕОДОРОВ-БАЛАН

(1859 – 1959)

Роден е в Бесарабия на 27 октомври 1859 година. Виден езиковед, литературен историк и библиограф. Автор на първите научно издържани граматики на български език. Написал е първата научна история на българската литература. Активен е до края на живота си. 99-годишен участва в работа на Конгреса на славистите в Москва. Умира малко преди да навърши 100 години – на 12 февруари 1959 г.

Академик Балан оставя огромно научна наследство, епична биография и думи, които се употребяват днес във всекидневния ни говор: „становище“, „творба“, „поява“, „предимство“, „гледиче“, „общуване“ и други.

✓ Запознай се с откъсите от книгата му „...За мене си“.

...Майка ми е казвала, че съм се родил в село Кубей, навръх Петковден (14.X.) на 1859 година, а другите пет от нейните осем чедра са раждани в град Болград. Попът, който ме кръстил, бил забравил да ми напише кръщелно свидетелство, та по-късно стана нужда да се установи махленски рожденият ми ден. Кръстилият ме поп бил веселяк: пеел и танцувал, па понякога и забравял на кое кръщение какво е правил, ала жени помнят и приказват доста. Запомнил съм го и аз, като ходеше лете в бяло копринено расо със сламена шапка, къдрав черноок хубавец – да му е лека пръст. Именувахе се отец Сава Беров, негово потомство мина по-късно в България.

А село Кубей е на 16 километра от Болград. Когато съм се родил, то е лежало в руска част на Бесарабия, а Болград е лежал в румънска част. От 1920 година цяла Бесарабия стана румънска, а от 1941 година – пак руска, каквато е била до края на Кримската война (1856 година). Баща ми Стоян е от многочленен род Балкански... Балканският род в Болград има за родоначалник един преселник от Сливен, комуто нарекли прякор Балан от първичната дума Бялан, понеже бил бял по плът и по коса. Той моя прадядо Балан живя 105 години.

В Комрат

...Учението ми в Комрат е започнало на втората година от основаването на Висшее Бесарабское болгарское Центральное училище и ме поставиха в тъй наречен пригответелен клас. Съученикът ми Петър говореше с баща си по български, с майка си по гръцки, со слугата по румънски, свръх това – и по руски, дето се паднеше...

От ляво на дясно: Мартин Теодоров, Александър Теодоров-Балан, Атанас Теодоров, Михаил Теодоров-Балански, Георги Тодоров

В Болград

Лятната ваканция 1872 година мина за мене не в почивка, но в подготвяне да бъда приет во втори клас на Болградската гимназия, основана в 1859 година под име „Централно училище“. В септември ме приеха.

След годишните изпити ме повикаха в секретарията на училището: едно румънче и аз сме излезли еднакво първи по успех, та трябва да теглим жребие, кому от двоицата да се даде Първата награда. На годишния акт отличените с награди минуваха между редиците събрани ученици и общество под звукове и музика. Отстъпих на румънчето пръв да изтегли своето щастие. За моя изненада то не улучи. Така се падна на мене да прекрача прага на втория клас под музика с венец на глава и с отбор книги в ръце... След свършека на гимназията си бях готов да тръгна за София да диря поминък...

В София, Прага, Лайпциг и отново в София

Честит бях да се намирам в новата столица на България – 1879 година...

А блян ми беше университет в Прага, защото там се образовали моите учители... Присигнах... Настана ваканция и аз вече мерех да пътувам за Лайпциг. Там ми предстоеше да науча немски – най-важната славистична книжнина в Прага се четеше на немски... И заминах за Лайпциг. Намерих там доста българи, а докато следвах, надойдоха и още. Още преди да напусна Лайпциг, та да остана в Прага за довършек на своя философски изпит, аз преведох одобрената си за докторат работа. Изпратих я в София. Годината беше 1884. Лесно и бързо получих своето назначение в София – учител в гимназията. Програмата по български език искаше да преподавам български, теория на словесността, естетика и българска и всеобща литературна история. На 28 септември 1888 година ме изненада писмо от Министерството на просветата, че... се назначавам и член-председател на комисия от 7 души, на която се възлага да приведе в изпълнение министерска заповед за отваряне от 1 октомври 1888 година „Висши педагогически курс“ в София с първия му отдел – историко-филоложки. Кръстеното „Висше училище“ на следната година добиваше начело на управата си ректор, избран от съвета на преподавателите. Първият избор, 6.1.1889 година, падна върху мене, не помня как и не ми е известно защо...

Интересно е да знаеш, че...

Александър Теодоров-Балан има 4 братя и всеки от тях успял да запише името си в историята на България.

♦ Генерал Георги Тодоров участва в Сръбско-българската, Балканската и Междусъюзническата войни, през Първата световна война е помощник-главнокомандващ българската армия.

♦ Мартин Теодоров е виден юрист, Между 1905 г. и 1908 г. е кмет на София. Дейността му е свързана със значителното благоустрояване на града.

♦ Атанас Теодоров е професор по съдебна медицина. Със своята научна, организаторска и преподавателска дейност той е признат за основоположник на съдебно-медицинската школа в България. Автор е на първия оригинален български учебник по съдебна медицина.

♦ Най-малкият брат, Михаил Теодоров-Балански, е един от основателите на топло-техниката в България. Има значителен принос в изграждането през 20-те и 30-те години на ХХ век на железопътния парк на България.

ИВАН ВАЗОВ

(1850 – 1921)

Произхожда от семейство на средно заможен търговец и израства в атмосферата на строг ред и патриархалност, уважение към религиозните и битовите традиции, отзивчивост към възрожденските просветителски и патриотични настроения. Завършва местното взаимно и класно училище, запознава се с българска оригинална и преводна литература. Отрано се приобщава и към руската поезия. През 1865 учи в Калоферското училище при бащата на Христо Ботев – Ботьо Петков, като става негов помощник-подидаскал. През 1866 се записва в IV клас на Пловдивската гимназия, където, за да стане търговец, е трябвало да овладее гръцки и турски език. Вместо това Вазов усърдно изучава френски език и се увлича от френската поезия. През 1868 баща му го извиква в Сопот, за да поеме търговията, но Вазов не проявява склонност към тази професия, а изпълва бащините си тефтери със стихове.

През 1870 Иван Вазов е изпратен от баща си в Румъния да практикува при своя чичо, търговец в Олтеница. Но и там остава верен на призиванието си – научава румънски език, запознава се с румънската поезия и пише стихове в патриотично-просветителски дух, които печата в „Периодическо списание“, списание „Читалище“, вестник „Отечество“, вестник „Свобода“ и др. Една нощ младият Вазов избягва в Браила, където живее 2-3 месеца сред хъшовете в кръчмата на Никола Странджата.

Животът сред българските емигранти, срещите с Ботев в Браила и Галац оказват въздействие върху впечатлителния млад поет, у когото се пробуждат патриотът и гражданинът.

След завръщането си в България Вазов учителствува, работи като преводач, усъвършенствува френския език, учи немски език, опознава бита на българския селянин. През 1875 се завръща в родния си град и става член на възобновения Сопотски революционен комитет. След преждевременното избухване на Априлското въстание възниква опасност да бъде арестуван и затова той емигрира в Румъния.

В Букурещ Вазов влиза в Българското централно благотворително общество и става негов секретар. При много трудни условия подготвя и издава първите си стихосбирки.

След Освобождението работи като писар в Свищов (при губернатора Найдено Геров), откъдето е командирован в Русе. След една година заминава за Берковица; председател е на Окръжния съд (март 1879 – септември 1880). От 5 октомври 1880 се установява в Пловдив. Дейно участва в обществения и културен живот на областта Източна Румелия като депутат.

България и българският народ, миналото, езикът и природата – това са изворите на вдъхновението му, постоянните теми, основните образи в поетичния му свят. Богатството на съдържанието се осъществява в също така богати и разнообразни жанрови форми – от краткото лирично стихотворение до поемата, одата и епиграмата.

Като белетрист Вазов израства твърде бързо. Още през 80-те години той създава най-големите си постижения в областта на художествената проза – повестите „Немили-недраги“ и „Чичовци“ и романа „Под игото“.

Най-важните дати от живота на Иван Вазов

- 1850** – роден в Сопот.
- 1858** – започва да учи в Сопотското взаимно училище.
- 1893** – пише първите си стихотворения.
- 1894** – учи в Калофер при бащата на Христо Ботев, даскал Ботьо Петков; Става негов помощник-подидаскал.
- 1866-1867** – учи в Пловдивската гимназия.
- 1870** – изпратен от баща си в Румъния, за да практикува търговия при чичо си. Научава румънски, чете румънска поезия. 1870 – печата първото си стихотворение.
- 1870** – избягва от кантората на чичо си при българските хъшове в Браила. Тук среща Ботев.
- 1872** – връща се в поробена България. Учителствува, работи като преводач на френски инженери.
- 1895** – емигрира в Румъния, издава първата си стихосбирка „Пряпорец и гусла“.
- 1896** – заедно с руските освободителни войски се връща в България.
- 1880-1886** – пловдивският, най-богатият творчески период от живота на Ив. Вазов; В Пловдив са написани „Немили-недраги“, „Епопея на забравените“, „Чичовци“ и много др.
- 1887-1888** – заради българските политически борби е принуден да живее в Русия като емигрант.
- 1897** – печата се „Под игото“.
- 1898** – до края на живота си живее постоянно в София с надеждите и горестите на България. Написва още много книги.
- 1921** – умира в София, оплакван от целия български народ.

Знаеш ли, че...

- ✓ Още от края на XIX век произведенията на Вазов са широко разпространени и извън България. Преведени са на повече от 50 езика.
- ✓ **Псевдоними на Иван Вазов:** Пейчин, Добринов, Ц-в, Д. Н-ров, Т. Габровски, Боянец, Белчин, Н-чев и др.

НЕМИЛИ-НЕДРАГИ

Из I глава

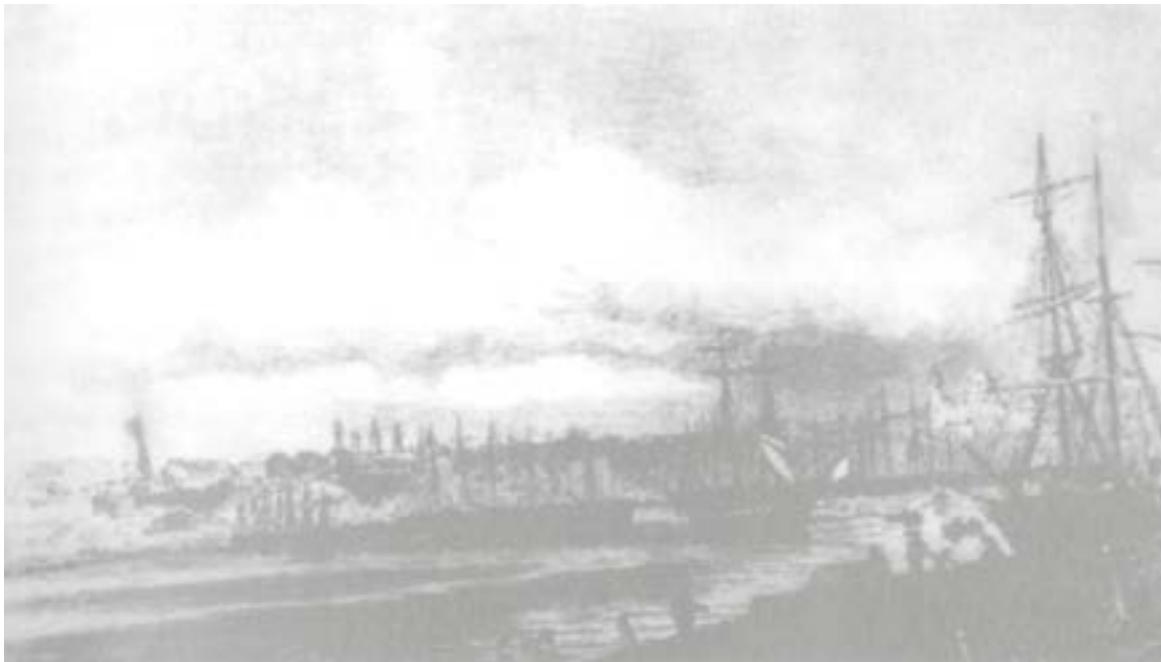
Нощта беше влажна и мрачна и браилските улици пустееха. Студената декемврийска мъгла, която обикновено пада покрай бреговете на Дунава, се беше напластила в една от главните улици на града и задушаваше с отровния си дъх последните минувачи, които бързаха да се приберат у дома си. Мъжделивите фенери, що стърчеха на почтителни разстояния по двете страни на улицата, едвам прокарваха мътна и неопределена светлина през мъглата и като че още повече увеличаваха мрака. Всички лавки и магазини бяха затворени вече; никаква

светлина или шум не излязаше навън; понякога само се чуваха уединени крясъци и псувни на някои закъснели картоиграчи в някое затворено казино.

Само едно малко, тясно, защитено с железни пръчки прозорче светеше още. Това прозорче беше равно със самата земя и откриваше съществуването на една будна кръчма, с каквито бяха богати по онова време браилските пиаци. Ако се приближеше някой до ниската врата на тая кръчма и надникнеше хубаво над нея, щеше да види една вапсана дъска със следующия надпис: Народна кръчма на Знаменосецът! Такива чудновати надписи бяха на мода по онова време. Всяко кафене, държано от българин, имаше своята девиза; всяка кръчма, посещавана от българите, се гордеше с някакъв гръмлив или безсмислен надпис; над тая се четяха думите: Български лев; над оная названието: Филип Тотю, храбрий Български войвода; над третя думите: Свободна България с три възкликателни. Но най-любопитни бяха лавките на тютюнджиите българи. Ето там една лавка с разтворена врата. Вътрешната страна, сиреч тая, която гледа сега към улицата, представлява един турчин с традиционната чалма на глава и с дълъг чибук в ръката. Минувачът не би се заинтересувал в това изображение от много обикновена и първобитна живопис, ако да не забележеше под коленете на турчина думите, раздраскани с гвоздей, вероятно от патриотина тютюнджия: Долу тираните! По-нататък, на друга тютюнджийска лавка, с подобно изображение, нямаше тия думи, но затова едното око на добрия турчин беше изчовъркано. Други тютюнджия, вероятно по патриот и по-разпален неприятел на турското племе, при турчина си заръчваше да изпишат и един хъш с гола сабя, който показваше вид, че се готви да заколи злополучния чалмоносец. Обикновено такива лавки бяха най-много посещавани от емигрантите и хъшовете. Съдържателите на тия лавки бяха въобще все „народни“. „Народен“ се наричаше там всякой българин, избягнал от въжето, от тъмницата или от насилието на турците, който имаше какво-годе състояние и помагаше по силите си на бедните и презрени останки от героическите чети на Хаджи Димитра и Филип Тотя. Всеки такъв „народен“ тютюнджия даваше на вяра тютюн на съотечествениците си с

Браила. Снимка от средата на 19 век.

Браила – пристанището. Снимка от 19 век.

блага надежда, че ще му се разплатят при по-добри времена; най-после и да не му платят-нищо няма; те са хъшове, бедни хора, казваше си той и се усмихваше...

Но нека влезем в кръчмата, на която прозорчето светеше още през нощта.

Тая кръчма беше една дълбока изба, в която се слезаше по една стръмна и извита стълба.

Една опушена и полуразбита лампа висеше на потона и осветляваше вътрешността.

Един топъл и задушлив въздух, сгъстен от кадежа на лампата и цигарите и от киселите изпарения на питиетата, пълнеше това подземие. На една страна, въз една висока усамотена и измокрена полица, стоеха йерархически наредени чашите и шулците. На срещната стена бяха налепени няколко литографически картини, които представляваха боевете на Хаджи Димитровата чета при Върбовка, при Караисен и клетвата, която прави същата чета на дунавския бряг. Няма нужда да описвам подробностите на тия картини; те са разпространени по всички кътове на отечеството ни и всеки от нас ги е гледал на времето с благоговение и възторг. Достойна за любопитството беше още една картина, изписана грубо, с ръка, залепена под горните три. На лявата ѝ страна беше изобразено нещо като село. Из това село излизаха няколко селяни. Пред тия селяни вървеше един стар турчин с огромна гъжва, с едно блюдо в ръцете, в което като да стоеше пита хляб. Срещу тая буколическа група задаваше се друга една група, състояща се от въоръжени човеци, с бели хъшовски дрехи, с цървули и с калпаци, на които личеха малки левчета. В средата се издигаше един великан, който държеше висок червен байрак със словата „Свобода или смърт!“ Отдолу с едри неправилни букви се разказваше съдържанието на картината, представляюща посрещането, което направи един турски първенец на четата, не помня добре в кое село. Това разказване се свършваше с думите: Да живее храбрият Странджа – знаменосец!

Една дружина от шестима души, насядали на одърчето в дъното на избата, допълняше изгледа.

Те бяха всичките хъшове или почти хъшове. Най-старият от тях, който беше най-снажен, дълголик, сух, жълт, с гъста черна брада, се беше изтегнал до стената и от време на време

изпуцаше един гъстък пушек из устата си. Той слушаше внимателно какво разказваше един от събеседниците му. Види се, че разговорът беше много интересен за него, защото сегиз-тогиз челото му, въз което личеха зарасли рани, се набърчаше отрицателно, или пък клюмваше утвърдително. Той често пресичаше говорещия, като викаше високо и кашляше:

— Не, не! При Саръ яр убиха Тончо Тралалата, а не в селото, лъжеш, Македонски!...

Или:

— Той беше Иванчо Гърбата... Гърбата беше, дето удари Мишева с револвера... нарочно... аз знам, че нарочно той уби Мишева, проклетникът проклети!...

— Право! И аз сега ми дожда наум:... Черкезинът беше, а не Селвели Мустафа... Право, тъй е... видях го, кога падна. Имаш право, Македонски!...

Или:

— Аз го убих него, мръсникът. Насмалко щях да изпусна знамето. Там ме раниха.

И той кашляше силно и се задавяше.

И после пак слушаше.

Оня, който разказваше, беше един висок мъж с дребно и надупчено от шарката лице, с дълги сиви мустаци и с лукави, дръзки очи. Той носеше едно огромно извехтяло и без копчета палто и громкото име Македонски. Никой не знаеше нищо от миналото му, преди да дойде във Влашко, освен това, че той бил войвода на някаква хайдушка чета в Македония. Може би тоя слух беше причината, дето той упражняваше осезателно влияние въз другарите си хъшове.

До него стоеше турски друг един момък на възраст до трийсет години, комуто казваха Хаджият. Той имаше лице сухо, дългнесто, жълтеникаво, което се окончаваше с една остра брада без косми. По това лице ясно се виждаше изражението на уморяване и отслабване. Той наводеше главата и дремливо я клатеше, като се сепваше, колчем старият прекъсваше Македонски, и се изкашляше.

До Хаджият седеше други млад человек с черно и нагърчено от преждевременна старост лице, бръснато. Той гледаше много внимателно в Македонски, който разказваше, като често и машинално правеше движение с ръката от устата към гърдите, като че гладеше космите на невидима брада. Той беше поп и беше участвувал в четата на Тотя. Сега беше хъш. А казваха му Попчето.

Не с по-малко любопитство и внимание слушаше и най-младият от всичките, почти хлапак с фес. Той зяпаше в устата на разказвача и ловеше жадно всяка негова дума; а когато се обадеше и старият, вниманието му се преобръщаше на благоговение. Той впиваше вторачено

Иван Вазов –
прототип на Бръчков

Никола Тодоров –
прототип на Странджата

Борис Ангелушев. *Немили – небраги*

очите си в жълтото и измахнато лице на стария хъш, гледаше как се свива набърченото му от рани и трудове чело. Това двайсетгодишно момче имаше всичките черти на невинността и ентузиазма. Син на един богат свищовски търговец, той беше зарязал тайно магазинята на баща си и с парахода беше пристигнал тази вечер. Защо? И той сам не знаеше. Той просто беше оставил бащината си магазиня, защото му беше омръзнало това тихо, сигурно и егоистично съществуване, което беше монотония. Мечтател, идеалист, ветреник – той искаше да вкуси от сладостта на неизвестното и новото.

Като притурим, че той беше написал и напечатал тайно вече цяла патриотическа поема, ще разберем лесно защо беше забравил да вземе и пари за разноски.

Македонски, който случайно стоеше на пристанището тая вечер, съгледа го, запозна се с младия вагабонтин и го доведе да ноцува у Странджата.

Очевидно разказът се отнасяше до боевете и приключенията на въстаниците, що бяха нахлули в България преди три години. Старият инвалид се вълнуваше при възпоминанието на тия подвизи и героически нападения. Било, че настоящето му се виждаше тежко и безславно, било, че чувствуваше охтиката в гърдите си, която се заявяваше в чести и раздражени кашляния, той се сърдеше от най-малката невярност в разказа на другаря си, викаше и гневно се мусеше.

Тоя бледолик, болнав, сух като скелет човек беше Странджата, знаменосецът. Същият, който беше изписан на картината.

Той сега държеше тая кръчма. Ето защо младото момче гледаше на него с такова страхопочитание.

Из II глава

Когато Македонски свърши разказа си, трима от другарите бяха вече задрямали на местата си и хъркаха доволно громко. Странджата постоя няколко време замислен. После слезна от одърчето, което му причини няколко нови и кресливи изкашлювания, отиде пред картината на посрещането с хляб, сол, спря се, погледна я горделиво и се върна на одърчето да легне. В туй време бяха легнали вече наред до другите троица Спиро, Македонски и Свищовчето. Настана съвършен мрак в избата.

Сънят успокояваше поне навреме тия измъчени от бедността същества; тия хлътнали от бдения и невъздържание очи; тия недояли кореми, тия отслабнали и обелени от скитане крака. Утрешният ден беше начало на нови нужди, на нови борби с живота за тия бедни и пренебрегнати сега поборници. Душата им щеше изново да се трови пред вида на богатствата и великолепието, които на всяка стъпка им се мяркаха в хубавия румънски град. Докога ще се продължава това съществуване? Какво ще правят в тая чужда земя? Кога ще видят своите семейства, своите мили съпруги, своите стари майки? България беше затворена за тях. Румъния им даваше гостоприемството, което дава пустият морски бряг на изхвърлените от бурите мореходци, разломени и съсипани. Бяха сред обществото, но бяха в пустиня...

Един нов и гладен пролетариат, съставен от подвизи, дрипи и слава. Да, защото тия нечисти дрипи, що висяха по снагата на тия нещастници, това беше славата: най-високата слава, защото беше непризната и окаляна от презрението. И те ходеха често на брега на Дунава и гледаха зелените хълми на България. На, тя е там, усмихва им се, вика ги, говори им, показва им небето си, показва им огнищата им, възпоминанията им, мечтите им... Дунавът величествено и тихо се синее между тях и нея. Една крачка само – и в нея са; един вик само – ще ги чуе. Как е близко и как е далеко! О, Българо, никога не си тъй мила, както кога сме във от тебе! Никога не си ни тъй необходима, както когато те изгубим безнадеждно!...

Бръчков и той спеше. В ума му се вълнуваха разни странни и фантастически образи. Разказите за подвизите на четите приимаха сега форма и плът пред него. Той гледа Странджата, като дига знамето си в Балкана и вика: момци, дръжете се! Ту спира Македонски, като запалва турската плевня и разсича на две един турчин и една кадъна. А Балканът се люлее, горите шумят, ветровете духат и пушки гърмят из буките. Ето там една глава с левски калпак подаде се иззад бука и се скри. Чу се гръм, после друг гръм, още един гръм, много гърмежи и цялата гора ехти и стене... А сърцето тупа, тупа, та ще се пукне! Ето Хаджи Димитър се подава: също такъв, какъвто го има на картините. Той държи меч в ръката си, търчи пред дружината си. Къде търчи толкова страшен и хубав?... Изведнъж гръм се чу... Той пада... кръв облива го... После дим, после облаци и всичката чета става на духове и хвърчи, хвърчи из небето и всичко изчезва...

Когато се разбуди на заранта, той стоя няколко секунди замаян, доде да се опомни. Той видя, че не е в Балкана.

Из III глава

Завърнаха се в кръчмата на Знаменосеца.

Странджата беше сготвил вече обяда за обикновените си посетители – хъшове: тенджерата с фасула, свалена от огън, изпущаше топла пара. Очакваха се само гостите. Скоро те хванаха да дохождат по един, по двама и дългнестата маса наред кръчмата се заобиколи от изгладнели хора, които с лъжица в ръцете нетърпеливо чакаха да им напълни Странджата блюдата. Бяха там и всичките снощни нам познайници. Скоро обяда се почна шумно, устните засърбаха, устата загвачиха, гърлата загълтаха. Разговорите станаха оживени и разнообразни. Приказваха за политиката, за снощното строшаване на касата на един богат търговец, за „народните изедници“, за по-ланските битки в полетата на България и за скъперничеството на чорбаджиите. Всичките, с изключение на Бръčkова, взимаха живо участие в тия важни разговори. Когато гаврътнаха по няколко чаши от киселото евтино вино на Странджата, очите пламнаха и думите станаха по-буйни. Псувните зачестиха и заканванията се заповтаряха. Гърмяха въз известен богаташ българин, пресичаха се, раздражаваха се.

— Чувате ли? Тия чорбаджии се хранят с потта на сиромасите... Аз казвам, че преди да изтребим турците, трябва да изколим тях... няма друго спасение – викаше третият, който бе върл читател на „Свобода“.

— Я го виж – пресече го един друг, – работи, господине, поизпоти се малко, па тогава викай против другите... Като че чорбаджиите за това печелят пари, за да ги изтърсят в пазвата на Петка Мравката!

Петко Мравката се обърна учудено към лицето, което смееше да хвърли тия думи в лицето му. После каза запалено:

— Аз съм работил и съм се потил в Балкана; аз съм заслужил на народа и съм лял кръв; а тебе да видим... ти тогава продаваше куврици.

Но първият кипна и като изпи чашата си до дъно, каза:

— Дали съм продавал куврици, то аз зная. То не е твоя работа. Но ако искаш да ти покажа раните си на крака... Не си само ти ходил на бой; но хората не реват като тебе...

Няколко гласа извикаха:

— Димитро! Мълчи! Мравката има право... Чорбаджиите са предатели и изедници!

— Всичките да ги изколим! – отвърнаха други.

— Долу чорбаджиите! Да живее народът!

А между това чашите с евтино вино бяха в постоянно движение. Мълвата се увеличаваше. Двама души, които стояха до защитника на чорбаджиите, бяха успели вече от дума на дума, от рязкост на рязкост да се хванат за косите и се давчаха. „Предател! Шпионин“ – чуваха се викове из борбата. Духът на борба зарази и останалата част от обществото. Едни се застъпиха за Димитрото, който реवेशе като опушнат, другите повечето изявяваха негодуванието си против него. Всичките се струпаха.

— Навън! Навън! – викаха много гласове.

— Навън чорбаджийския приятел! – повториха други и няколко жилести ръце подемнаха омаломощения Димитро, за да го сложат на стълбата; сиреч да го изпратят из вратата.

— Ще пушна: пусни ме! – изкрещя Димитрото, като измъкна револвера си. Това смущение щеше да има по-печална сетнина, ако Странджата да се не бе намесил.

— Стойте! Оставете Димитрото! – викаше той, като разтика освирепелите хъшове.

— Той е мекере! – извика Мравката.

— Не е! – каза Странджата.

— Не е? А какъв е?

— Народен, като вас. Аз го видях в битката... юнак е, нямате право...

— Странджа! – изръмжа Хаджият. – Дето ще се каже, ние сме криви, а той е прав... Ние, разбираш ли? Не щем съдия!

— И вие сте прави, защото сте бедни и презрени страдалци, както съм и аз... и имате право да се сърдите.

Тия думи задоволиха за една минута поразсърдените гости.

— Да живее Странджата, храбрият наш знаменосец! – извика Македонски, като взе чашата си.

— Да живее! – обадиха се всички. – Да се чукнем.

И чашите зачаткаха. Странджата дойде в умиление и като вдигна чашата си с разтреперана ръка, каза развълнувано:

— Благодаря ви, братя мили, за честта. Няма по-голяма радост за мене, стар хъш, отколкото да се намирам между вази, свои братя. Нашите славни битки в отечество България ги помни народът... Те разбудиха народа и му вляха в сърцето желание за свобода и за правда.

Но ще кажете: днес кой ни зачита? Кой ни признава? Мирувайте! Ние сме човеци, ние сме българи, ние изпълнихме нашата света длъжност към отечеството. Нищо повече. Какво ни трябва друго? Пари ли? Пари не щем, за пари не сме проливали кръвта си, защото е по-скъпа от всичките пари на влашките богаташи... Имот ли искаме, или къщи? Та ние зарязахме нашия имот и къщи доброволно. Ние нямаме нужда от имоти. Ние се жертвуваме за свободата на България и ако найдем отплата, то тя ще бъде: освобождението на България; ни повече, ни по-малко. Наистина, мъчно е за вас да гладувате и да се скитате немили-недраги по чуждите места, мъчно е и за мене със старите кокали и с болните гърди да шътам и да върша тия работи, аз, дето едно време носех левското знаме, ази, храбрият Странджа, тая ръка сега държи лъжицата! Станахме баби... Ах, братя мили!...

Всичките станаха прави и мълчаха.

Странджата пак вдигна чашата и продължи:

— Братя, няма защо да жалим. Ако ние тук сме скитници и голаци, в България нашите бедни братя са хилядо пъти по-зле. Там турците глобят, събличат, убиват, позорят и народът пици кански в робството и няма какво да стори. Ние сме поне свободни. А като имаме свободата, имаме всичко. Не трябва да се отчайваме. Додето имаме ръце и крака, и кръв в жилите си, и огън в сърцата си, нашето отечество все има нужда от нас. Ако не днес, то утре ще удари пак часът. Ние трябва пак да сме готови – аз със старите си кости пак ще взема байряка, барем още един път да го издигна в Балкана, па тогава да умра. Можем още дълго време да страдаме, може още много да чакаме, да гнием и да умираме по влашките полета, но няма нищо. Народ без жертви не е народ. България има цял народ от роби, нека има и няколко мъченици днес, а хъш значи да се мъчиш, да гладуваш, да се биеш, с една дума, да бъдеш мъченик. Ама ние сме били тия мъченици, нека! Колкото ги повече има, толкова по-добро за България. Но, да свърша. Мен все ми се чини, че работите ще се променят: скоро ще се размири политиката и нашите ръце не ще останат празни, и нашите сърца ще затуптят и ще викнем: смърт или свобода! И ще умрем със слава и в борба, и няма да издъхнем като кучета по тия улици. Ще се бием още, братя мили! Ще се бием за свободата на България! Да живеят България!...

Един страшен и възторжен вик повтори най-последните думи на Знаменосеца. Кръчмата екна от тоя вик. На всички очите бяха пламнали, светеха с пламъка на чистия патриотизъм, сиреч на самоотвержението. Чашите се изново наляха. Едно внезапно разбуждане на духовете и сърцата се забележи. Всичките тия лица, одеве груби и свирепи, изведнъж се обляха с някакво изражение на благородство и решителност. Минувачите, които чува тоя грамаден вик „Да живеят България“, се спряха и се натрупаха пред вратата и впираха любопитно погледите си в мрака на кръчмата. Бръчков цял трепереше от умиление и възторг. Нему се искаше да прегърне тия странни хора, които тъй страшно го привличаха със своята отвратителност и гордост. Той видя в тия хора въплъщение на една висока мисъл. Сториха му се, че това са висши същества, родени за страдания, за борба и за слава – не като другите смъртни. А думите на Странджата, силни и трогателни, още ехтяха на ушите му. Той взема чашата и сред минутната тишина, що се въдвори, извика със своя ясен и звънлив глас:

— Юнаци! Да живеят храбрият Странджа!

— Да живеят! – извикаха всички.

Да вдигнем Знаменосеца, да го вдигнем! – И няколко чифта жилести ръце повдигнаха нагоре развълнувания и трогнат стар знаменосец. Очите на Бръчкова светеха, бузите пламтяха, цялото му тяло се тресеше от възторг. Наздравницата, що пи тъй ненадейно, направи да обърнат на него внимание. Всичките го изгледаха и му се учудиха. Той им стана симпатичен. Странджата му хвърли няколко погледа, пълни с чувство. Изведнъж Македонски издигна чашата

и каза декламаторски: – Господа, Бръчков е пристигнал снощи от Турцията, защото неговото благородно сърце не може да търпи повече тиранията на нашите петвековни неприятели. Той дойде при нас, та с нас заедно да дели залъкът, гладът и страданията. Той направи като нас. Той е наш брат и достоен син на майка България. И тъй, аз пия за най-младия ни другар Бръчкова: да живеят Бръчков!

— Да живеят! – отзоваха се всичките гръмогласно.

— Да живеят българската младеж! Да го вдигнем! Да го вдигнем! – И десетина ръце издигнаха смутения и разтревожен Бръчков до потона.

Това обстоятелство беше, тъй да се каже, кръщението на Бръчкова в хъшовството.

Велики чувства на възпоминания се разбудиха сега в душите на сподвижниците Хаджи Димитрови, Тотюви, Панайотови. Трябваше тия силни вълнения да намерят един изход, за да се излеят из стеснените и разтупани гърди на юнаците.

И гръмна песента: „Тръба звучи, Балкан стене...”

Мъжките звукове на тая народна песен (както се наричаха тогава всичките патриотически песни, що тайнствено и с ръкопис се разнасяха и пееха из цяла България), изпълниха кръчмата, излязоха на улицата, прескочиха по-нататък. Стана една голяма навалица пред входа на кръчмата, която се увеличаваше на всяка минута. А дружината продължаваше да пее с въодушевление. Сам Странджата пригласяше прав на песента и когато се запяха стихът „ах, любезно отечество, за теб ще се бия!” – той дойде в извънредно вълнение, очите му се наляха с кръв и той побара револвера, който беше на гърба му. Когато песента се изкара до последния се куплет, дружината пак насяда на столовете си. Лицата станаха по-спокойни. Едно отраднo и утешително чувство подеждаше като сладък балсам въз душевните рани на скитниците.

Из V глава

Две недели се минаха. Македонски изчезна нанякъде, без да се обади. Бръчков, който съществуваше чрез странното милосърдие на Македонски, остана из един път без средства и изложен на тая най-първа и най-жестока нужда – гладът. Първ път, откак тъй леко беше оставил бащиния си дом, той почувствува всичката неприятност на новата си кариера, която отдалече се представяше тъй любопитна и пленителна за една млада луда глава. Два-три дена той яде на вяра у Странджата, както и Хаджият, както и Попчето, но Странджата изведнъж го свали болестта на легло и Бръчков, и Хаджият, и Попчето останаха гладни. Огнището загасна, дето весело къркаше бобът; съдовете, шулците, чашите, немити и без ред, лежаха повалени по лавицата и дебел пласт прах ги покриваше вече. Разстройството и запустението царуваха вече в кръчмата, тъй шумна и многолюдна преди няколко време. Хаджият отиде да иска пари от някой си богаташ, както той казваше, и вече се не върна. Види се, че не беше успял нищо. Попчето го чака, сиреч гладува два дена в кръчмата, и се изгуби, за да търси щастие. Остана само Бръчков. Той се реши да гледа Странджата. Не можеше да остави таз юнашка душа – не без средства – той нямаше средства, – а без нравствено подкрепление. Странджата, който само кашляше упорито и пъшкаше, не искаше, нито можеше да кусне нещо. Това отсъствие на охота у болния беше почти една радост за Бръчков, който, като пренасяше стоически гладът, не би могъл да гледа без мъка гладуването на умиращия. И действително, лицето на Странджата от ден на ден се измахваше и добиваше смъртна бледност; очите му, избистрени и необикновено лъскави, хлътнаха ужасно, а вехтите рани по бузата му посиняха, а после потъмняха. Странджата, който беше във всичкото си съзнание, виждаше тая преданост на Бръчкова и няколко скудни сълзи течаха из очите му. Той често приказваше на Бръчкова. А

приказваше само за битките в Стара планина. Спомените за тия юнашки дни правеха го да му пооекне. Той познаваше, че няма да го бъде, но търпеше гордо и чакаше смъртта като своя гостенка. Беше неутешен само, че я чака тука, а не в борбата. Понякога му минаваше през ума за роднините. Той споменуваше нещо за тях и пак подкачаше за хъшуванията си. Бръчков го слушаше с благоговение. Той приемаше като свят завет всяка дума, изскокнала из бледните уста на стария герой, който захвана вече по рядко да хорати, а повече да страда, защото болестта му напредваше безжалостно. Бръчков висеше над главата му.

— Юначе – каза му еднаж Странджата, – благодаря ти... благодаря... че не ме остави. Ще умра при българин и ще има кой да ми затвори очите... А това е добро на чужда земя. О, отечество!...

— Не се вълнувай! – прошепна тихо Бръчков. – Бъди спокоен, моля те!

— Благодаря ти, благодаря ти, братко мой! Ази скоро ще си ида: няма да ме има вече.

— Не, твоето име ще остане славно. Ти си един герой.

— Ах, Бръчков!

— Ти си честит поне, че ако умреш, умираш с тия славни резки по челото и с тия хубави възпоминания в сърцето... България няма да забрави своите храбри синове.

Странджата се просълзи. Простря костеливите си ръце и стисна силно Бръчковата ръка. Сладко му беше да чува тия утешителни думи, когато надеждата го оставяше.

— Виж, Бръчков! – поде той пак, като хвърли разсеян поглед. – Как да ти се отплатя? Аз нямам нищо. Нищо, нищо нямам... освен едни паници – те не струват нищо. Нямам нищо какво да ти оставя за спомен.

— Твоя пример.

Да, имам една връзка там, в дъното на ковчега. Една връзка от дълго време турена. Там съм скрил две много скъпи неща. Нека бъдат и за тебе скъпи, Бръчков! А де са моите другари? Де Македонски? Де Хаджият?... Юначе, иди извади ги, да ги видя пак, преди да умра... Ах, сладка е смъртта за отечеството!... Бръчков стана полека; отвори ковчега и взе да вади едно по едно нещата, които съдържаше. Най-после извади из дъното една връзка, в която бяха увити някои меки неща. Той предпазливо развърза кърпата и измъкна една хартия и една дрипа. Хартията беше мемоарът, издаден на 1867 година от Революционния комитет. Дрипата беше къс от вето знаме; на него бяха останали само думите „...или смърт!“.

Величествени документи!

Бръчков цял потрепера.

Странджата се повдигна, посегна и каза:

— Дай, Бръчков!

И като ги пое, той ги целуна. После каза със слаб и пресекнат глас: – Вземи това от мене! Помни Странджата! Умри за България!...

След два дена умря.

Бръчков му затвори очите. Продаде му съдовете и стъклата, та плати за погребението му. Само един Бръчков го изпроводи до гроба.

Тъй свършваха тогава предтечите на зорницата на българското освобождение.

Из IX глава

— Братя, работите са важни. Стига сме се скитали и гладували по тия разни краища. Както се види, приближава часът да бъдем полезни на драгото си отечество. България пак ще има нужда от нас. Трябва да се изпитате пак. Левски сега е в Русчук у баба Тонка. Но той не може да мине отсам. Има много твърде важни работи да ни съобщи, но няма как.

С писмо невъзможно; без друго е нужно нарочно човек да пратим, безстрашлив и паметлив, за да приеме от него всичките нужни сведения за плана и времето на избухването, за точките, които са най-важни, и за хилядо други работи. Но за такова важно послание трябва човек дързостен и изкусен, който да може се срещна с него в Русчук и да се върне, без да го узнаят турците.

— Аз ще да ида! – из един път извика Македонски и стана прав... Македонски е живял шест месеца в Русчук; Македонски познава и кучетата в Русчук, ял е и пил е сто пъти със синовете на баба Тонка; ношувал е шест пъти в къщата на баба Тонка, знай откъде се влазя у баба Тонка, и от уличката, и от пътя, и откъде брега; и е по-стар дванайсет години, и няма да се вдаде да го обесят; дете ще се рече, той има право да иде, а не Бръчков!... Македонски се запря. Лицето му се беше цяло зачервило. Малките му сини очи играеха неспокойно и гледаха остро, почти злобно на Бръчков, който му се стори сега като един неприятел...

Из X глава

20 февруари. Късните студове на тая зима се усилваха повече и повече от северните ветрове, които духаха непрестанно от две недели насам. Дунавът беше замръзнал; един дебел пласт лед беше облякъл като в медна броня величествената река...

Часът беше девет или десет. Ледовит вятър духаше в пустинята.

Македонски стоеше неподвижен на брега, с очи, впити в червеникавите огньове на караулите. Би казал човек, че това е някой замръзнал на поста си солдатин.

Из един път тая неподвижна фигура се помръдна в дрезгавия мрак и закрачи към Дунава.

Слезе по слабата наклонност на брега и опипом взе да стъпва по щърбавия лед, като се опираше на тояга, въоръжена с остър бод на долния край. Нямахше нищо по-страшно, по-тайнствено и по-зловещо от тая черна сянка, която сред нощта като привидение се мърдаше над задрямалата бездна. Македонски вървеше направо, без път.

Безшумно умираха стъпките му по дебелата ледена кора. Само тоягата издаваше равномерно глух, остър звук при всяко забиване в леда. Когато Македонски дойде до средата, той си обърна гърба на североизточния студен вятър и застана неподвижен там, за да си почине малко, защото пътят, що беше изминал, ако и къс, поради неравната си грапава повърхност го умори ужасно. Вратът и гърдите му бяха облени с пот.

Вятърът все духаше и пълнеше нощната самотия с гробовен шум. Това беше погребално пение над един мъртвец, покрит с бяла плащаница.

Македонски отдъхна и пак завървя тихо, равномерно, бодро.

Тутакси на пътя му се изпречи една черна ивица. Тая ивица се протакеше надлъж по течението на Дунава и краят ѝ се не виждаше. Това беше един вид тясна река, широка около три разкрача. Вероятно едно течение, което зимният студ не беше успял още да покрие с кора. Македонски се спря, слисан пред това неочаквано препятствие. Водата, черна, страшна, шумеше глухо пред него и отваряше една грозна пропаст за стъпките му. Той хвърли пронизателен поглед наляво, после надясно: но сред белината на снега, който тънко покриваше кората на Дунава, черната ивица се простираше и тъмнееше нескончаема. Немислимо беше да се заобиколи. Македонски стоя няколко минути в нерешителност. Нощният вятър брулеше лицето му, но той не чувствуваше. Най-после тръгна назад бързо, решително. Някакво вдъхновение, види се, му дойде. Той се упъти право към влашкия бряг, дете се мяркаше една пуста дъсчена колиба. Скоро се изкачи на брега и приближи към дъсчената сграда; пусна тоягата си и захвана силно да си търка ръцете, за да ги стопли; после посегна към стряхата,

хвана една дъска, що стърчеше, дръпна я, разклати я, дигна я нагоре. Дъската изпращя остро и пронизително, а в същия миг вратата на колибата се отвори.

Излезе човек рунтав, гологлав и с дебел влашки кожух. Той хвана грубо ръката на Македонски и извика:

— Хей, харсъз, защо отпаряш дъската?

Но Македонски, без да го слуша, продължаваше да мъкне дъската, която се беше вече отпрала при първото дърпане. Непознатият тласна силно Македонски:

— Разбойнико!

Македонски, без да пусне дъската, изгледа застрашително влаха и му проговори ниско:

— Махай се!

— Остави я! Кой си ти?

— Махай се! – повтори Македонски ниско, като я сваляше вече от покрива.

Непознатият сграбчи дъската и изкряска яростно:

— Няма да я оставя, разбойнико!

— Влез си в колибата – каза му Македонски запъхтян, като го блъсна в гърдите с ръка.

Караул! Караул! – развика се влахът, като стискаше дъската. Тоя вик се разнесе надалеко из нощта. Македонски се огледа смаян.

— Да ти я платя, побратиме, вземи два франка – каза той, като му подаде парите.

— Караул! Разбойници! – викаше с всичкия си глас упоритият влах, като изтегляше с железните си ръце спасителната дъска. Македонски почувствува, че има работа със силен противник и че положението можеше да стане критическо. Без дъската нямаше възможност да премине бездната и остояше на влашкия бряг, може би в ръцете на властта. И тъй една дъска можеше да осуети цяло едно предприятие. Беше време да се действа решително. Той сграбчи с голяма сила дъската, както беше я сграбчил и влахът, напъна се, изпъхтя, бутна противника си и падна въз него. Влахът, разтреперан, упорит, лежешком, силно притискаше дъската на гърдите си и изпущаше пресекнати гласове. Тогава Македонски, когото това безумно съпротивление докара до беснотия, стана прав, хвана дъската за единия край, опря си крака о корема на влаха и с едно бързо извиване измъкна я от ръцете му, издигна я възло и я стовари по главата му с една страшна сила.

Влахът не мръдна вече.

Бързо взе тоягата си и с дъската под мишница той се завърна към незамръзналата река на Дунав; спря се до нея, измери я с поглед, опита с тоягата твърдостта на леда и внимателно хвърли дъската на двата бряга на бездната.

Тоя импровизиран мост, широк нещо педя и половина, едвам се опираше на краищата на леда. Една никаква случайност, едно малко кривнуване можеше да го превали.

Македонски, който от години не беше се кръстил, сега пред тая зеюща яма неволно вдигна ръката си и се прекръсти: стъпи на страшния мост и премина благополучно на другата страна.

Македонски се приближаваше към турския бряг и ясно вече виждаше светлините, що излизаха из малките прозорчета на караулниците. Той вървеше право, тъкмо към точката, която пресичаше на две равни половини разстоянието между две стражи. Знаеше, че там пороите са изрили едно долче, и в това долче мислеше да влезе.

Необясними чувства вълнуваха сега гърдите на Македонски. Той угаждаше, че колкото по-скоро доближи до желанния бряг, толкоз по-много влазяше в областта на премеждията, опасностите и ненадейностите. Чувствуваше това и бързаше.

По благополучие, заедно с напредването на нощта, мракът се сгъстяваше. Но окото му продължаваше ясно да отличава всичките особености там: караулниците, неравните очер-

тания на бреговете, чернеещото се долче и назад в далечината – Гюргево, мътно осветлено, заприличало на един вълшебен град.

Най-после той доближи брега, вмъкна се в долчето и там се спря и се послуша. Всичко спеше. Караулниците вече се не видеха. Бръкна отзади под кожата и извади револвера си, който остана в дясната му ръка, тоягата мина в лявата. Завървя пак тихо, предпазливо из долчето, което стана плитко, и главата му се показа над брега.

Веднага той съгледа, че не надалеко, на петдесет крачки разстояние, нещо като човек, увито в черно, се мърдаше. Той погледна харно: тоя човек се мърдаше и идеше насам. Стори му се даже, че под мишницата на непознатия стърчеше нещо, навярно пушка.

Позна, че той беше солдатин от караула, на пост...

Македонски не дъхаше. Той легна цял на гърба си в тъмното дъно на дол чето, опря си очите в края на брега и посочи револвера към същото място.

Стъпките приближаваха. Мястото, дето Македонски дебнеше сега, беше един ров сред дола, изрит от дъжда и обрасъл с храсти. Над него висеше пепеляво намръщеното небе на зимата, грозно, мълчаливо, застрашително.

Той се послушваше неподвижен, с револвер, насочен нагоре.

Стъпките отслабнаха. Вероятно, солдатинът се завръщаше нататък, уверен, че шумът, който зачу, беше случайност някаква или измама на слуха.

А може би и внезапен страх го обзе – нещо, което е възможно.

Но Македонски още дълго стоя в това положение, с напънат слух, с опулен взор и без дихание. Най-после никакъв шум не се повтори. Усети, че гърбът му е като лед и краката като камък.

— Ах, уредихме я... замръзнах! – пришушна си той и поляка се опря на двете ръце, седна, повдигна се предпазливо, проточи си врата и подаде си главата над ронливия бряг.

Наоколо беше пак пусто и мъртво.

Лазешком излезе на другия край на долчето, стъпи на поляната и фукна през рътлината.

Подир няколко минути бяг той се намери в една долина, каквито обикновено правят неравностите на крайдунавските брегове. Поспря се там, за да си отдъхне, усети, че краката му се постоплиха, и се озърна изпитателно, за да узнае посоката си. Подир това пак тръгна. Когато възлезе на един връх, далеко на запад му се мярнаха неясни светлини, които означаваша, че там спи Русчук. Той удари към югозапад, та чрез едно полукръгло движение да приближи града, като избягва близостта на караулите.

Последните светлини мъждееха и умираха в Русчук, когато Македонски доближи до града, успоредно със станцията. Пред него се протакеше шосето, що водеше в града.

Опасността беше сега най-голяма. От три вратни се влизаше в бабината Тонкина къща; навярно нощната стража още обикаляше и можеше да се срещне с нея. Той помисли малко и тозчас взема посока към Дунава, наведе се, прегъна се и хвана да подприпква бързо и безшумно нататък. Приличаше на един вълк, който обикаля нощем краищата на градовете. Изведнаж пред него се бялна Дунавът, покрит с тънко було от сняг. Той слезе из урвичката и хвана да се ниши покрай брега.

След малко време той хвана една стръмна пътека, която едвам личеше по урвата на високия бряг. Едно куче го съзря отгоре и залая, на което му отговориха всичките псета на околните къщи. Стигна на върха на брега и влезе в един двор, който нямаше зид към Дунава освен едно дъсчено одърче, стърчащо там. За един миг Македонски мина през двора и предпазливо почука на вратичката.

Чуха се стъпки извътре.

— Кой си? – попита един женски глас.

— Твой син! – отговори Македонски и като си тури устата в дупката, прибави: – Македонски. Вратата скръцна и баба Тонка се показа.

— Тука ли е Дяконът? – попита той. Вместо отговор баба Тонка попита:

— Отдека идеш?

— От Браила.

— Чака те – каза тя и тръгна пред него.

Запалката драсна и свещта освети една стая, в която Македонски почувствува приятността на един топъл въздух. Нямахме никой там. Бабата се изгуби и след една минута се завърна.

— Синко, ела по мене: долу е – рече тя и пак излезе, последвана от Македонски, с лампата в ръка.

В пруста дойдоха пред една четвъртитя дупка, отворена в пода; когато се затваряше, не се познаваше, че има там дупка, защото дъската, която ѝ служеше за захлупак, имаше вид, като да е закована (но само с главичките на прекъснати гвоздеи); а за да не се мърда, когато стъпаха отгоре ѝ, беше закрепена с железни витла, изкусно прикрити.

Македонски последва бабата и в тясната подземна стълбичка. Отвори се отдолу една врата и те влязоха в стая, доста широка, добре постлана с черги и осветена.

Пред един стол, претрупан с книги, хартии, вестници, с червени восъци и други писалищни потребности, седеше Левски, наметнат с кожух, и пишеше.

Тая подземна стая служеше за писалище и работен кабинет на всички апостоли и агенти, които ношуваха тайно в дома на баба Тонка.

Македонски седна на посланото с червен килим одърче.

— Усети ли те някой? – беше първата дума на Левски.

— Никой.

Македонски бръкна в пазвата и му връчи едно писмо.

Апостолът притегли свещта до себе си и хвана внимателно да прочита. В това време горе гостолюбивата баба Тонка свали от полицата едно похлупено блюдо, поразрови огъня и тури да се сгрее гозбата, назначена за пратеника на браилските хъшове.

Интересно е да знаеш...

Баба Тонка Обретенова е от Русе. Рано остава вдовица със седем деца – пет сина и две дъщери. Тя се включва в националноосвободителното движение с пренасяне на комитетската поща от Влашко за български земи и обратно. Прави и скривалище в къщата си на брега на Дунава. Легендарни истории разказват за нейната смелост и съобразителност при трудни ситуации. Например, тя се погрижва за погребението на обесения от турците Стефан Караджа, организира пренасянето на вещите на Васил Левски от Гюргево до Русе, сред които са сабята, пушката, униформата му и тайният устав на БЦРК и др... Тя е не само революционерка, но и майка, която отглежда и възпитава революционери.

Из XI глава

Едничкият фотографически портрет, който имаше от Васил Левски, по злочестие, не дава ни най-малка идея за един човек, надарен с такава силна воля и характер. Изкуството не е могло да представи изразителното му лице, осветлено от величието на една идея, която го вдъхновяваше и гореше. Левски имаше ръст среден, тънък и строен; очи сиви, почти сини; мустаци червеникави, коса руса, лице бяло, околчесто и изпито от непрестанната мисъл и бдениe, но което се оживяваше от една постоянна и естествена веселост! Странно! Тоя момък, който проповядваше опасната мисъл за свобода, за борба, за смърт; който се излагаше всеки ден на опасности; тоя син на нощта, на пустинята, на премеждията имаше весел нрав! Той беше като Тотя войвода голям песнопоец; и не един път букаците на Стара планина са еквали от гласа му...

Но когато беше потребно, ставаше друг. Ясността му изчезваше от лицето, погледът му добиваше сериозно изражение, гласът му беше глас, който налага, който заповядва; словото му, просто и безизкуствено, вълнуваше, смущаваше, убеждаваше. Отдето помина (а той мина навсякъде), по дирята си остави нови ламтения, повдигнати въпроси, разбудени жажди. Известността му бързо порасна, влезе в хижата, развълнува градовете, изпълни планините. Словото му будеше човеците, името му будеше населенията. Своеволието на съдбата иска, щото... едно полуграмотно дяконче да покаже на света какво може да извърши ентузиазмът на една велика идея, каквато беше идеята, що създаде тоя грамаден лик пред нас. Защото, каквото и да казват някои скептици, Левски е изражение на една сила, излязла от цели векове страдания, из цял океан унижения...

Такъв беше човекът, познат под имената Дяконът, Васил Левски, Апостолът, който беше пратен от съдбата начело на цял рой проповедници и мъченици на свободата да разклати масите, да предизвика събитията, да създаде бъдещото!...

Из XVI глава

Гредетинската планина не беше друго нещо освен куп кръстосани по всяка по сока невисоки бърда, които се протакаха надлъж по възточната сръбска граница. Повечето от тях бяха покрити с ниски гори и храсталаци. На един по-височък връх турската войска имаше укрепена позиция с четири големи топове...

Нов напор от страна на черногорци и българи. Нищо ги не спираше. Тогава турците се възвиха, за да нападнат дясното крило на батальона. Храбростта и неустрашимостта на славяните бяха неописуеми. Голям брой от тях се бяха вече повалили, но живите вървяха напред с викове: „Урра, урра! Победа!“ Из един път Бръчков, който се качуваше по насипа само с един голям нож в ръцете, с лице почерняло и опръскано от дясно с кръв, зачу наблизко познат глас: — Брате Бръчков, умрях!

Той погледна. Владиков, ударен с куршум в гърдите, падаше в окопа.

Изведнаж Хаджият, гологлав, окървавен, спусна се в рова, като стискаше ножа си, и с помощта на друг ратник изнесе навън Владикова, който беше облян с гореща кръв. Понесоха го назад. Една граната изсвири край ухото на Бръчков и пукна на отсрещния бряг на шанца, тъкмо дето влачеха Владикова; гъст облак от дим и прах забули другарите му. Той се залюля от потресението и полетя да падне. Но една здрава ръка го улови под мишницата и някой му извика: „Дръж се, брате, напред!“ Бръчков видя при себе си Македонски, който сам беше ранен на няколко места, и увлечен от общия напор и крясък, той се затече нагоре. Куршумите пищяха и фучаха край ушите им. Борците доближиха до засеката, която затрудни

вървежа им. Бръчков беше изнемощял и премалял; люта жажда го гореше. Той чувствуваше, че ще умре. Неугасим огън палеше изсъхналото му гърло и език. Ранен беше, но не знаеше къде; усещаше само мъката на жаждата. Македонски съзря едно долче, изрито в планината, на дъното на което се жълтееше мътна и разбъркана водица, станала почти на тиня под стъпките на наваляка. Наведоха се и пиха. Това благодатно сега питие възвърна гаснеющата сила на Бръčkова. Сред гърмежа на боя чуваха се на окъсляци виковете на капитан Райча: „Братя! Напред!“... Пряпорецът се мяркаше и губеше пред погледа на Бръčkова и Македонски. Почна се нов бой, убийствен и безпощаден. Но нищо не спираше отчаяната храброст на славяните. Те налитаха като левове; едно чувство от страшна омраза, от досада, от безумно ожесточение беше ги упоило... Смъртта и ужасът им предаваха нечовешка сила; а умората и тричасовото лазене по тая урва и гладът, жаждата намериха мишците им безчувствени, от желязо... Пред тоя страховит напън на редове от юнаци ненараними, неумирающи, турците се оттеглиха. Българи и черногорци се нахвърляха в редута с бесни виковете: „Ура!...“ Там ново клане. Мястото беше натрупано с мъртви и ранени. Турците не устояха на натиска и пак се люшнаха да бягат. Доброволците приближиха топовете и един от тях бързо се качи на един топ и го възседна като кон.

— Победа! – извика. Той беше Бръчков.

Един чернокож азиатец се устреми към него с байонет и му изрева зверски:

— Назад бре, куче!

Но Бръчков с бързината на мълнията вдигна пушката, що беше взел отнейде и я свали със страшна сила връз главата на неприятеля с думите:

— На ти едно назад!

Байонетът се стрелна под мишницата му.

Чернокожият азиатец се строполи мъртъв на земята.

Между това зададоха се три колони ново подкрепление на турците. Те се спряха в отстъплението си и изново се спуснаха, да завоюват редута.

„Бялата батарея“ сипеше гранати и ужас.

Македонски се хвърли пръв връз приближающите неприятели с вдигнат нож, с кървави очи и цял обагрен в чужда и своя кръв, която капеше от него.

Една граната падна до него, пукна се на хиляди късове и Македонски се изгуби в облака...

— Македонски! – извика неволно Бръчков и се сгромоляса от топа. Един неприятелски куршум прониза главата му. Той беше труп.

Из XVII глава

В тоя злополучен и героически бой легнаха няколкостотин млади души българи и повечето черногорци, които, като видяха, че победата остая на числото, умряха спартански...

...А нашите приятели?... Почти всичките оставиха костите си на гредетинските негостоприемни височини.

Остана жив само Македонски, комуто единадесетте рани заздравяха и дясната ръка изсъхна.

Той сега е разсилен и мете с лявата ръка канцеларията... и тоя лев в Стара планина, и тоя герой на Гредетин, малодушно трепери сега пред гласа на грубия писар... Една дълга агония!...

Бедни, бедни Македонски! Защо не умря при Гредетин?...

Речник

чибук – лула

шўле, шулци – неголеми глинени съдове за вино или ракия

гъжва – чалма

буколически – идиличен, спокоен

измàхнат – слаб

вагабòнтин – безделник, измамник, нечестен човек

мъжделив – който не свети ясно, а мъждея

пиàца – площад или широка улица, където застават наемни работници, автомобили, каруци, и др., та чакат клиенти;

вàпсам – боядисан

йзба – помещение в земята, под първия етаж на къща, което се използва за стопански нужди; зимник; бордей, голям склад за вино

потòн – таван

кадèж – дим, пушек, чад

òдърче (умалит. от одър) – голяма и широка лавица в къщи за спане и сядане

пўшек – дим

фес – вид червена шапка с форма на пресечен конус, която се носи от мюсюлмани; по време на робството фесове са носили и българите

скамбйл – вид игра на карти

набòдка – вилица

зарязал – изоставил, напуснал

магазиня – търговски магазин или склад

òхтика – туберкулоза

мўся – въся, мръщя (се)

кадъна – туркиня, ханъма, була

закàнване (от закана) – заплаха, заплашване

шкeмбè – стомах, корем

куврйци – симид, кравай

опўшкам – застрелям с пушка или с друго нещо

опўшнат – застрелян

сетнинà – последица, последствие, резултат

зàлък – късче хляб, колкото човек взема в уста наведнъж; хапка, къшей

хлътвам, хлътна – влизам навътре, пропадам дълбоко, вдълбавам се

ивица – дълга и тясна част от нещо

рўнтав – космат, рошав

мекерè (прен.) – мазник, подлизурко, подлец

гўгла – островърх калпак

плащанйца – бяло платно, с което увиват мъртвец за погребение

харсýз – разбойник, крадец

възло – много бързо, стремително

прўст – коридор или широка междинна стая

чàвка – подобна на врана креслива птица

шàнец (нем.) – дълъг ров, окоп

редўт – малко укрепление на високо място, заградено с вал и ров

Провери разбра ли текста:

- Определи смисловото съдържание на епитета „БУДЕН“ в следния откъс от 1 глава на повестта: „Само едно малко прозорче (...) светеше още. Това прозорче беше (...) на една будна кръчма, с каквито бяха богати по онова време браилските пиаци.“

Справка от Тълковния речник

Буден (прил.) – 1. Който не спи; незаспал (Цяла нощ стои будна да го чака). 2. Прекаран без сън; безсънен (Будни нощи). 3. Природно умен, схватлив, интелигентен (Буден човек. Будно дете)

Будя (гл.) – 1. Прекъсвам някому съня; (Петелът ме буди.). 2. Причинявам, предизвиквам (Постъпката му буди негодувание). 3. Просвещавам, свестявам (Левски будеше народа).

- *За кои герои на повестта се говори във всяко едно от изреченията:*
 - ◆ „Никой не знаеше нищо от миналото му, преди да дойде във Влашко, освен това, че бил войвода на някаква хайдушка чета в Македония.“
 - ◆ „Той беше поп и участвал в четата на Тотя.“
 - ◆ „Мечтател, идеалист, ветреник – той искаше да вкуси от сладостта на неизвестното и новото.“

Интересно е да знаеш...

За историческата и автобиографичната основа на повестта

✓ Реалното историческо време на повествованието обхваща началото на 70-те години на 19 век (първите 13 глави) и втората половина на 1876 година (от 14 глава до края). Това време почти точно съпада с пребиваването на Вазов в Браила (1870-1871) и Букурещ (лялото и есента на 1876 година).

✓ Вазов споделя пред проф. Иван Шишманов

„В Браила без средства, безпомощен, немил-недраг, слязох в един хотел, който се посещаваше от български хъшове. Тук, попаднал в тяхната среда, аз споделих братски техния живот, техните идеали и авантюри. Повечето пъти се хранех наедно с тях в подземната изба на Никола Странджата, знаменосеца. Тая епоха от живота си аз описах много подробно в романа си „Немили-недраги“ и в „Хъшове“, гдето сам съм се изобразил под името на младия поет Бръчков.“

✓ За останалите герои Вазов посочва, че те „са също живи лица под измислени имена“.

✓ Макар и епизодично в повествованието са включени Левски, Баба Тонка, Ботев, капитан Райчо Николов, често се споменават имената на легендарните войводи Филип Тотю, Панайот Хитов, Хаджи Димитър, Бенковски, Волов.

Открий в текста и прочети отново:

- Откъса с описание на Браила и на кръчмата на Странджата;
- Обясненията на понятието „хъш“;
- Речта на Странджата;

- г) Откъсите с описания и характеристики на Бръчков;
- д) Откъсите с описания и характеристики на Странджата;
- е) Епизодите, разказващи за Македонски;
- ж) Откъсите, посветени на Васил Левски;
- з) Откъсите, в които се разказва за баба Тонка;
- и) Откъса, в който се разказва за съдбата на хъшовете;

Да разсъждаваме заедно:

1. Кой от епизодите на повестта те развълнува най-много и с какво? Къде и кога се разкрива основното действие в повестта? Кои са героите на повестта?
2. Как авторът постига внушението за мъченическия и героичен живот на хъшовете?
3. Каква мисъл се съдържа в следните автори характеристики: „Бяха сред обществото, но бяха в пустинята“; „Един нов и гладен пролетариат, съставен от подвизи, дрипи и слава.“; „Немили-недраги“?
4. Какъв се разкрива Странджата в отношенията си с хъшовете?
5. Какъв е прекият повод Странджата да произнесе своята реч?
6. Как възприемат хъшовете речта на Странджата? На какво се дължи нейното въздействие?
7. Образът на Васил Левски се представя в повестта като един от героите на повествованието, или като историческата личност? Аргументирай се.
8. Защо можем да определим баба Тонка като истинска „майка юнашка“? Потвърди своето становище с доказателства от текста.
9. Като какви се разкриват българските хъшове в боя при Гредетин?

Сравни и направи извод

- Кой според тебе в по-голяма степен отговаря на Вазовия модел и идеал за героичното – Странджата и Македонски? Аргументирай се.

Творбата казва и още нещо:

1. Наблюдавай и коментирай отношението на разказвача към Бръчков, като имаш предвид, че прототип на образа на младия поет Бръчков е самият Иван Вазов.
2. Винаги ли съвпада отношението на разказвача и на Бръчков към героите и събитията на повестта. За какво свидетелствуват подобни несъвпадения?

РАБОТЕТЕ ПО ГРУПИ:

1. Аргументирайте писмено следващите мисли и наблюдения върху повестта „Немили-недраги“:
 - ♦ Вазов съумява да внуши историческия дух на епохата.
 - ♦ В повестта акцентът пада не върху историческите личности, а върху безименните герои на историята.
 - ♦ Повестта отдава предпочитание на нравствените проблеми пред събитийните.

За автора и за творбата

„Много горчиви истини каза на своето време писателят Иван Вазов, много пороци посочи на българското общество неговата неподкупна съвест на патриот. Но той умееше да различи временното от вечното, да разграничи възвишения образ на родината като вечна, непроходима ценност, от покварените черти на съвременната си действителност.“

Милена Цанева

Художествена истина и художествена измислица

Задача на художествената творба е не да възпроизвежда точно фактите, а да извлича техния смисъл и значение, да подчертава тяхната същност.

Персонажите и ситуациите в художественото произведение не са фотографски копия на действителността.

Художествената творба типизира реалните картини, тоест ги преработва така, че се създава една правдоподобна, но пречистена през въображението, **въобразена действителност**. Реалните хора, послужили като прототипове на писателя, са само повод за типизираното доизграждане на персонажа.

Без художествена измислица литературата не може да съществува. Но дори в най-фантастичните по сюжет творби винаги прозират обобщения, свързани с реалните човешки характери и ситуации.

Историческо и художествено в творчеството на Ив. Вазов

Иван Вазов справедливо наричат летописец на своята епоха, а творчеството му – художествен летопис на България. От бурната история на един почти 120-годишен период Вазов извлича най-ярките светлини, мигове, които концентрират енергията на вековете, пресъздава образите, които възплъщават смисъла на историческия момент. Левски, Раковски, Бенковски, Странджата... – цяла галерия внушително очертани образи на исторически личности. Вазов не се стреми да е абсолютно точен по отношение на историческите факти, понякога ги „поправя“, но винаги е верен на духа на историята. Вазов сякаш иконографисва българските герои, създава българските митове, като вгражда героическите имена, дела и подвизи в народната памет.

- РАБОТЕТЕ ПО ГРУПИ, припомнете си Вазовите творби, които сте изучавали (повестта „Немили-недраги“, главите от романа „Под игото“: „Гост“, „Радини възнения“; разказите „Апостолът в премеждие“, „Една българка“; одата „Опълченците на Шипка“ и др.). Разпределете се на групи, всяка група да анализира по една Вазова творба.**
 - ✓ Наблюдавайте и преценете кое е историческото в литературното произведение и кое ще определите като художествена измислица. Как се съотнасят те?
 - ✓ Обобщете пред съучениците си какви художествени истини се постигат с помощта на художествената измислица в разгледаната от вас творба?

ИЗ РОМАНА „ПОД ИГОТО“

ЗЕЛЕНАТА КЕСИЯ

Величественият стан на стареца достигаше до потона. Дългата му бяла брада почетно падаше на гърдите му. Широкото му, сухо и благо лице, слабо осветлявано от вошеницата, се видеше спокойно, както и погледът му.

Той се приближи тихо. Викентий коленичи.

— Чадо, да вярвам ли очите си? – каза с болезнено разтреперан глас старецът.

— Простете ми! – И Викентий вдигна сложените си ръце умолително. Отец Йеротей стоя една минута да го гледа така. Викентиевото лице от бледност беше неузнаваемо. Смущението беше вдървило всичките му членове. В такава неподвижна поза той приличаше на католишка статуя.

В килерчето царуваше гробна тишина, като че нямаше тук двама живи хора.

— Дяконе Викентие! Откога окаяният сатана е влязъл в душата ти? Откога тая алчност за злато и грабителство? Боже, свети Исусе Христе, прости мене грешнаго!

Старецът се прекръсти.

— Стани, дяконе Викентие! – извика той строго.

Викентий, като автомат на пружини, се изправи. Главата му висеше наведена, като пречупен клон.

— Каж ми, защо влезе тука, яко тат нощний?

— Простете, простете! Съгреших, отче Йеротее – проговори Викентий с пресекнат и глух глас, който приличаше на плач.

— Чадо, бог да прости... Ти си уловил нечестив път; чадо, ти отиваш в гибел вечная и в погубление телесно и душевно. Кой те научи на тоя смъртний грях?

— Отче! Прости ме, аз не за мене си извадих тия пари – бѣблеше смазан Викентий.

— За кого се помами на тая съблазън, Викентие?

За народното дело, отче. Старецът го погледна зачудено.

— Какво народно дело?

— Делото, което вършим сега, за българското въстание. Трябваше пари... и аз дрѣзнах да посегна на твоите пари.

Кроткото лице на стареца се изясни. Очите му, замъглени от възрастта, посветнаха и даже овлажняха от сълзи.

— Право ли казваш, дяконе?

— Самата истина, отче, заклевам се в светата кръв божия и в България... За обща потреба вземах тия пари.

Някакво ново чувство озари старческото лице.

— Та защо не ми поиска, чадо? Та дали аз не обичам България? Ето, днес-утре вишният може да ми прибере грешната душа... Кому ще оставя всичко, що имам? Мои наследници сте вие всички, младенците български... Ние, старците, не отбирахме и не можехме... Бог великий дано вам помогне да избавите християните от проклетия род агарянский... Що ме гледаш... не

Титулна страница на първото издание, 1894 година

вярваш ли? Ела, ела! И като хвана прехласнатия Викентия за ръката, поведе го към долапа, извади един голям зелен тефтер, разтвори го със старчески трепетни ръце и каза:

— Чети тука, чадо: сега няма да крия. Прости ме, боже!

Викентий прочете следующите забележки, написани с ръката на калугера:

„1865. Фувруария 5. Пратихъ на негово благородие, господина, господина*** въ Адеса градъ, 200 отомански лири за петъ момчета българчета, да следуватъ учението си.

1867. Септемфрия 8. Пратихъ на негово благородие, господина, господина*** въ Габрово, 100 отомански лири за петъ момчета български, да следуватъ учението си.

1870. Августосъ 1. Пратихъ на негово благородие, господина, господина*** въ Плойдивъ 120 отомански лири за петъ момчета българчета, за да следуватъ учението си.”

Отец Йеротей си наплюнчи пръстите и обърна друго листо:

— Чети тука! Викентий прочете:

„Да се знае: Въ малката зелена кесия 600 лири отомански. Тия монети да будатъ за иеродіакона Викетта от градъ Клисуре, рукоположенъ във светая обитель Светии Спасъ – за да иде да следува богословското си учение във Кіевъ за полза на България.”

Последнята бележка имаше значение и на завещание, в случай на внезапна смърт на стареца.

Всичко това Викентий мислеше, че го сънува. Той не смееше да дигне очи и да срещне старческите, които сега го горяха като два живи въглена. Той само целуна с благоговейна признателност десницата му и благодарствени сълзи порониха очите му, които срамът навеждаше надолу.

Отец Йеротей разбра и съжали бедния Викентий. Той му рече ободрително:

— Чадо, утеши се, бог прощава кающаго ся. Желанието твое било добро и похвално... Всеведущий бог види. Ела, кажи сега, колко пари трябват за оружието?

— Двесте лири... Отче Йеротее, вие сте светец! Вашето име трябва да остане безсмъртно! – извика възторженият и разтрогнат Викентий.

— Не сквернословяй, сине мой! – отговори строго старецът. – Взemi колкото пари са нужни и потребисайте ги, както ви научил господ, за спасението на България... Аз ви благославям. Ако ви потрѣбват още, искайте. А колкото за твоите пари...

— Отче Йеротее! Аз ви благодаря горещо за великодушието и благодеянията. Но нямам вече право да се ползувам от тях; аз не искам да оставя България, а ще се боря и ще умра за свободата ѝ. Аз видях сега пример на родолюбие от вас.

— Дяконе Викентий! – продължи старецът. – Добре, синко, послугувай на България, като му е времето. А твоите уречени пари пак ще влезнат в зелената кесия, не се грижи. Само ще ги предам на по-здрaво място: всичките крадци не са ангели незлобиви като тебе. Па кога умра, помени ме...

Викентий излезе като пиян из килията на отца Йеротея, премина тичешком двора и се втурна в стаята си, омаломощен от сътресение. Огнянов го погледна поразен.

— Какво има? Много се забави... Що си пребледнял? – питаше той бързо. – Що мълчиш, Викентий? Извади ли парите?

Викентий изтърси джоба си и каза:

— Ето ги!

Жълтиците се разсипаха на пода.

— Колко взе?

— Всичките даде!

— Кой ги даде? Отец Йеротей ли? Значи, ти ги изпроси? Ти отиде да го намериш?

— Не, той ме свари, като ги крадях.

— Бре!

— Ах, Огнянов! Какво направихме, брате мой? Колко малко сме знаели отца Йеротея! Ти нищо... но аз, който живея три години тука, под благоденията му. Аз не мога да си простя това. Тая нощ падна пред мене мълния, която откри очите ми и ме уби... Да, аз бих дал два-сет години от живота си, за да не бях имал такъв час в него. Аз, млад, патриот уж, българин разпален, бях смазан от тихото душевно величие и от скромния патриотизъм на тая сянка, която потъва в гроба, неизвестна никому. Представи си, брате мой, завари ме при ковчега, с пълна пола жълтици.

И дяконът му разправи подробно случката.

— Как? Той е излязъл тоя път по-рано?

— Пак по същия час, но аз изгубих време с колебанията си на двора, без да забележа...

Представи си моето положение!

Огнянов стоеше с кръстосани ръце, изумен...

— Та тоя човек бил светец! – каза той.

— Нали ти казах, брате мой, да искаме?

— Аз нямах добро мнение за калугерския патриотизъм.

— Та това пусто мнение няма ли да го оставиш! Тебе, като на Каравелова, се е втълпило в главата, че калугерът е едно предпотопно животно, което вечно се гои и спи, обвито в дебела пелена лой и маст, и прекарва живота си в разговор с манастирските котараци!... Ти се усмихваш и забравяш цял ред народни деятели от това звание: захвани от Паисия, който преди един век пръв написа история на България, та до дякона Левски, който умря за нея! Калугерите не са се чуждили от българското движение и един от тях завчера закле комитета ни тука. Ето и тоя пример, тая вечер, не убеждава ли те?...

— Навън пропяха първи петли.

Лека нощ – каза Огнянов, като легна на миндерчето, за да спи. – Лека нощ, ако може да бъде лека за хайдути... – отговори дяконът, като загаси свещта.

Но дълго време още пред очите им неотразимо се мержелееше величествената фигура на отца Йеротея.

...

Отец Йеротея беше от рода на ония високосимпатични личности, излезли из манастирската килия, на които България дължи толкова много за възраждането си. Той даже беше близък приятел на Неофита Бозвели. Ако обстоятелствата му не помогнаха да послужи с нравствени сили за умственото разбуждане на България, то му позволиха да го подтикне чрез изпращането десетина юноши да се образуват в разни училища. Макар и прост калугер, отдалечен от интересите на света, сърцето му тъжеше за България. А понеже нямаше ни домашни, ни роднини – тя му държеше място за всичко и сбираше в себе си всичките му привязаности и любов. Той се считаше благополучен, че може да принесе поне капка полза народу си; благоденията, които пръскаше, бяха за него едно тайнство и само бог им беше свидетел. Тая дълбоко религиозна и проста душа се пазеше да се не възгорди от добрините, що правеше; тя се боеше от лъстивия шум на света, за който жадно ламти суетният фарисей; той правеше добро, по съвета на спасителя: каквото прави едната ръка, да го не знае другата. Той беше вложил у разни честни лица суми за поддържане учещи се юноши с условие, че по никой начин няма да разгласяват настоящия виновник на тия благодения. Той беше доволен от начина, по който довършваше дългия си живот, и чакаше да умре с миром.

Скоро подир тоя честен подвиг, който му беше и последният, отец Йеротей се помина тихо. Когато отвориха ковчега му, найдоха само една торба с карбовни – за сиромасите и за погребението му.

Викентий не се намери на последното. Той на другия ден от сцената, която разказахме, беше оставил манастиря и отишъл в Клисура, от срам.

Речник

вощеница – восъчна свещ

килёр – малка стаичка за склад на всякакви домашни предмети

бъбля – говоря тихо и неясно

прехласнат – унесен

свårвам, ще свårя – успявам да намеря някого някъде; застигам, заварвам

лõй – сурова или претопена тлъстина от говедо, овца или коза

мåст – 1. химическо название на мазно вещество; 2. багрилка, боя, вапсилка

миндёр – издигнато от дъски или други материали място край стената, което се застила и служи за сядане

мержелèя се – неясно се очертавам, мяркам се в далечината или тъмнината

фарисèй – лицемерен човек, лицемер

Открий в текста и прочети отново:

- а) Думите, с които авторът описва външността на игумен Йеротей;
- б) Думите и словосъчетанията, чрез които се изобразява душевното състояние на дякон Викентий;
- в) Думите, с които игуменът укорява дякона за постъпката му; Оправданията на дякон Викентий;
- г) Думите, с които Бойчо Огнянов оценява дейността на игумена;
- д) Отговора на въпроса: „Как се отнесе игумен Йеротей към патриотичните побуждения на дякона Викентий?“
- е) Отговора на въпроса: „Защо дякон Викентий не е присъствувал на погребението на игумен Йеротей?“

Да разсъждаваме заедно:

1. Определи темата и основната мисъл на разглежданата глава от романа „Под игото“?
2. Какъв се разкрива характерът на игумена Йеротей в тази глава?
3. „Отец Йеротей разбра и съжали бедния Викентий. Той му рече ободрително...“. Коментирай: означават ли подчертаните думи, че игуменът е одобрил постъпката на дякона. Аргументирай се.
4. Как ще определиш душевното състояние на дякона, отразено в следните думи:
„Аз ви благодаря горещо за великодушието и благодеянията. Но нямам вече право да се ползвам от тях; аз не искам да оставя България, а ще се боря и ще умра за свободата й. Аз видях сега пример на родолюбие от вас.“
5. Коментирай „урока“, който е преподал игуменът на дякона Викентий и на Бойчо Огнянов.

Творбата казва и още нещо:

1. Какво ново научаваме за българското възрожденско общество от тази глава?
2. Каква информация за начина на живот и нравствените ценности на българските духовници от времето на Възраждането съобщава Иван Вазов в тази глава?
3. По какъв въпрос разказвачът не се съгласява с мнението на Любен Каравелов? Разсъждавай върху аргументите на разказвача.
4. Коментирай и аргументирай твърдението:
И в „Немили-недраги“, и в „Зелената кесия“ Иван Вазов поставя на осмисляне един и същ проблем: „Оправдава ли високата цел недостойните средства?“.
5. Какво е отношението към този проблем у Иван Вазов? Аргументирай се с текста.
6. Помисли, дали образът на игумена Йеротей от тази глава потвърждава следното твърдение на Милена Цанева: „Още от времето на Паисий българската литература търси и утвърждава нравствените ценности не в религиозен, а в народностен план.“

РАБОТИ САМОСТОЯТЕЛНО:

1. **Анализирай композицията на тази глава: Има ли експозиция? Кои епизоди представят завръзката, кулминацията, развързката?**
2. **Определи всички художествени похвати, с които авторът рисува образите на игумен Йеротей и на дякон Викентий.**
3. **Характеризирай писмено образа на игумена Йеротей.**

За автора и неговото творчество

„Неговият творчески гений беше универсален изразител на народната съдба. Базовото изкуство прилича на източник, който никога няма да пресъхне. Векове ще се отместят да му сторят път...“

Ангел Каралийчев

„Много малко са вече земите, в които един поет да въплъщава душата на един цял народ“.

Иван Шишманов,

„Вазов е на път да се превърне в легенда и да получи образа на родината. И който разбере Вазов и творчеството на писателя, той е разбрал целия народ и истински е обикнал българина и България.“

Константин Петканов

Вазов за себе си

„Аз получих награда от народа си. Тя се състоеше в ония хубави мигове, когато чувах старци да ми казват: „Синко, това, което ти писа, сякаш че го изтръгна из нашата душа“; когато срещаш на улицата войници – герои на 20 сражения – и те идеха да ми целуват ръката; аз чувах привет от пламенни младежи: „Учителю, ако обичаме България, ако вярваме в доброто, на тебе най-много дължим това“; когато виждах от прозореца си, че ученици, дошли от далечни краища на България, се трупаха пред дома ми и си казваха: „Тука живее той!“...“

Нашият народ пази в гърдите си непресушим извор от енергия, както пази и неизчерпаема физическа мощ... Да, аз вярвам в бъдещето на нашия хубав народ.“

Иван Вазов

ПРЯКА И НЕПРЯКА РЕЧ. НАЧИНИ НА ИЗРАЗЯВАНЕ НА ЧУЖДА РЕЧ. ИНТОНАЦИЯ, ПУНКТУАЦИЯ

1. Прочети текста.

- а) „Марьо! Марьо ма! – чу се писклив глас на момиче. – Ела да видиш, вълк, вълк!“
„Де, де!“ – прошепна Чубрата по обичая си и сякаш не вярваше на очите си.
„И вълчета има! – викаха децата. – В чувала са!“
Иван Белин разказва как уловил вълчетата и как след това застрелял и самата вълчица.
- б) — Бре, Иване, какво направи, бре! – вика Чубрата, като се промъква през навалицата.
Иван Белин повдигна големия си калпак.
— Виж! – кратко и гордо казва той и сочи вълчицата.
— Де, де – мърмори объркан Чубрата, – де. Де!
— Хайде, Иване! – вика той. – Дай сам вълчетата.

По Йордан Йовков

- *Посочи в изреченията на текста пряката реч и думите на автора.*
- *Коментирай препинателните знаци, които отделят пряката реч от думите на автора, след като си припомниш основните правила.*

ПРИПОМНИ СИ ...

Когато говорещият (пишещият) предава чужда реч, той може да постъпи по два начина:

Точно да предаде чуждата реч, т.е. да я цитира.

Да предаде чуждата реч със свои думи.

В първия случай говорим за **ПРЯКА РЕЧ**, а във втория – за **НЕПРЯКА РЕЧ**.

ПРЯКАТА РЕЧ, чрез която се възпроизвежда речта на говорещия литературен герой, се отделя от думите на автора с големи тирета или с кавички.

2. Сравни изреченията.

а) Старият се обърна, потри ръце и каза: „Хубав е дъждецът“.	а) Старият се обърна, потри ръце и каза, че дъждецът е хубав.
б) Проклетата горещина ми не даде да заспя – отговори Неновица.	б) Неновица отговорила, че проклетата горещина не ѝ давала да заспи.

- *Във втората колонка чуждите думи са преразказани от автора. Характерът им е променен граматически и интонационно.*
- *Прочети на глас двата варианта. Каква е разликата в интонацията на изреченията? Какви граматически промени са станали в изреченията?*

Обърни внимание:

Преразказаната пряка реч е НЕПРЯКА РЕЧ. При превръщането на пряката реч в непряка се получава сложно съставно изречение. Думите на автора образуват главно изречение, а **чуждата реч се превръща в подчинено допълнително изречение.**

3. Наблюдавай какви граматически промени са станали в изреченията от задача 2. след предаването на пряката реч във вид на непряка реч.

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Прочети изреченията. Коментирай препинателните знаци.

— Не се бойте, братя, кураж! – каза господин Фратьо, като се озърташе плахо.

— Де Хаджи Смиона? – попита един.

Всички се огледаха:

— Бегал е някъде.

Хаджи Смион се показва от дънера на ореха.

— Отидоха ли? – попита, а като се озърна, прибави: – Е, сега?

По Иван Вазов

2. Препиши текста в тетрадката си, като преобразуващ пряката реч в непряка във вид на преразказ. Разговорът се води между автора ловец и пастирката Калинка

— Къде си ходила?

— Търсих едно звънче... Не си ли намирал някъде звънче?

— Не! Какво звънче?

— Мъркушка вчера си изгуби звънчето.

— Коя Мъркушка?

— Мъркушка, една наша овца. Не ме е яд за звънчето, а за герданчето, което съм изплела от мъниста. Колко е хубаво и колко бях мъничка, когато го плетох!

— Ти и сега си мъничка.

Тя се обиди и направи строго лице.

От „Самодива“ на Елин Пелин

- Коментирай граматичните промени в изреченията с непряка реч. Посочи препинателните знаци.

3. Запиши разговора между двамата приятели, като го изразиш с помощта на пряка и авторова реч.

4. РАБОТЕТЕ ПО ДВОЙКИ: препишете следващия текст, в който са изпуснати всички пунктуационни знаци, коментирайте помежду си (тихо) избора, съвместно го обсъждайте, като използвате правилото.

Марко имаше свой практически възглед за възпитанието Той поверяваше на децата си ключа от ковчега с парите

Гочо, иди отвори севлевия сандък и ми донеси кесията с минцовете

Друг път поръчаше на другиго

На татовата иди ми отчети от панерчето с жълтиците дваисет рубета та да ми ги дадеш като се върна И излизаше

Марко винаги туряше своите деца на софрата Също и кога имаше гости той викаше синовете си да присъствуват

Нека да добият господарски нрави обясняваше той а не да се дивят и гушат пред хората като Анко Разпопчето

Той допълняше възпитанието на децата си по доста своеобразен начин

Димитре не пресягай пред баба си на софрата не бъди такъв фармасонин...

От „Гост“ на Иван Вазов

ЦИТИРАНЕ И ЦИТАТ

1. Прочети текста.

Отдавна е минало времето, когато българският език се е смятал за „варварски“, „груб“ и „недодялан“, неспособен да изрази високите форми на чувството и мисълта.

Думите на Паисий: „О неразумни и слабоумни! Защо се срамуваш да се наречеш българин и не четеш и не говориш на своя език?“ – се срещат с думите на Вазов: „И чуждите, и нашите в хор отрекоха те, о език страдални!“ Следва обещанието на поета като ревностен стопанин, като законен пазител на ценностите и богатството на езика да го покаже в истинския му блясък.

**И с удара на твойта красота
аз хулниците твои ще накажа.**

(„Български език“)

Днес нашият език за щастие няма „хулници“, врагове и зложелатели, „неразумни и слабоумни“ отрицатели на „своя род и език“ – днес повече от когато и да било той има възможност да се развива свободно, да разцъфтява и да се обогатява в своя словарен състав с нови форми, смислово и образно многообразие.

По Людмил Стоянов

- *Определи темата на статията. Чий поглед върху качествата и ролята на българския език поддържа авторът на статията?*
- *Прочети подчертаните в текста думи.*

✓ *Подчертаните думи са цитат, който авторът въвежда в собствения текст.*

Обърни внимание:

ЦИТАТЪТ е чужда мисъл или думи, точно предадени в писмена или устна реч; извадка от чужд текст, съчинение.

В писмената реч цитатът се отделя с препинателни знаци.

Ако в **цитата** се изпусне някаква част, тя се замества с **многоточие**.

В научни издания и други съчинения обикновено се посочва **откъде е взет** цитатът.

Цитатът може да бъде **опорен и полемичен**.

Опорен цитат – цитираната в текста мисъл потвърждава мнението на автора на текста.

Полемичен цитат – авторът желае да оспори твърдението, изразено с цитата.

Ограждането на текст в кавички е начин да се посочи, че този текст е от друг автор. Цитатът може да се отдели от основния текст без кавички, а чрез писане на цитирания текст в *курсив*.

Независимо дали цитатът е ограден в кавички, или е написан в курсив, пунктуационният знак в края на изречението не се дублира:

- ◆ Декарт е известен с твърдението си: „Мисля, следователно съществувам“.
- ◆ Декарт е известен с твърдението си: *Мисля, следователно съществувам*.

Ако обаче включеният цитат завършва със знак, който е различен от знака, с който завършва авторовото изречение, напр. въпросителна или удивителна, то тогава се пишат и двата знака:

♦ Катон завършвал всичките си речи с фразата: „Впрочем смятам, че Картаген трябва да бъде разрушен!“.

При оформяне на цитата в курсив в този случай би се получило струпване на два различни пунктуационни знака – удивителен и точка, непосредствено един до друг, което е нетипично. Затова при такива случаи е препоръчително да се използват кавички, тъй като удивителният знак и точката се разделят от затварящите кавички.

2. Коментирай препинателните знаци, с които се отделят цитатите в текста от задача 1.

- *Посочен ли е авторът на цитираните думи?*
- *Какъв тип са цитатите в текста – опорни или полемични?*

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Наблюдавай как са оформени цитатите в следните текстове.

А. Някои мисли се зараждат в човека своеволно и почти в завършена форма – те, тия мисли, се гнездят в хиляди души, казват се от хиляди уста. Ето пример – най-споменуваният и значи най-достъпният куплет от Ботевите песни:

Тоз, който падне в бой за свобода,
той не умира, него жалеят
земя и небо. Звяр и природа.
И певци песни за него пеят.

Б. Какво можем да кажем за нашия език при днешния етап на неговото развитие? „Хубав ли е нашия език? – запитва се Вазов. – Хубав. Звучен ли е? Да. Но поради отпадането на падежи... речта ни се лишава от стегнатост и в това отношение другите славянски езици имат предимство над нас... Но аз повтарям: той е хубав и звучен.“¹ Вазов не случайно прави тази бележка.

По Людмил Стоянов

В. Народната пословица казва: „Работата да се бои от тебе, не ти от нея“.

Г. Споделяйки веднъж своя творчески опит, Елин Пелин отбелязва голямото значение на „края“ в разказа: „Работата в разказа е, според мен, да знаеш края. Да знаеш как трябва да завършиш... И е по-хубаво да знаеш края, отколкото началото“. Нищо не ни убеждава в тази истина така, както повестта „Герациите“.

По Светозар Игов

- *Коментирай препинателните знаци там, където цитатът е прекъснат с думите на автора на текста.*
- *Открий многоточието в текста. Обясни употребата му.*

2. Прочети откъса от ученическа работа по литература. Открий и поправи грешките, допуснати при оформянето на цитата.

Речта на Странджата влива нови сили в хъшовете. За това съдим от: „Един страшен и възторжен вик повтори най-последните думи на Знаменосеца.“ Които говорят, че хъшовете са съгласни с речта на Странджата, защото Странджата говори от тяхно име.

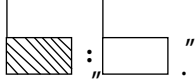
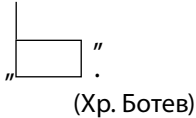
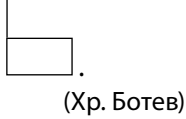
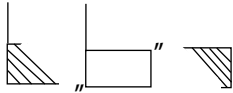
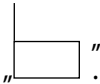
3. Напиши кратко съчинение за мечтите и стремежите на героите на повестта „Немили-недраги“ на Иван Вазов. Аргументирай се, като използваш цитати от произведението.

¹ Иван Вазов, Събрани съчинения, т. XXI, стр. 366.

Препинателни знаци при пряка и непряка реч

С ГОЛЕМИ ТИРЕТА <i>(в диалога на художествените произведения или в разговорната практика)</i>	
<p>А) След авторската реч (АР), когато предхожда пряката и завършва с глагол за съобщение, се пише двоеточие. Пряката реч (ПР) се пише на нов ред с главна буква, като всяка нова реплика се предхожда от тире</p>	<p><i>Викентий изтърси джоба си и каза:</i> — <i>Ето ги!</i> — <i>Колко взе?</i> — <i>Всичките даде!</i></p>
<p>Б) АР се намира след ПР: се пише на същия ред, започва с малка буква и след нея се пише точка. ПР и АР се отделят с тире. Според вида на изречението в ПР в края му може да се постави необходимият препинателен знак (въпросителна, удивителна, многоточие)</p>	<p>— <i>Та този човек бил светец! – каза той.</i></p>
<p>В) АР се намира между частите на ПР:</p> <p>1) ПР представлява самостоятелни изречения. Тя започва на нов ред с главна буква и се въвежда с тире. АР се въвежда с тире, започва с малка буква и завършва с точка. След АР се поставя тире, а пряката реч продължава с главна буква.</p> <p>2) АР разделя изречението от пряката реч. АР се отделят от двете страни с тирета и започват с малка буква.</p> <p>ВАЖНО!!! Ако между двете части на ПР, разкъсани от АР, стои запетая, тя се поставя след АР, пред тирето.</p>	<p>— <i>Виж, Бръчков! – поде той пак, като хвърли разсеян поглед. – Как да ти се отплатя? Аз нямам нищо!</i></p> <p>— <i>Аз дойдох – прекъсна ме той – не по своя работа.</i></p> <p>— <i>Слушай, Стоене – той заговори по-меко, но решително, – утре тръгвам с тебе. (Сравни: „Слушай, Стоене, утре тръгвам с тебе.“)</i></p>
С КАВИЧКИ <i>(пряката реч е във вид на отделна реплика)</i>	
<p>А) АР предхожда ПР. В края на АР реч се поставя двоеточие. ПР се пише на същия ред, с главна буква и в кавички. Препинателният знак за край се поставя вътре в кавичките:</p> <p>Б) АР се намира след пряката. ПР започва с главна буква и се огражда с кавички. АР се отделя с тире, започва с малка буква и завършва с точка:</p> <p>В) АР се намира между ПР. ПР се огражда с кавички, а вмъкнатата в нея АР – със запетая и тирета. АР започва с малка буква и завършва със запетая (точка и запетая) или точка.</p> <p>Ако след АР е поставена точка, следващата я ПР започва с главна буква:</p>	<p><i>Огнянов си помисли: „Да имаш милост към немилостивите е така подло, както и да я очакваш от тях.“</i></p> <p><i>„Дали не са ме усетили?“ – помисли си той.</i></p> <p><i>„Жени тук, сред Джендемите, помисли си той; и това е добра плячка!“</i></p> <p><i>„Виж ти! – казва си той и поклаща глава. – Виж каква била работата.“</i></p>

Препинателни знаци при цитирането

Цитат	Начин на оформяне	Модел
<p>А. Писателят Йордан Йовков казва: „Хилядо-годишната история на нашия писмен език е ярко доказателство за неговата жизненост и устойчивост.“</p>	Изречение с пряка реч	
<p>Б. „Тоз, който падне в бой за свобода, той не умира.“ (Хр. Ботев)</p>	Самостоятелно оформен цитат, за да подкрепи издигната теза	
<p>В. Тоз, който падне в бой за свобода, той не умира. (Хр. Ботев)</p>	Лозунг Плакат Епиграф	
<p>Г. Йордан Йовков казва за себе си, че в неговите произведения „няма много сравнения“, направо той се старае езикът му да бъде „колкото си може по-прост, по-естествен“.¹</p>	Цитира се само част от текста в посочената книга, като названието ѝ се дава под линия.	
<p>¹ Вж. „Българските писатели за родния език“. София, 1963, с. 156.</p>		<p>¹ Вж...</p>
<p>Д. „Днес, о, роден български език, ... българинът знае, че догдето си ти, ще пребъдем и ние.“¹</p>	Цитат в подкрепа на теза Под линията се съобщават точните библиографски данни.	
<p>¹ ...</p>		<p>¹ ... Автор, съчин., място на изд., год., стр.,</p>

4. Запишете диалога в текста „В магазина на Господ“ (от упр. 4, стр. 185) в непряка реч.
5. Правилно ли е пунктуационното оформяне в ученическата работа на цитата от 5. глава на повестта „Немили-недраги“?

В последните си часове Странджата се терзае и с болка споделя „Как да ти се отплатя? Аз нямам нищо. Нищо, нищо нямам...“.

1. Темата на повестта „Немили-недраги“ е:
 - а) животът и патриотичните пориви на хъшовете в Румъния;
 - б) участието на славяните в Сръбско-турската война;
 - в) отношението на чорбаджиите към хъшовете.
2. Характеризирай в 5-7 изречения Странджата, като назовеш и аргументираш не по-малко от три негови черти, проявени в текста.
3. При изграждане на чий образ в повестта авторът използва следните похвати: портрет, преживявания, съновидения, реч, отношение на другите герои:
 - а) Странджата; б) Македонски; в) Бръчков; г) Попчето.
4. Кой е неверният отговор на въпроса: Каква е художествената функция на картината в кръчмата на Странджата, която изобразява посрещането на българската чета със знаменосец Странджата от турски първенец?
 - а) обогатява предметната обстановка в кръчмата на Странджата, като създава патриотична атмосфера в нея;
 - б) показва черта от характера на Странджата – че обича да се хвали с героичното си минало;
 - в) сочи патриотичните чувства и гордостта на Странджата, че е бил знаменосец на непобедима чета.
5. На кого от героите в повестта е прототип Иван Вазов?
 - а) Владиков; б) Македонски; в) Бръчков; г) Хаджият.
6. Кой от посочените герои на повестта „Немили-недраги“ е почитан от всички като баща?
 - а) Бръчков; б) Македонски; в) Мравката; г) Странджата
7. Формулирай с едно изречение основната мисъл на последната глава на повестта.
8. Коя е кулминацията в развитието на сюжетното действие в повестта:
 - а) речта на Странджата;
 - б) преминаването на Дунава от Македонски;
 - в) битката при Гредетин;
 - г) повестта няма кулминация – всеки епизод си има свой върхов момент.
9. Защо Иван Вазов казва, че нечистите дрипи по снагите на хъшовете са тяхната най-висока слава, „непризната и окаляна от презрението“? Отговори писмено с няколко изречения.
10. Кой от изразите според тебе заслужава да бъде оценен по-високо от другите? Аргументирай се.
 - а) Странджата е образ, който остава незабравим за всеки българин.
 - б) Странджата е идеализиран образ, който възплащава мечтата на българина за чисти и честни борци за свобода.
 - в) Странджата е образ на всеотдаен патриот, който е пример за нас.
 - г) Ако трябва да кажа кой е любимият образ на българския народ – това е Странджата.
 - д) За всички българи Странджата е оня съвършен образ, който им вдъхва уважение към славното ни минало.

11. В кой от изразите няма пунктуационна грешка при цитирането?

- а) Бръчков бил поразен от думите на Странджата. „Братя, няма защо да жалим. В България нашите бедни братя са хиляда пъти по-зле“.
- б) Андрешко знае, че трябва да помогне на Станой. – „Трябва да му се помогне на човека, трябва да му се помогне“.
- в) Народната пословица казва: „В огледалото се вижда лицето, а в приказките – сърцето“.

12. В кой ред изречението е сложно смесено?

- а) Дали беше искрен, щеше да покаже времето.
- б) Най-празният от нашите дни е оня, в който не сме се смели нито веднъж.
- в) Най-послед той се реши, изправи се, постоя като изтръпнал, докато премине болката в старите му колене, и тръгна.
- г) Глухият старец се засмя така сърдечно, че лулата му падна от устата.

13. Посочи вярното твърдение.

- а) Сложното смесено изречение съдържа различни видове подчинени изречения.
- б) Сложното смесено изречение съдържа изречения с подчинителна и със съчинителна връзка.
- в) Сложното смесено изречение съдържа два вида подчинени изречения.
- г) Сложното смесено изречение съдържа прости изречения, свързани чрез съединителни, противопоставителни и разделителни съюзи.

14. Какъв пунктуационен знак е пропуснат в изречението?

А. *Един баща поучава сина си: Слушай, моето момче, ти никога не трябва да лъжеш.*

- а) запетая
- б) многоточие
- в) точка и запетая
- г) кавички

Б. *– Момче, не се шегувай бе – замоли се съдията – Не ме оставяй!*

- а) запетая
- б) точка
- в) точка и запетая
- г) кавички

15. Кое изречение съдържа непряка реч?

- а) Иван казал на работничките да работят по-сръчно.
- б) „Знаеш ли ти как се печелят парите?“ – казал Нено.
- в) Разказът се отнасяше до боевете и приключенията на въстаниците.
- г) Македонски попита баба Тонка тук ли е дяконът.

16. В кой ред не са нарушени правилата за оформяне на цитати?

- а) ... Сред къщи на едно триножно столче седеше като на трон леля Дъмша – така споделя своите впечатления героят на Елин Пелин.
- б) Както пише Елин Пелин, „Съдията стоеше в каруцата разтреперан и уплашен“.
- в) „Усилна жътва кипи на равното Софийско поле“ – така започва разказът „По жътва“ на Елин Пелин.
- г) Авторът пише, че: Серафим малко работеше, бавно пипаше, но не обичаше да стои празен“.

17. Напиши кратко есе на тема: „Най-празният от нашите дни е оня, в който не сме се смели нито веднъж“.

АЗ И ОБЩЕСТВОТО

- ✓ Ученичката Християна Иванова от гр. Клисурса беше отличена с първо място за литературно есе на тема „АЗ И МОЕТО СЕМЕЙСТВО“ в литературен конкурс. Прочетете фрагмент от есето, което е публикувано на сайта на гимназията.

Семейството е най-малкият градивен елемент на всяка общност и народ. То е малко общество съставено от хора, които изграждат личности с ценности. Колко голямо или малко е то няма значение. Важно е колко сплотено и единно е. Моето семейство не е голямо, но е сплотено и задружно. Всички проблеми решаваме заедно. Болката, несгодите, трудностите от всекидневието борим заедно и това ни прави по-силни. Моите родители дават на мен и брат ми това, което могат да си позволят. Най-важното, което са ни дали се нарича „живот“. И двамата сме късметлии, защото, нашите родители ни обичат, обградени сме от любов и топлина. Благодарна съм на родителите си, че са до нас, че мога да ги наричам „майка“ и „татко“. Ако имах възможност да избирам в какво семейство да се родя, щях да избира тях. Родителите ми не са ме пренебрегнали никога, каквото съм искала, съм получавала, а когато не е било възможно да получа нещо, съм проявявала разбиране. Родителите ми ми помагат да бъда човек, не перфектен, а истински човек – с голямо сърце и изградени ценности. С брат ми често се караме, казваме си обидни думи, в които не вярваме, но не допускаме тези думи и лоши моменти да застанат между нас и да ни разделят. Знам, че винаги мога да разчитам на него и че мога да му имам безкрайно доверие. Родителите ми често ни казват, че всеки избира своя път в живота и че за да остави някаква следа в живота си, човек трябва да следва човешките принципи и добродетели – да помага на нуждаещия се, да даде на онзи, който няма. Учат ни да бъдем хора достойни за уважение, не да изтъкваме себе си с безсмислени думи. Благодарна съм на Господ, че имам семейство, в което съм обградена от любов и че има разбирателство в дома ни. Човек може да обиколи света, да живее на много и различни места, но в сърцето му винаги си остава семейството. Малкият свят, който съхранява човешкото във всеки от нас!

ДА СИ ПОГОВОРИМ

- Съгласен ли си, че семейството е малкото общество, което изгражда личности с ценности? Кое според теб може да бъде наречено „значима ценност“?
- Кои фрази от текста ти позволяват да разбереш, че дъщерята безкрайно обича както родителите си, така и брат си?
- Според авторката на есето кои са добродетелите в живота на човека? Кои други добродетели можеш да добавиш ти от своя страна?
- Съгласен ли си с мнението на Христина, че семейството съхранява човешкото във всеки от нас и защо?
- Състави кратък разказ за своето обкръжение и общество, освен семейството. Кое харесваш и кое не харесваш в своето общество? Има ли някакъв отличителен знак на жителите от твоето населено място, с което се гордееш или, напротив, би искал да изкорениш? Кое според теб отрицателно въздейства на вас – младото поколение?

- ✓ **Запознай се с текста на писмото на Авраам Линкълн¹, адресирано до учителя на пет-годишния му син Уилям.**

Писмо до учителя на сина си

„...Разбирам, че той ще трябва да научи, че не всички хора са справедливи, не всички са искрени. Но го научете също, че за всеки негодник има герой, че за всеки егоистичен политик има предан лидер.

Научете го, че ако има враг, ще има и приятел. Ще отнеме време, знам, но ако можете, научете го, че един спечелен долар е много по-ценен от пет намерени. Научете го да може да губи, както и да се наслаждава на победите.

Ако можете, откъснете го от завистта, научете го на тайната на тихия смях. Нека научи отрано, че най-лесно се побеждават насилници и самохвалци. Ако можете, научете го да се интересува от книгите...

Дайте му и свободно време, за да може да размишлява върху вечните мистерии: птиците в небето, пчелите в слънцето и цветята по зелените склонове на хълма.

Научете го да се доверява на собствените си идеи, дори ако някой му каже, че греши... Научете го да бъде нежен с нежните хора и жесток с жестоки.

Опитайте се да дадете силата на сина ми да не следва тълпата, когато всички са на печеливша страна... Научете го да слуша всички хора, но също така го научете да гледа на всичко, което чува от ъгъла на истината и да избира само доброто.

Ако можете, тогава го научете да се смее в тъга... Научете го, че в сълзите няма срам. Научете го да се смее на циниците и да се пази от прекомерната сладост.

Научете го да продава мозъка и мускулите си на предложилия най-висока цена, но никога да не продава сърцето или душата си.

Боравете внимателно, но не с прекомерна нежност, защото само тестът с огън дава висококачествена стомана. Нека има смелостта да бъде непоносим към всички лоши неща... Нека има търпението да стане смел.

Научете го винаги да има висока вяра в себе си, защото тогава винаги ще има висока вяра в човечеството.

Всичко това не е лесно, но вижте какво ще можете... Той е толкова добър, моят син!”

- **Избери си една от многото молби на бащата и сподели пред класа защо обичайният родител непременно това искал като резултат от бъдещия учител на своя син?**
- **Има ли в твоето общество, в твоето обкръжение хора с тези качества, които е искал Авраам Линкълн да притежава неговият син?**
- **Искаш ли да имаш приятел, който притежава характера и качества, описани от бащата в писмото? Защо?**
- **Коментирай историческия факт, че Авраам Линкълн е премахнал робството в САЩ? Какво благодение според теб днес е необходимо в нашето общество?**
- **Кои герои от художествената литература (българска, румънска, руска и др.) би приел в своето съвременно общество?**

¹ Негова е заслугата премахването на робството в Съединените щати, това го направи истински национален герой. Според социологическите проучвания той все още е най-обичаният президент на американския народ. През 1855 г. Авраам Линкълн пише известното си „Писмо до учителя на сина си”.

АЛЕКО КОНСТАНТИНОВ

(1863 – 1897)

Още в началото на творческия му път и през целия му живот неразделно се преплитат интересът към българската действителност и любопитството към света. Страстен любител на красотата на родната природа, Алеко Константинов заедно с това е и неуморим откривател на нови светове под нови небосклони. През целия си живот Щастливецът мечтае за околосветско пътешествие. Тая любов към далечното и непознатото синът на свищовския тежък търговец Иваница Константинов може би е усвоил още като малък, когато е виждал как по Дунава слизат в родния му град шлепове, натоварени с тежки стоки, носещи атмосферата на други светове. По това време Свищов е богат търговски център и бъдещият автор на „Бай Ганьо“ и „До Чикаго и назад“ е имало какво да научи там за света извън тесните граници на родината. А може би тоя интерес към странствования и пътешествия е наследил от баща си, който много е пътувал и разказвал за своите впечатления. Може би.

Сигурно е едно – че в тая страст има нещо много характерно за умонастроенията и духовния облик на българската прогресивна и демократична интелигенция от края на миналия век, един от най-добрите представители на която е Алеко. Зад нея се крие нестихващото любопитство на един народ, току-що започнал да изгражда своите форми на социален и културен живот и пожелал да види как живеят хората „по широкия свят“. Бързият темп на развитието на България след Освобождението поставя все нови и нови социално-психологически въпроси – за човека, за неговата лична свобода, за отношението на обществото към него, за общественния прогрес и личността. И Алеко е жаден със собствените си очи да се увери как другите общества и цивилизации, как други народи са решили тия проблеми, до които неговият народ току-що се докосва. Може би най-добре един народ се самопознава в съприкосновенията и контактите си с други народи. Всяка среща с другите е преди всичко откриването на самите нас.

По Боян Ничев

От „Моята изповед“.

Кой е според вас идеалът на земното щастие?

— Свобода от всякакви условности и задължения.

Кой е най-хубавият момент от живота ви?

— Пътуването ми в Америка и когато ми хрумна идеята за бай Ганя.

Някои от най-важните дати от живота на Алеко Константинов

1863 – роден в Свищов.

1873-1885 – ученически и студентски години.

1886-1891 – големи семейни нещастия, умират родителите и сестрите му.

след 1891 – Алеко лекува душата си в пътувания и туризъм.

1889 – заминава на всемирното изложение в Париж.

1891 – посещава всемирното изложение в Прага.

1899 – предприема дълго пътуване, за да посети най-голямото световно изложение в Чикаго.

1900 – излиза пътеписът му „До Чикаго и назад“.

1895 – излиза безсмъртната му книга „Бай Ганьо“.

1897 – убит по погрешка от партизанстващи политикани край село Радилово, Пазарджишко.

За историята на творбата

Първоначално пътеписът е носел заглавието „От София до Чикаго и обратно“.

На своя приятел Найчо Цанов Алеко пише: „По настояване на приятелите аз почнах да пиша пътни бележки „До Чикаго и обратно“. Сума хора очакват с нетърпение тези записки. Искат ми ги вече няколко журнала. Към края на октомврий ще бъдат готови.“

ДО ЧИКАГО И НАЗАД

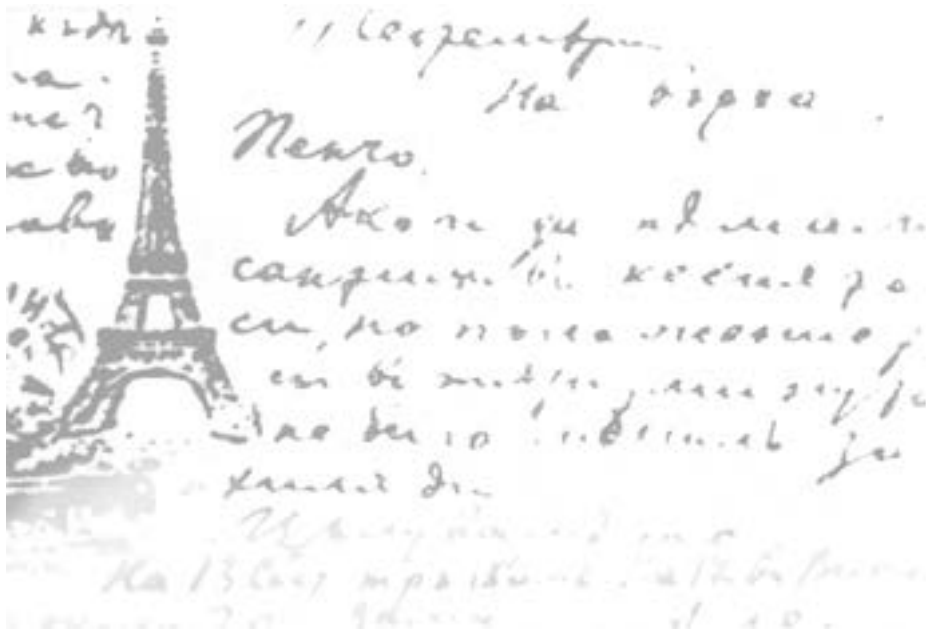
В Париж... Ама, ще речете, защо почвам от Париж. Защо ли? – Да ви кажа: ако бях почнал пътните си бележки от София, трябваше преди всичко да кажа какво значи да се снабдиш в България със задграничен паспорт, а пък това е толкова невесела история, щото би рискувал да се отклоня от спокойния тон, с който искам би да прозвучат моите леки, хвъркати бележки.

Но за изпровождаването ни на софийската гара все трябва да се кажат две думи: как да се случи този ден (помня го – 20 юний) да се венчава Кольо, че и той да тръгва на път с младата булка (бог да я прости) – та като се набра на гарата онзи ти свят, напълни се перонът, че като почнаха ребятата да пеят, а особено като запяха тъжно и милно:

*Прощавай, сбогом, мила родино,
ази отивам в страна далечна...*

е, иди, че не се вълнувай от тия приятелски чувства. В този момент искаше ми се да прегърна целия свят... и ми се замъглиха и премрежиха очите. Истина ви казвам, питайте ребятата, разтъжих се!... Почнаха се прощавания, цалувки, пожелания... Аз въобще съм си малко свитичък, а в тази минута до такава степен се слисах, щото твърде е възможно да съм се разцалувал с някой непознат, а да съм забравил да си взема сбогом от най-ближните си. Нейсе!...

В Париж вече узнахме, че с парахода „La Touraine“ ще отпътуваме за Новия свят. Параходите на „Compagnie Generale Transatlantique“ са си спечелили съвършено заслужено названието плаващи дворци, а пък „La Touraine“ е най-големият, най-разкошният, но и най-скъпият от тези параходи. Ние въобще бяхме в този момент въплътено нетърпение, а пък известието, че ще пътуваме с разкошния плаващ дворец, съвсем разстрои нервите ни. Кой гледа Париж! Съмнало-несъмнало, ние търчим към гарата St. Lazare, отдето часа в 9 и половина специалният трен на параходното дружество ще ни отведе в Хавърското пристанище. Цели два часа чакахме на гарата. Тренове дохождат, заминуват и всякой сигнал като че изсвирваше в сърцето ми. Половин час до тръгването почнаха да капят един по един, а сетне потекоха цели групи пътници за Новия свят. Какви не щеш нации и езици: французи, англичани, немци, италианци, испанци, поляци, руси, та и наша милост... Каква пъстрота в пътниците по обществено положение! Разни барони и баронеси,... търговци-спекуланти, обикновени туристи, патери и сестрици, художници и занаятчии, които не Чикаго, а нуждата за късче хляб

Пощенска картичка, изпратена от Алеко Костантинов до Пенчо Славейков от Париж през октомври 1889 г.

ги тласка отвъд океана, ... пред очите на които се мержеят несметните американски долари. И както по-сетне узнах, по-голямата част от пътниците отива просто така, на риск, като че със затворени очи: Америка е богата, в Америка лесно се печелят пари, тичайте да тичаме в Америка. И това са пътниците на I и II клас, а пък „милият народ“, братята емигранти, те ни чакат в Хавър, те са настанени вече в „двореца“.

Тръгнахме. Аз нито се обръщам да изгледам Париж на прощавание. Сам-там хвърлям разсеяни погледи към прекрасните летни резиденции на парижаните. Стигаме Руан. Французите спътници обръщат вниманието ми на „знаменития“ Руански събор. Те ми говорят с увлечение: „Гледайте, господине, това е знаменитият Руански събор, той толкова години се е строил, еди-кой си цар го е почнал, пък еди-кой го довършил, па е толкова висок, па е толкова широк.“ А аз ги гледам и им се чудя на ума. Че сега мен до събор ли ми е: Америка, Америка!

Ние сме вече в парахода „La Touraine“. Настанихме се троица българи в една каюта и излязохме на кувертата. Едно параходче хвана нашия колос за носа и почна да го отцепва от европейския материк. Туй беше в събота, 8 юлий н. с, в 4 часа след пладне. Тържествена минута! Аз и сега, като пиша тези редове, усещам как трептят и се подигат лека-полека космите на главата ми. Цялото крайбрежие беше осеяно с мъже и жени. Хиляди шапки и кърпи се развяха из въздуха. И аз поисках да си сваля шапката, но нещо ме задави в гърлото. Туй нещо като огнена струя се издигна с усилие нагоре, достигна до очите ми, които помътнях, премрежиха се и... има хас! Наистина капнаха няколко горещи капки в хладните вълни на Ламанш. С кого се прощавах аз? Нямах ни едно близко до сърцето си същество на този свят... Насреща ми, на брега, стояха хиляди французи, но какви ми са мене французите, какъв съм аз на тях! И все пак аз ги гледах, аз ги поглъщах с очите си, като че ми се искаше да протегна ръце към тях; да ги прегърна и между сълзите и целувката да им изшепна със сдавен от възлечение глас: „Сбогом, сбогом, прощавайте!“ Аз се прощавах мислено с приятели, с България, с Европа, със Стария свят и като че отивах не в Новия, ами на онзи свят, като че се отделях

от земята, от хората. Какво чудно нервозно състояние! Като че буря се е готвила в моите нерви в течение на няколко години и е очаквала само силно потресение, за да се разрази. Таквози потресение нервите ми не изпитаха ни при една от многобройните ми временни и вечни раздели: те го изпитаха тука, сега, при раздялата със Стария свят. И бурята се разрази в мене; разрази се буря и в океана и аз с приятеля – Атлантическия океан, почнах един дует, за какъвто ноти още не са измислени...

Да ви запозная накратко с парахода. За да имате понятие за дължината му, отбележете си един знак на някое открито място и отмерете от този знак по права линия 230 крачки средни; от тази дължина 52 крачки се пада на II клас, 100 на I и 80 – от края на I до носа на парахода. Вместимостта му е 8000 тона, силата 12 000 конски сили, средната му скорост 460 мили в денонощие. Както виждате, в корпуса на този параход може свободно да се помести цялата българска флотилия с всичките ни морски сили накуп; а пък за 650 пътници, колкото бяхме ние, очевидно е, че имаше широк простор. Най-отгоре са платформите за разходка на първо и второкласните пасажери, там са и салоните за пушене. В следния надолу етаж са поместени салоните за ядене; след него следват още два етажа каюти за спане, а какво има още по-надолу, аз не зная: ще бъдат хамбарите и помещенията на третокласните. Целият параход се осветлява с електричество. Стига ти да обърнеш малко един бутон в каютата си, и да блесне електрическа лампа, когато искаш – деня и нощя. В шест часа позвъниха за обяд. Понеже всички пътници не можеха да се поместят в салона, разделиха ги на две премени. Ние попаднахме в първата премяна, благодарение на един французин, с когото се запознахме още в железницата. Този французин – когото ние нарекохме бай Пенчо, понеже носеше калпак и поприличваше на нашенски еснафалия – се постара да ни настани на най-доброто място, като образува около нас една компания от парижани, които през всичкото пътувание бяха душата на целия параход. Интересно е да ви съобщя какви хора бяха само на нашата маса, за да си съставите понятие за пъстротата на пасажерите. Бай Пенчо е аеронавт, живее в Канада и си вади препитанието, като се издига с балон. Той ми показа няколко газети, в които се описват неговите смели издигания в облаците.

До него седим ние – аз, Филарет и докторът.

До доктора седи един испанец, прокурор на касационния съд в Мадрид, една свита да-скалска фигурка, страшен противник на Ломброзо и Монтегаца, но както се вижда, учен юрист. Той се обеща да ми прати своите съчинения: „Зе екри ун ливр пор ла призон корекционел, зе анвоа а ву мон ливр.“ Не знае друг език освен испанския, но нали сме от един еснаф – разбрахме се. Паднало му се през последните месеци да обвинява два пъти на смъртно наказание, та толкова се разстроил и разкиснал, щото му трепереше гласът, като ми съобщаваше това; та сега отива в Америка, да се разсее.

Срещу прокурора седи една траурна слезлива дама от Елзас. До нея – един германец, цял солдатин в цивилни дрехи – той и ходеше, и ядеше като че по команда. Нашият доктор се влюби в него и си разбираха от приказката. До германеца седеше един млад парижанин, ама какъв парижанин! Аз не зная от каучук ли беше направен този човек. Как не миряса той поне една минутка! Той бил имал някаква си службица у един французки консул в Канада, та, види се, събрал е някоя пара, върнал се е в Париж, пропукал ги е до сантиметр и сега се връща пак в Америка, ама за какво? – И той сам не знае, така... каквото даде господ; а пък изглежда като най-щастлив човек на света. Но в това отношение още по-оригинален ми се показва седещият пък до него момък парижанин. Аз отначало мислех, че всички са тръгнали на разходка в Чикаго, та попитах и този момък: „Вие, разбира се, на изложението отивате?“

— О не, засега до Ню Йорк.

— Имате там роднини, свои?

— Никого не познавам. Отивам така, някоя работа да намеря.

И не знае ни думица по английски, и никакъв занаят няма, па гледам го – и за работа не е, слаб, ветрен. Господ да му е на помощ! А пък по-весел и безгрижен човек аз не бях срещал. Блазе на такива натури.

До този сиромаш седеше един възрастен французин със сина си. Ние нарекохме първия, по прилика, бай Ватко. Бай Ватко е стенен живописец, син му – чертежник. И те отиваха да си дирят щастието в страната на милиардите. Пътя от Хавър за Ню Йорк изминахме тъкмо за седем денонощия.

Описанието в кратки черти на живота в океана за едно денонощие дава понятие за цялото пътуване. Ето горе-долу как си минувахме деня в парахода: в 7 часа сутринта звънецът буди пътниците и ги приканва на кафе в салона за ядене. Пътникът става, като се придържа от две страни, да не се повали от клатенето на парахода, което го поставя спрямо хоризонтала на ъгъл по-малко от 75 градуса, и разкрасен, разперен, с ужасно комични и във всеки случай неграциозни жестикулации, той прави тоалета си. Трябва да видиш как се облича съвършено пиян човек, за да имаш понятие как се обличат пътниците в разклатения параход. Речеш да си облечеш дрехата, ръцете ти не държат баланс и като изгубиш равновесието, претъркулиш се и се джаснеш на канапетото; речеш да си оправиш косата пред огледалото и се подпираш о стената с една ръка и си разтворил нашироко нозете, но наклони се параходът на другата страна, и ти се затичаш неволно и се подпреш с гърба в стената и без да искаш, заемаш поза, като че правиш фехтовални упражнения. Ни една дама не би се съгласила да я видиш в това положение. Криво-ляво ти си готов, излизаш из каютата си и като се подпираш ту о едната, ту о другата стена, качиш се като замаян по стълбата, и ето те в салона. Там гледаш пригответен сервиз, прикрепен в нарочни подставки за всички пътници, но виждаш тук-там по някой щастливец, издържал победа над морската болест, държи се за масата и топли стомаха си с чай, кафе или лукова супа. А другите за оплакване. От долните етажи, като от ада, долетяват не съвсем красивите *agreggio* на страдаещите. Ти привикваш към тях и спокойно си вземаш кафето. Даже престават да ти са противни и тия, които пред тебе дават данък на морето. Гледаш, някоя смела дама седи насреща ти, пие кафе и се мъчи да се покаже равнодушна към вълнението на морето; но почнат да се усилват в долните етажи хълцанията и давенията, тя се вслушва, почва да бледнее, хлъцне веднъж, дважд, тури си кърпата на устата, скочи от мястото си и не успее да дойде до вратата, почват се мъките; а веднъж поддаде ли се на морската болест, лесно не се възстановява. В първите три дена след тръгването ни от Хавър, около три четвъртини от пътниците се натъркаляха от морската болест, а някои се възстановиха едва в последния ден на пътуването ни, като наближихме американския бряг. Ние с Филарета издържахме борбата мъжки докрай. След кафето качиш се в салона за пушене, но там последствията на страдащите през нощта те гонят на чист въздух – на кувертата. Със заваляне наляво и надясно излизаш навън, закрепиш се при някой стълб и гледаш... гледаш парахода как пъшка и се мята сред побеснелите озъбени вълни, като че виждаш някой жив гигант в предсмъртна борба. Голям е параходът в пристанището, посред другите параходи, но каква нещастна ладийка е той тука, в безбрежния океан, между тези живи, цъфнали водни хълмове. Те си играят, подиграват се с нашия параход; като че се престорят на минутка успокоени и параходът бърза да се възползува от тази минутка, върти стремително винта, като че гледа да се отдели, да се откъсне от тях, и те на подсмив повдигат го на плещите си дотолкова, щото крилата на винта почнат да се въртят на въздуха, па изведнъж, като си зашушнат, като се разкикотят, озъбят се, разпенят се и като се спуснат върху парахода, пре-

гърнат го, притиснат го, запляскат и хвърлят елмази нагоре; а бедният параход пъшка, пращи му целият корпус, мята се безсилен отзад-напред, отляво-надясно, оставя се на произвола им и те го мятат като треска, гонят го, надпреварват го, възсядат се, борят се, разбягват се и пак се групират и нападат заедно. В такива моменти пътниците нямат голяма охота да излизат на кувертата. Всякой се свил в каютата си и слухти, слухти и чува как пращи целият корпус на кораба, как с бесен шум се мятат вълните и обливат дебелия валчести прозорци, чува отчаяните охкания и гърлодрания на страдаещите, чува, някоя жена изпищи, захълца и почне да „кашле“, както си казвахме ние на смях; там някой мъж заохка, запъшка, че като захване да изригва лава, чини му се, че още малко, и този нещастник ще се разреде на две половини; или пък някое дете, не успее, бедното, да извика „мама“ – и току се чуе един рязък звук, като че дерат холандско платно. Чува той, че горе, в салона за ядене, дрънкат вече приборите, нареждат се вкусните ядения; стомахът му се свива, но няма кураж да стане.

В 10 часа звънецът кани пасажерите на закуска. Сам-там по някой щастливец се катери низ стълбата, заваля се, подпира се и си заема мястото на трапезата, гдето всичко е здраво прикрепено. След обикновения обмен на любезности пътниците, като се навалят ту един към други, ту с гърди на масата, ту с гръб на канапето, почват закуската, която биваше винаги разнообразна и вкусна. Закусваш и гледаш през кръглите прозорци и през отворените врати как се мятат и пенят вълните; параходът се наклонява дотолкова, щото виждаш или само вълните, или само небето. За тези, които не страдат, това вълнение докарва даже един вид удоволствие, развлечение, защото, както и да се крепиш, все ще вземеш някоя комична поза. Една англичанка, която не пострада по целия път, не употребяваше толкова време за закуска, колкото да събира децата си по дъските; не успее да дигне едното, другото се претърколи. След закуската всички се чувствуват по-добре и с кураж излизат на кувертата или в салона за пушене, гдето на разположение на пасажерите има разни игри: карти, домино, шахмати, табли; с тях се убива монотонията на морското плаване. Едни играят, други ги зяпат, трети четат или се клатушкат по кувертата. В парахода има и книжарница, отгдето можеш да си купиш разни книги, преимуществено белетристика: французки, испански и английски. В един и половина часа има lunch, менюто на който е всеки ден еднакво. Този lunch се дава повече като ослабително, отколкото като ядене. Това приготвя стомаха към обяда, който се подава часа в 6. В течение на деня пътниците попривикват към клатенето и обикновено на обяда се явяват повечко лица. Салонът има по-тържествен вид, чува се повече шум и веселба...

...Не е ден, не са два. И все еднообразно. Запознал си се с парахода и все едно и също гледаш, едно и също чуваш, а пък удоволствието е в разнообразието...

По някой път на хоризонта се покаже кораб и виждаш, всички се спущат в каютите за биноклите си и като увиснат на борда, гледат, гледат, като че кой знае какво зрелище. Птичка някоя се покаже над вълните – и целият параход вика: „Птичка, птичка!“ И тичат пасажерите да гледат птичката, като че някое рядко явление. Рибата ли някоя се праметне над вълните – цяла тревога. Рибата се скрила отдавна в дълбочините и пътниците все продължават да гледат и да спорят за вида и за величината ѝ. Щастливата риба се превръща на делфин, на морж, на акула, на кит; расте от един метър на два, на пет, на десет – колко е силна потребността от разнообразие! Ние в дворец плаваме, но как ни омръзва този дворец. Един пуст, леден бряг би бил много по-привлекателен. И ние видяхме такъв бряг...

Събота. Днес е последният ден от морския ни път. Океанът беше тих, небето ясно и ние тази сутрин за пръв път имахме удоволствие да видим величествения изгрев на слънцето. Днес всички са здрави, бодри и весели. Всякой се въоръжил с бинокъл и като че сега ще се открива Америка – всякой ламти пръв да види сушата...

Около три часа след това се показаха брегове и към югозапад. Ние влизахме вече към пристанището на Ню Йорк. Първо, което жаждахме да видим, то е славната Статуя на свободата. Всякой фар, всякой фабричен комин ние считахме за самата статуя. Ето най-сетне и статуята, стъпила твърдо на широкия гранитен пиедестал, издигнат всред залива, държи величествено светилника на прогреса. Но, право да си кажа, тази статуя при това, което се представя пред очите на пътника, съвсем не прави очакваното впечатление. Който е видял и се е качил до върха на Айфеловата кула, него по-трудно ще го учудиш с каквато и да била сграда. Да се представи една обща картина на всичко туй, което се изпречва пред очите на пътника, посещаващ за пръв път нюйоркското пристанище, е нещо положително невъзможно. Кое да гледаш по-напред? Ако хвърлиш поглед към движущите се кораби, там ти остават очите; нищо подобно не среща човек ни в едно от европейските пристанища. Морските кораби за далеко плаване толкова не се забелязват и не са те, които обръщат вниманието ви – оригинални са местните кораби. Погледнеш и едновременно виждаш стотини параходи от всевъзможна величина и конструкция порят наляво и надясно водите на триединния град и с най-отчаяни писъци и тревожни сигнали едва успяват да избягнат сблъскванието. Тук видиш триетажен разкошен речен параход, осеян с пъргави американци, които поздравяват европейския си гост, като махат сламените си шапки, заминува под звуковете на своя оркестър; там виждаш, че се движи параход, не параход, село, не село – цяла една улица се изсипала в този кораб, цяла улица, както я виждаш – с всевъзможни коли, фаетони, сергии, търговци, търговки, ваксаджии, вестникарчета; откъсне се от джерсейския бряг, заповори напреки Худзоновата река и се залепи за нюйоркския бряг; оттам нахлуе цяло село и хайде към Джерсей. И цял ден така, като махало, от единия бряг на другия, сноват сума разнообразни кораби от многобройните прибрежни станции; също и от Ню Йорк до Бруклин. Между тях предпазливо лавират самтам три и четиримачтовите морски гиганти. Останалото водно пространство е задръстено с разноформени малки параходчета, които ще помислиш, че безцелно сноват, само да пречат на свободното движение на големите кораби и да ги дразнят със своите отчаяни пищялки.

Крайбрежието на Ню Йорк е буквално опасно по всичкото продължение на острова, от всички страни, със станциите на параходите и железно-пътните компании и навсякъде, догдето ти стига окоето, виждаш едно трескаво, бясно вавилонско движение. Погледнеш на Джерсей – там стотини фабрични комини стрелят към небото и разстилат димни пластове над целия град и вечно този дим се люлее лениво над грамадните фабрични постройки и ръси сажди по стрехите, по улиците и по дихателните органи на жадните янки. Обърнеш се надясно – отпреде ти колосалният Бруклински мост като че дреме, обгърнат в тънка прозрачна мъгла, и не се стряска нито от оглушителния писък на безбройните кораби, които сноват под гигантските му сводове, нито от ежеминутните тренове, които порят гърдите му; а пък хилядите янки, които сноват по огромния му корпус, той и не забелязва даже – те са толкова безконечно малки в сравнение с този колос, произведение на същите тези микроскопически двуноги животинки, щото и пътникът, който стои под моста за пръв път, не забелязва никакво движение; трябва внимателно да се взреш, за да видиш как

Статуята на свободата

„До Чикаго и назад“ – корица и титулна страница на първото издание.

хвърчат треновете и как пълзят хората по моста от Ню Йорк към Бруклин и обратно. Преди да спре параходът ни на своята станция – спира всред пристанището. С едно малко, колкото дълго, толкова и високо параходче пристигат митническите власти. Пътниците от първите два класа се поканват в салона на I клас, гдето митническите чиновници извършват някои неотегчителни формалности.

Приближих се и аз до чиновника. Той ме попита как ми е името. Като чу фамилията с окончание на „off“, той избърбори: „Вие сте русин?“

— Не, аз съм българин.

— ?!

— Българин съм, от България.

— ??!!

— Бългериен! – извиках аз по-натъртено, понеже почна да ме сърди невниманието на този американец. Глух ли е? – Бългериен!

— Унгария – ме поправи той.

— Каква ти Унгария! България на Балканския полуостров. – Мене и яд ме хвана, и досмеша ме, като гледах как си напрягаше той паметта да си припомни – аджеба, где ли ще бъде туй царство! Нашите вестници ежедневно цитират такива чудесни отзиви на иностранната преса за напредъка на нашето отечество, а този невежа не чул даже името „България“!

Аз се сетих, че може би да не изговарям добре, по тяхному, названието на нашето княжество, и затова извадих и разложих пред него картата на Европа и си тикнах пръста всред София.

— Oh, yes, Turkey; all right!

— Но, sir – протестирах аз, а той не иска и да чува, пише ме за турчин. По този начин той потурчи и Филарета, и доктора. Последният се разочарова и намрази американците: „Чудно нещо – повтаряше той, – хич България да не знае къде е? Остави ги, невежи!“.

...Когато нашият фойтон потегли към водопадите, мене ме обхвана до такава степен нервно вълнение и нетърпелива жажда, щото, ако в този момент се отвориха небесата и св. Петър ме повикаше да ми отвори вратата на рая, аз би му извикал: „Махни се с твоя рай, остави ме да видя Ниагара!“ Ниагара, която е възбуждала въображението ми от детинство и за която само съм облажавал щастливците, като не съм допускарал и мисъл, че ще я видя някой път. Ниагара – чудната игра на природата, която привлича хиляди европейци в Новия свят –

ето я пред мене! Колелата на нашето купе не ще успеят да се обърнат и сто пъти, и пред очите ми ще предстане картината... дали в един от хилядите варианти, каквито трепетно рисуваше въображението ми? Ние вървим по една закривена алея. Пред нас и след нас тържествено, плавно, като че под такт на музика, се движат с кола и пеши пристигналите от далечни краища любители на природните красоти. Някои пристигнали по-рано връщат се вече. Щастливци! Те са видели вече Ниагара! И онази осемдесетгодишна бабичка, която едва пристъпва, поддържана от внуците си, и тя дошла да види и видяла вече чудесните водопади; това е било, види се, последното ѝ желание, тя го постигна и сега спокойно ще се прости с живота...

Чуваме глухото бумтение на падащата грамада вода. Между дървесата заблещукаха запенените къдърци на текущата по наклонна камениста плоскост вода. Минуваме един мост. Реката около стотина метра широчина блесна пред нас, запенена и буйно устремена, между хиляди камъни, към пропастта, пред която се издига една грива от разбита млечна пяна и изчезва... Насреща виждаме един бряг, който съвсем отвесно се губи в дълбочината. Това е Канада. Виждат се хотели, живописни вили, пръснати сам-там около разкошния парк на Виктория.

Ние кривнахме из алеята и всичко се загуби; усилва се само подземното бумтение. Колата спряха. Слязохме и по указанието на возача, тръгнахме из една пътека между дърветата. Откри се пак канадският бряг зад пропастта; ние виждаме вече дъното на този бряг; ето и водата, мътно-зелена, изиграла си вече ролята, уморена, но още запенена, отива лениво на почивка към водоврата... Гърмът пред нас дотолкова се усилва, щото, за да се чуем, ние викаме. Няколко стълби надолу, една каменна полукръгла ограда... и Ниагарският водопад! Ето го!!...

Много минути се изминаха, догдето ние се свестихме! Всички наблюдатели бяха вцепени като в жива картина! Не учудване, не възхищение, не! Едно безгранично благоговение бе отпечатано на лицата на всички! Всички лица бяха сериозни, излека бледни и като че изтръпнали! Като че не пред творението божие, а пред самия бог те бяха изправени!... Който може, нека опише тази картина; който може, нека я фотографира, нека я нарисува!... Аз не мога. От мястото, гдето стоим сега, виждаме в общи чърти следното: зад каменната ограда,

Ниагарският водопад

над която сме се надвели, наляво падат буйни къдриви снопове разпенена вода и се губят на стотина метра долу, в една кипяща пенлива маса, от която се възнася силно бумтение; воден елмазен прах изхвърга тази кипяща маса; този прах по-нависоко се разреждава, превръща се в прозрачна пара и слънчевите лучи, като се преломяват в нея, образуват полукръгла небесна дъга, двата краища на която са натопени в разбитата и омаломощена вода, която скача от водопадите и напълня цялата пропаст на около два километра дължина и половин километър широчина. Тази падаща вода, която е до лявата ни страна, е отцепена от общата маса на американския водопад с една малка скала, зад която се устремява в бездната още побуйна маса, в стотина метра широчина. Погледнат отсреща, от канадския бряг, този водопад изглежда като трептяща маса от къдриви снопове пяна, между които личат светлозелените ивици на неразбитата вода. Зад този водопад е островът на Трите сестри, отдето се вижда на голямо разстояние водата, която припка между камъните и полуразпенена предварително, устремява се в хаоса на канадския водопад, наречен водопад на Конската подкова. Ето где е чудото на Ниагара! На повече от двесте метра широчина, върху една полукръгла вдлъбната скала, с форма на конска подкова в средата, пада непрекъсната маса от ослепително блестяща пяна, на стотина метра дълбочина. Долу – ад! Нещо ври, кипи, беснува се, гърми, като че потръсва цялата околност, снопове пяна се мятат като фонтани нагоре, воден прах обсипва целия водопад и над него ти виждаш ясно как се възнася към небесата водната пара, и пред очите ти се образуват облаци, които колкото по-нависоко, толкова по се сгъстяват и като че се вкаменяват над водопада. Как ли ще изглежда това в светла лунна нощ!

Долу обикалят няколко параходчета. Горките! Какви нещастни, колко мизерника изглеждат те пред разпенените отпреде им гиганти.

Прощавай, Ниагара! Много е кратък животът, за да имам надежда още веднъж да те видя!... (Абе не се знае! Здраве да е, па и берекет... Ами!) Изпищя нашият локомотив, потегли тренът, завъртя се околността, завъртя се гората и покри водопадите. Захвърчахме из монотонната Канада. Сума градовце се премрежваха из пътя ни, но в тях само локалните тренове се спират, а нашият бърз трен ги удостоверяше само с едно поздравление с пищялката и бързаше да избегне дима на фабриките им. Село в европейски смисъл аз не можах да забележа из пътя нито в Канада, нито в Щатите, които пресякохме. Или ще видиш градовце, уредени с правилни улици, с газово или електрическо осветление, с три и четириетажни домове, с трамваи, с мрежа железници и множество фабрични тръби; или отделни ферми, или сега заселени, на прясна изсечена гора, отделни колибки, обитателите на които си пробиват път с ралото. Но едва успеят да се заселят няколко къщи, ето ти изниква фабрична тръба и, току видиш, тихото земеделческо поселение се обърнало на задимен индустриален градец. Земеделческа Америка не можах да видя: тя е по на юг. Но затуй пък от фабрики и железници – аман! Ние правим от Ню Йорк до Чикаго 1600 километра път и по целия път има най-малко по две линии релси. На всеки пет минути ще изфучи или отляво, или отдясно някой трен. И какви тренове! От 30, от 40, от 50 вагона. И какви вагони! Ту във форма на големи кола, ту във форма на бъчви, ту като кафези. И всичко това е задръстено със стоки! Особено впечатление прави това бясно движение нощно време. Освен сигналните свирки, на всякой локомотив има камбана, която през нощта почти постоянно равномерно бие. Ти чуваш мерните удари на камбаните, които напомнят начина, по който у нас възвестяват часа на погребението, и ежеминутно се стряскаш от треновете, които един отсам, други оттам, трети над главата ти, по мостовете, като че дращят в нашия трен и мигом изчезват в мрака; едва успяваш да чуеш еднъж само удара на камбаните. И туй деня и нощя – всеки божи ден!

Утре рано сме в Чикаго. Ние предварително знаем на коя станция ще спрем, в кой хотел ще слезем и где се намират те по плана и сутринта, когато кондукторът извика: „Станция на 27-а улица“, ние знаехме, че тази е нашата станция, и слязохме с чемаданите в ръка. Разгърнахме плана и се упътихме из улиците с чантите; кривнахме наляво, надясно, догдето съвсем забъркахме пътя; но една пътеводна звезда блесна на срещната страна на улицата – тази звезда беше едно заведение с лаконически надпис „Pilsner Bier“. Тука има немци, ще можем да се разправим. И наистина, след двацет минути ние излязохме от туй спасително учреждение и по указанието на стопанина му позвънихме в една къща отсреща. Там ни посрещна една стара немка и ние условихме у нея една стая (другите бяха заети) за 8 дена да платим 9 долара. Без да почиваме, ние тръгнахме към изложението, като решихме, че няма да се отбиваме, догдето не намерим в българския отдел г. Шопова, нашия представител. За вход на изложението се плаща по половина долар. Минахме край цял ред красиви и богато наредени павильони на отделните щати, пресякохме, за да съкратим пътя, галериите на изящните изкуства, изминахме южноамериканските павильони, прерязахме рибното заведение, избиколихме зданието на правителството и влязохме в колосалното здание на мануфактурата и свободните изкуства. Вие трябва да сте били на Пловдивското изложение и знаете големия павильон? Той беше доста голям, нали? А пък в двореца на мануфактурата в Чикагското изложение може да се помести не само цялото наше първо Пловдивско българско изложение, но могат да се настанят и всички жители на втората българска столица, заедно с всичката им покъщина, па и с живата стока отгоре. То е 1687 на 787 фута, или 1 327 669 квадратни фута (който обича, нека му прави сметка на квадратни метри – аз нямам време). Тази постройка изглежда отвън масивна, с вар помазана, от страните има колочади, стените са украсени с орнаменти; стряхата е железен свод, покрит със стъкла. А вътре в този гигант са построени стотини павильони американски, европейски, азиатски и други. Има хас да очаквате да ви опишвам всякой павильон отделно! А питате ли, успех ли аз да ги зърна сам всичките? Ние дадохме дума да не се спираме. Вървим по средата, за да не се заблудим из този лабиринт. Пред очите ни се изреждат един от други по-красивите павильони на Австрия, Германия, Англия, Франция, Белгия, Русия; по-нататък личи една мавританска колонада с тъмни сводове – цяла Алхамбра, – на едно място видяхме знаме с нашенски триколор – тичаме към него – оказа се мексикански павильон; сетне минахме Япония, Китай, Персия; сетне над една тъмна и тясна уличка видяхме увиснало турското знаме, минахме и него, и ето ни пред едно дюкянче, над което се развява (не се развява, защото вътре в зданието няма вятър) българският триколор. На първи план в туй дюкянче личат две красиви витрини с розово масло. На сре-

Гигантска люлка от Чикагското изложение

дата, по цялата дължина, има стъклени шкафове, напълнени с разни платна, преимуществено врачански; между платната, ако се взреш внимателно, ще забележиш няколко бутилки с някакви течности и ако си любопитен, ще ти кажат, че това са нашите славни вина и ракии. Цялото помещение е доста мило декорирано с килими и части от костюми. Виждаш мобилите от нашенска материя на Ив. Бруха и сие от София. На дъното, от дясна страна, в един стъклен шкаф, до който не достига твърде електрическата светлина, с

която цял ден се осветлява (понеже е тъмно) нашето дюкянче – са наблъскани разни кутии с тютюн и папириси. Посетителят може да ги забележи по-скоро с обоняние, отколкото със зрението си. Виждаш една восчена фигура, облечена като селска булка, друга – като шоп, трета представлява един майор в пълна парадна форма. На бюрото на г. Шопова е закачена картата на България. И добре, че има карта, инак любопитните американки хич не могат да се досетят отгдето излиза розовото масло. Г. Шопов, винаги любезен, постоянно им преподава география по картата, като почва уроците си от Цариград (инак не могат да разберат) и води с бастона си до Едрене, сетне прескочи до нашата столица, сетне обиколи с бастуна си границите на България и се спре в Розовата долина, която той за по-голям ефект е прекръстил на „тъй наречения земен рай“. Американките, жъдни за знания, зяпнали го в устата и на всяка минута повтарят „Oh yes! Oh yes, all right“.

„Чикаго, Българският павилион“

Преди да се задълбаем из Midway Plaisance, да се поспрем при бай Айвазяна. И г. Йовчев е тука. Той познава слабостите на американците, знае добре английски и помага на г. Айвазяна да разхвалва и разпродава „Bulgarian curiosities“. Това е и надписът над павильона. На първи план около бараката са изправени манекени, облечени в шопски мъжки и женски костюми. От двете страни на входа има джамлъци с всевъзможни стари и нови монети, с пощенски марки и карти; на другите две страни, които също са отворени, разложено е всичко, което Айвазян е могъл да накупи от нашите селянки в течение на няколко години: шити пешкири, кърпички, чорапи, лапчунци, обици, чепрази, пръстени и стотини дрънкала, с които се кичат селянките. Вътре бараката е декорирана с килими, по които са окачени гайди, кавали, тамбури, бъклицы, рокове, кастери, арестантски кесии и на дъното една восчена фигура, облечена като булка, накичена с цял арсенал монети и металически украшения, със замрежено от косици лице и с огромно чемширено ветрило около главата. А от двете страни на булката, на стената, са закачени портретите на българския княз, на президент-министъра и на военния министър. Айвазян седи на касата и поглежда недоверчиво, под вежди, любопитните посетители. До една маса в къшето седи по турски върху сандък, постлан с килим, някой си българин, Ганьо Сомов, с антерия, с широк червен пояс и безконечни сини шалвари и пуши цигара с едно дълго, черно, с янтар на края, цигаре. Пред него на масата са разложени няколко тъмносини мускали, от които половината празни, останалите напълнени с терше. Г. Йовчев и още един помощник най-добросъвестно удовлетворяват неутолимото любопитство на американките. Айвазян се обажда сегиз-тогиз:

— А бе лаф пара не чини, защо не им кажете да купят нещо.

— Защо искаш един долар за ножиците бе, искай два долара. Позавърти я малко, кажи й, че тези са стари ножици, няма ги вече в България; кажи й, че от Насрадин Ходжа са останали. Насрадин Ходжая калма – тъй й кажи.

— Я виж там онзи абдал какво иска.

Около „булката“ се набрали няколко американки. Помощникът им обяснява надълго и широко частите на костюма и сватбения обред и им откъсва от чемшира по две-три засъхнали листенца. Те си отварят чантичките и старателно скриват сувенира. Айвазян се обажда:

— Земай им по пет цента бе, нали ги видиш какви са будали!

Посетителите отиват към масата на бай Ганя. Гледат мускалите, миришат ги и разпитват нещо. Бай Ганьо не им проумява от приказката, гледа ги, пухти с цигарето и чете броениците:

— Е че като не ти проумявам, къзъм. Я ела тук бе, Герги ли ти беше името, я ела, мола ти се, виж на тази какво ѝ се иска.

Аз седнах на сандъка при бай Ганя. Той ми разправи, че е пратен тука от един цариградски евреин да продава терше. Трийсет дена се клатил из Средиземно море и Атлантическия океан, догде стигне от Цариград до Ню Йорк. Омръзнало му да седи и в Чикаго.

— Бамбашка свят – оплакваше се бай Ганьо, – студен свят. Па и женските им хептен заиф работа. (При тия думи бай Ганьо презрително изглежда посетителките.) Е друго са нашите хора, жените, гледаш го, едро, червено, здраво, пращи, дявол да го земе!

...

Сега да се спрем във Вашингтон. Ние сме опитни сега. Като слязохме на станцията всред града, оставяме си багажа там, излизаме на улицата, насреща ни сума хотели; избираме си стаи, пращаме слугата да ни вземе чантите; измиваме си саждите от лицето и ръцете и тръгваме низ улиците, като че сме тамошни. Щастието ни се разделяше от нас по целия път. Не успяхме да минем 50 стъпки, излизаме на една широка асфалтирана улица – Pennsylvania Avenue, една от най-хубавите улици във Вашингтон, и като се обърнахме надясно, пред нас се изпречи горе на хълма с всичкото си величие вашингтонският Капитолий, окръжен с градини. Ние не питаме какво е туй чудесно здание, ние знаем вече по картите, че това е Капитолий, и без да се споразумяваме, вървим и се качваме към главния му вход. През едни дълги и тъмнички коридори стигнахме централната кръгла зала, над която се издига колосалният купол с изящно нарисуван плафон. По стените на залата, наоколо, бяха поставени портретите, в натурална величина, на президентите; тук имаше и други картини от историята на Съединените щати. Качихме се в горните коридори и като влязохме в галериите, разгледахме салоните, в които заседават сенатът и конгресът. Ние вървим и разгледваме сами, без водач, защото долу ни предлагаха услугите си няколко гида, които говореха само на английски и не можеха да ни бъдат полезни. Тука има богата библиотека, за която сега се строи настрана от Капитолий едно грамадно здание. Ходиш свободно из цялото здание и никой не те пита кой си и какво търсиш. Входът в обществените здания не е обставен с такива тържествени формалности, както в Европа. Ние влязохме свободно в Белия дом – резиденцията на президентите. При входа стоеше един слуга, който нито ни попита какво искаме. Влязохме в залата, там се яви пред нас един млад американец, покани ни да разгледаме салоните, в които се допуска публиката. Той ни говори нещо за мобилите, за картините, за портретите. Ние нищо не му разбирахме, клатихме си за приличие главите и като го поблагодарихме за неговата любезност, излязохме на двора. Белият дом е една обикновена бяла къща, с няколко колони отпред. Входната зала е покрита с каменна мозайка, насрещната страна на залата е от грапави нарисувани стъкла. До Белия дом е прилепена една оранжерия, а всичко наоколо е градина. На публиката се позволява да посещава само долния етаж от White House. Та ето в каква къща живеят президентите, които управляват шестдесет милиона богат народ.

Градът Вашингтон, ако не най-красив, то поне е един от най-красивите градове, които съм виждал в Европа и Америка. Повечето от улиците му са покрити с асфалт и всички са обсадени край тротоарите с дървета. Като изключиш няколко търговски улици, всички останали повече напомнят някои летни резиденции, отколкото голям град. Всяка къща е елегантна вила. Пред всяка вила е посадена красива, чиста градина. Повечето стени са покрити тъй с

пълзяща зеленина, щото е оставено само място за врата и прозорци. Слава богу, тука няма фабрики, няма дим, няма задушена атмосфера. Туй е столицата, чиновнически град. Ние сновахме с трамваи по всичките направления на града и навсякъде виждахме прави чисти и асфалтови улици и покрити със зеленина вили. Много негри има в този Вашингтон.

Зад парка, на една възвишеност, е стрелнал в небото Вашингтонският монумент, за който казват, че е най-високата каменна сграда на света. Този монумент представлява един колосален обелиск, но не от един, а от хиляди големи дялани камъни. Във вътрешността му се вие до върха желязна стълба, която на всеки дванадесет (или 18 – не помня!) стъпала се пресича с площадка за почивание. Аз четох до върха осемстотин и петдесет стъпала! В средата се качва и слиза подемна машина, но се движи толкова полека, щото аз нямах търпение да я чакам и тръгнах пешком по стълбите. На всяка площадка видях изградени в стените мраморни плочи с исторически релефи и надписи от всичките американски щати... Много красив е този град Вашингтон. А вечерно време, като блесне електричеството, асфалтовите улици лъщят, като че са лакирани салони. Ние се излъгахме, че обядвахме в ресторана при нашия хотел; кухнята беше американска и, следователно, отвратителна. За щастие, вечерта, като се разхождахме по тротоарите на блестящата Pennsylvania Avenue, видяхме надписа на един немски ресторан, влязохме там и се почувствувахме като у дома си. И от дума си разбираме, и яденето вкусно, и бирата прекрасна. Целият ресторан беше пълен с немци. И те не могат да свикнат с американската кухня. В този ресторан беше добре и за това, защото не усещахме ужасната горещина, която владееше през ония дни – понеже над главите ни се развяваха автоматически крила и ни правеха вятър. Такива крила, привездани в движение с машини, има начесто в американските ресторанти.

... Без да губим време, седнахме в трамвая и се упътихме към пространния Филадельфийски парк. Туй беше в неделен ден след пладне. В парка, в една обширна ограда, подобна на амфитеатър, свиреше музика; всичките седалища в амфитеатъра бяха заети, пълно беше с публика и около оградата, около буфетите и по всичките алеи. И тук аз се вгледах внимателно в публиката, и тук пак се учудвах: господи, боже мой, няма ли поне един беден човек в тази Америка? Всичките, положително всичките, бяха прекрасно облечени – мъжете с нови тъмни дрехи, жените в леки деликатни летни костюми, а момите повечето в бели, почти бални дрехи, с тънки, съвсем прозрачни ръкави, в деколте, покрито с прозрачна въздушна материя; с бели пантуфли. И по лицата им виждаш, че са доволни, че са щастливи! Понрави ми се типът на филадельфийките. Тука срещнахме доста хубав свят. Може би, че само така изглеждаха в тези въздушни костюми. Но и тук все пак не можах да изгледя онуй впечатление, което ми направи моминският свят в Нюйоркския парк по своето облекло, по своите своеобразно свободни маниери. Покрай парка минува реката Делавар (Delaware), от която водата, като се процежда през едни грамадни филтри, се разпределя в тръбите и пои целия град. Ни в един от градовете, които посетих, не намерих добра вода – а също и тука. Вечерта, като се разхождахме по Broad Street, най-широката и красива улица във Филадельфия, влязохме от любопитство в една църква. Аз не намерих почти никаква разлика във вътрешната обстановка между тази църква и Филадельфийската опера. Седалищата в църквата бяха също така разпределени, както в операта: пред сцената партер, балкон амфитеатри, галерии. Както в операта, тъй и в църквата креслата бяха от чисто кадифе, цвят бордо. Както в операта, тъй и в църквата се пееха дуети, квартети, соло, от мъже и от жени. Пълно с блестяща, празнична публика както в едното, тъй и в другото заведение. Разликата беше само тази: в операта свири струнен оркестър, тук – орган; в операта се вдига и пада завесата, тук сцената е постоянно

открита; за операта се плаща, преди да влезеш, за църквата събират пари, след като влезеш. И църквата, и операта са осветени с електричество, само че плафонът на операта е боядисан с небесносинкав цвят и е осеян с множество електрически звездици, които трептят и бляскат като същи звезди; като погледнеш нагоре, струва ти се, че виждаш открито ясно небе.

И Филадельфия е индустриален, фабричен град. И тук дим и нечистотии. По-заможните жители си минават лятото в Atlantic City, градец на брега на Атлантическия океан. Сега съжалявам, че не отидох в този градец. Там можех да видя паричната аристокрация как изглежда и как живее...

На пристанището имаше няколко кораба, които заминуват за Бостон по разни пътища. И тук таквази конкуренция и таквази реклама, каквато и по железниците. Параходите един други от по-големи и по-разкошни. Не знаеш кой да предпочетеш. Във всичките параходи гърмят музики, да привличат публиката. Избрахме пътя през Providence. Помня, че поисках „по английски“ от касиера три билета за Бостон през Провиденс. Даде ми той три билета и ми поиска една по-малка цена, отколкото стоеше в разписанието. Заплатих му. Погледнах сетне билетите, на тях няма Бостон, а New York – Providence, Worcester. Връщам се при касата за справка. И наистина, оказа се, че касиерът така разбрал моето „английско“, че аз съм искал за Уорчестер, и поправихме погрешката. Оттук може горе-долу да се съди, като каква разлика има между писаното и изговора на американците. Да се сбъркаш и да разбереш Силиврия вместо Силистрия – това е възможно, но да ти кажат Бостон и ти да разбереш Уорчестер!... На какво сте мнение за английския език? Какво по-лесно за изговаряне от думата „Boston“! Ами че да бях му искал пък билети за Worcester, то кой знай как щеше да ме разбере: я за Сан Франциско, я Цинцинати! Право казваше един мой приятел, че англичаните пишат „гутаперча“, а го изговарят „каучук“...

Под звуковете на музиката влязохме в парахода. Такива разкошни пътнически речни параходи в Европа няма. Това е цял дворец! И няма деление на първи, втори и трети клас: всичко е първокласно. Ние тръгнахме в шест часа след пладне и почти до мръкване плавахме покрай Ню-Йорк отляво и Бруклин отдясно и нашият параход трябваше да пищи всяка минута, за да му даде път безчетното множество от параходчета, които замреждаха канала по всичката му дължина и ширина. Стъмни се. Блесна в парахода електричеството и музиката, като че ли ми знаеше вкуса, гръмна увертюрата от Вилхелм Тел и ние, скромни странници, изтегнахме се и потънахме в канапетата. И туй ли не е щастие!... На съмване стигнахме в Провиденс, качихме се на железницата и след два часа бяхме всред Бостон. Нямаме време за губене, в 3 часа след пладне ще тръгваме обратно за Ню Йорк, затова купуваме на станцията плана на града и без да губим минута, тръгваме из бостонските улици. Стигаме до парка Boston Common, настреча е публичната библиотека. Влязохме в нея, колкото да не се каже, че не сме влезли. Обърна ми вниманието надписът на библиотеката: Public Library написано над входа, а от двете страни на вратата стои надпис: Open to all – отворена за всякого. Не би било излишно такъв надпис да стои и на Софийската народна библиотека. Много хорица, както от столицата, тъй и приходящите от провинцията, минават и заминуват край нашата библиотека и като че се стесняват да влязат в нея. Положението и на една от богатите улици, съседството и с двореца, агентствата и министерствата прави простите хорица да гледат на нея като на нещо, което е създадено не за тях, а за по-големи хора. Ще бъде и за кураж, и за поощрение един надпис с големи букви, че „библиотеката е отворена за всякого в едни-кои часове“. В Бостон, ако не бях видял на библиотеката надписа: „Open to all“ – аз не щях може би да вляза в нея. В бостонската библиотека има даже и български книги: „Иванку“ и други.

В парка видяхме паметника на солдатите, паднали за независимостта на Щатите. Оттам влязохме в публичната градина, една от най-красивите градини, каквито ми се е падало да видя. От градината се проточва един широк и дълъг булевард – Commonwealth Avenue, който се пресича с прави и извънредно чисти тихи улички. Тази част на града напомня красотата и чистотата на Вашингтон. Оригиналното е, че всичките къщи в една уличка са съвършено еднакви по величина и архитектура: къщите на един квартал като че са една къща...

Аз и сега, като се вгледах в американските градове, право да си кажа (моля да не се забравя ни минута, че в тези пътни бележки аз излагам моите непосредствени лични наблюдения и впечатления, тъй както съм ги възприел в момента, без да ги проверявам и без да излагам това, което ми е известно за Америка от книгите), никак не ми паднаха на сърце. Туй бясно движение на железници, на параходи, на трамваи, с асансьори, тези замрежени с жици улици, този дим, този шум, тази суета... при това онези загрижени физиономии, онези неми уста, лишени вече от способност да изобразят усмивка... У-у! Студено! Лутнали, припнали всички американци като чаркове на една машина, като че безсъзнателно, автоматически сноват, преплитат се и от машината капят долари, тези долари те пак ги влагат в машината и пак като чаркове сноват... Е, ами кога ще живеем?...

Но, от друга страна, кога сравним положението на работното население в американските градове с това на Лондон, изведнъж се хвърля в очи благоденствието на първите и мизерията на вторите. Аз поменувах по-рано, че във всякой американски град силно впечатление ми правеше това, че всичкото население е облечено добре. Виждаш ли ги из улиците, около пристанищата, низ фабриките, в обществените учреждения или в църквите – навсякъде като че виждаш горе-долу средния европейски клас и чудното е, че по вънкашността им почти не можеш да забележиш да е отразена разликата в общественото им положение. Но тук всъщност и няма туй рязко деление на почетни и непочетни занятия. Всяко занятие (освен, разбира се, престъпните, безнравствените и антирелигиозните) е почетно. И в уплащането на труда няма таквази голяма разлика между тъй наречените свободни професии – с изключение на знаменитостите – и обикновения занаятчийски труд. Един лекар не печели повече от един работник бояджия; на инженера не плащат повече, отколкото на работника часовникар, който взема таквази заплата, каквато и чиновникът. Влез в железница, в параход: наред с губернатора, с милионера седи обущарин, наред с професора седи готвач, и всички почти еднакво облечени, с газети в ръце, с цигари в уста, дигнали си нозете кой както може, и не искат да знаят, че този бил големец, а онзи работник. Самото звание работник е почетно. Или в театъра: седи напр. някоя учителка, до нея ваксаджия, до него някой писател, сетне дърводелец, адвокатин, фаетонджия и всички добре облечени, с афиши и бинокли в ръце. Е, да ги разцелуваш тези американци!... А пък, от друга страна, не знаеш, дявол да го вземе, как да си обясниш туй ламтение на богатите американки да се женят за европейските барони и барончета!... Полудели от злато!...

Пътят ни от Америка за Европа мина по-еднообразно. Нямахме тук онази въодушевена от надежди и любопитство публика. Каквито и недостатъци да има в американския живот, Америка все пак обладава една притегателна сила. Който поживее в Америка, нелесно се разделя с нея. Мене ме зачуди леснината, с която немците се претопяват в тази страна. Неуспял още да се натурализира според местните закони, немецът с гордост се нарича американец и се мъчи да говори непременно по английски. В краен случай ще ти се обади, че е немец, и ще заговори на родния си език.

В 9 ч. сутринта потеглихме от Париж, минахме пак през Руан...

Сега да продължаваме пътя за Лондон... Помня, че като учих едно време география, в учебника се казваше за Лондон, че е най-голям и най-населен град, че на Темза имало разкошни мостове, прелестният изглед от които бил единствен в своя род, че вечерно време Лондон се осветявал дотолкова блестяще, щото на пътника се струвало, че нарочно е илюминиран градът в негова чест... Прекарахме един ден в града на най-крайните противоположности: в града на хладния егоизъм и модния алтруизъм, на безчетните богатства и на отчаяната бедност, на разкошните дворци и на гнусните свърталища, на съзнателната трезвеност и на разгулното пиянство, на евангелската нравственост и на грозния разврат...

...„О, добре дошел! Какво има в Америка?“

— Благодаря! Все хубаво. Ваша милост, как сте?

Ама знаете ли какво, читателю? Човек бил много ненаситен. Ето сега ний с Филарета обиколихме, то се казва, половината земно кълбо и какво ще речете – кандисахме ли? Чакайте де! Сега пък ние заблазнила мисълта да обиколим наведнъж (кое мислите?) цялото земно кълбо! Услади ни се!... Где са тези трийсет хиляди лева, че да дам на Филарета половината и за мене половината, па една телеграма на доктора, па по един паспорт и хайде... Цариград, Суец, Бабелмандеб(тъй ли беше?), Индустан, Цейлон, Китай, Япония, Сандвичевите острови (ах, тези Сандвичеви острови всред Великия океан, израсли са ми на сърцето!...), Сан Франциско... Че тогава да ви дръпна едни пътни бележки... Ама где този господ?...

Сбогом, снизходителний читателю! Па прощавай, ако нещо не ти е харесало. Аз нямах намерение да пиша, ама дяволски хора – намериха ми слабото място, погъделичкаха ме – няма какво да се прави! ...Хайде, рекох, пък и аз да напиша една книжка... , та да видим какво ще излезе... Па има си хас да ви хареса!

Речник

кувèрта – палуба

канапè – кушетка, диван, софа

кандìсвам, кандìсам – скланям, съгласявам се; примирявам се, задоволявам се

свìтичък – прекалено скромнен, срамежлив, стеснителен

слìсвам, слìсам – силно учудвам, смайвам, изумявам

премÿна – смяна

еснафалìя – член на сдружение на майстори и калфи от един занаят

задрÿстен – от задрÿстя

задрÿствам, задрÿстя – затиквам, запушвам; препълвам някакво пространство с голямо количество от нещо

премрèжвам, премрèжа – покривам с мрежа или полупрозрачна покривка

дюкÿн – магазин със стока за продан;

врачàнски – от град Враца

джамлÿк – витрина

пешкìр – кърпа за ръце или за лице

лапчун – висока до над глезените обувка от аба или мека кожа – нещо средно между калцун и терлик; вълнен чорап

чепрàз – пафти

бÿклиця – малък, плосък дървен съд с кръгла форма за вино или ракия

чемшир – градински храст с бухлати клонки и дребни вечно зелени листа

чемширено – от чемшир

ветрило – лек, ръчен, сгъваем прибор за веене хлад на лицето

антерия – подпълнена с памук платнена дреха

янтър – кехлибар

мускал – съвсем мъничко стъкълце за розово масло

будалà – глупак, наивник

броенници – нанизани на връв зърна от кехлибар, седеф или кост за развлечение

бамбашка свят – особен, странен, различен свят; съвсем другояче

тершè (*диал.*) – масло от южно растение, имитиращо розово масло

Провери разбра ли текста:

1. **Обясни значението на устойчивите изрази има си хас и лаф пара не чини.**
2. **Разтълкувай значението на подчертаните изречения и изрази, където е възможно, чрез синоними:**
 - ♦ „Ние въобще бяхме в този момент въплътено нетърпение, а пък известието, че ще пътуваме с разкошния плавающ дворец, съвсем разстрои нервите ни...” (стр. 117)
 - ♦ „— И бурята се разрази в мене: разрази се и бурята в океана, и азс приятеля си – Атлантическия океан – почнах един дует, за какъвто ноти още не са измислени...” (стр. 119)
3. **За кои градове се отнасят следните впечатления:**
 - ♦ „Тук всъщност няма рязко деление на почетни и непочетни занятия (освен, разбира се, престъпните, безнравствени и антирелигиозни).”
 - ♦ „Всичките, положително всичките бяха добре облечени...”
 - ♦ „Градът на хладния егоизъм и модния алтруизъм...”

Открий в текста и прочети отново:

- а) Откъсите, описващи заминаванията от София и от парижката гара;
- б) Откъса, описващ заминаването на парахода от пристанището;
- в) Откъсите, в които се описват „пъстротата на пасажерите” и на езиците;
- г) Диалога на разказвача с американския митничар;
- д) Описанието на Ниагарския водопад;
- е) Откъсите, повествуващи за посещението на американските градове;
- ж) Откъсите, разкриващи поведението на разказвача българин в чужбина;
- з) Описанието на Чикагското изложение;
- и) Описанието на външността и поведението на хората от българския павилион.
- к) Фрагментите, които разкриват Алековите впечатления от европейците и американците;
- л) Фрагментите, които разкриват впечатления на другите българи от американците и Америка.

ПЪТЕПИС

Самото название на жанра пътепис подсказва и неговата основна особеност – да опише видяното и преживяното по време на пътуване в познати и непознати страни.

Видяното изисква фактологическа точност на описанието, а преживяното е свързано преди всичко с авторовата личност, с нейните чувства, мисли, разсъждения, сравнения, обобщения, асоциации и пр.

„...В тези пътни бележки аз излагам моите непосредствени лични наблюдения и впечатления, тъй както съм ги възприел в момента, без да ги проверявам и без да излагам това, което ми е известно за Америка от книгите“.

Алеко Константинов

Да разсъждаваме заедно:

1. Какви са надеждите и очакванията на мнозинството от пътуващите за Америка?
2. С какви чувства, желания и цели пътува в Америка българинът разказвач? Наблюдавай и съпостави емоционалното състояние на разказвача при заминаването му от Софийската гара и при отплаването му с параход от френския бряг.
3. Коментирай сравнението от една статия: „Ако изпращането на Софийската гара напомня изпращане от Дома, то изпращането на Хавърското пристанище е като раздяла с Родината“.
4. Анализирай какво предизвиква възторг и какво разочарова разказвача в Новия свят.
5. Коя от думите най-точно предава емоционалното състояние на хората, изправени пред Ниагарския водопад: *учудване, радост, благоговение, страхопочитание, възхищение, удивление*?
6. РАБОТЕТЕ ПО ГРУПИ. Коментирайте твърдението на Димитър Михайлов: „Майсторството на Алеко се заключава в това, че с няколко щриха той може да опише случаен спътник, че по-нататък неговата съдба сякаш ни е вече известна.“ Илюстрирайте мнението си с конкретни примери от текста.
7. Всички ли от изредените тук характеристики са подходящи за личността на разказвача: *любознателност, патриотизъм, високо гражданско и демократично съзнание, чувство за хумор, черногледство, хуманизъм, завист, любов към природата, омраза към прогреса*? Аргументирай се.

Творбата казва и още нещо:

1. Какъв е българинът сред чужденци – европейци и американци? Как се чувства той сред чужденците и как изглежда на техния фон?
2. Какво е отношението към чужденците на Ганьо Сомов, Айвазян и другите българи, описани в творбата. От какво се впечатляват те и какви оценки за другите народности изказват? Сравни с Алековото отношение.

3. **Наблюдавай: Алеко разглежда и оценява Америка като българин или като европейец? Какви моменти от пътеписа ще използваш, за да аргументираш своето мнение?**

Сравни и направи извод

1. **Припомни си поведението на бай Ганьо, когато за пръв път пристига в Прага („Бай Ганьо у Иречек“).**

Пристигва Бай Ганьо от Виена в Прага. Слиза на станцията, нарамва си дисагите и излиза на улицата. Файтонджиите се спущат да му предлагат услугите си – той им прави знак с глава, че не ще. Те разбират знака му за утвърдителен и един файтон се изпречва отпреде му. Бай Ганьо се сърди, блещи се и прави сърдити жестове. Това забелязва полицейският и заповядва на файтоните да се оттеглят... Пред него се изпречва един трегер с червена шапка и предлага да му носи дисагите... Бай Ганьо не му ги дава, едно, защото мускалите са вътре и може „да запраши нанякъде“ и, друго, гледа го облечен добре, кой знае колко ще го оскубе.

от „Бай Ганьо у Иречек“

2. **С какво се различава поведението на Алеко, за пръв път пристигнал в чужд град, от байганьовското? Сравни в Т-график пристигането на бай Ганьо в Прага и на Алеко – във Вашингтон.**

РАБОТИ САМОСТОЯТЕЛНО:

1. **Анализирай особеностите и ролята на описанията в творбата.**
2. **Подкрепи наблюденията си с примери от текста.**
3. **Проследи по географската карта маршрута на Алеко Константинов от София до Америка и обратно. Открий в интернет и направи презентация от снимки от континенти, държави и градове, които посетил Алеко.**
4. **Ако си пътувал някъде, опитай се да възстановиш своите впечатления във форма на пътепис. Имаш ли снимки, с които да илюстрираш своя пътепис пред съучениците си?**

Критика за писателя и за творбата му

Пътеписът „До Чикаго и назад“ е субективен разказ, в който повествованието, описанието и разсъжденията на пътуващия взаимно се допълват. Личността на автора изпълнява важна организираща роля в пътеписния текст. Неговата култура е извънредно широка, познанията му за човека и света – задълбочени, чувството му за хумор – изтънчено, а умението да подбира най-съществените детайли и факти – изключително прецизно.

В пътеписа по правило липсват художествено изградени образи. Няма разгърнати човешки съдби и човешки драми, извисявания, падения, конфликти. Но майсторството на Алеко се заключава в това, че с няколко щриха той може да опише случаен спътник, че по-нататък неговата съдба сякаш ни е вече известна.

Димитър Михайлов

„До Чикаго и назад“ е нов тип отношение към фактите на действителността. (...) Характерът и културата на Алеко Константинов дават ясна представа, че за Америка тръгва човек с утвърдена и устойчива ценностна система, с определени възгледи за устройството на света.”

Стефан Елефтеров

ДУМАТА КАТО ЕЗИКОВА ЕДИНИЦА

1. Прочети откъса от стихотворението „Мой край любим“ на Петър Бурлак-Вълканов.

Мой край любим, Буджак мой ненагледен.
 Под твойта ясна южна синева
 аз крачих светло, по зрънца събирах
 непетите си трепетни слова.

При теб съм пак, и ниско до земята
 като на гост се кланя всеки клас.
 И като твоя благодарна рожба
 във твоите прегръдки идвам аз.

- Препиши от стихотворението думите, с които се назовават:
 - събитията (глаголи),
 - участниците в тях (съществителни имена),
 - техните признаци (прилагателни имена),
 - обстоятелствата, при които стават събитията (наречия).

Всички тези думи са НАЗОВАВАЩИ думи.

- Препиши от текста местоименията. Определи кои назоваващи думи замества всяко от тях.

Местоименията са НЕНАЗОВАЩИ (заместващи) думи.

- Обърни внимание на предлозите, съюзите и частиците. Препиши ги заедно с думите, към които те се отнасят в изречението. Опитай се да замениш съответния предлог или съюз с друг. Ще се промени ли значението на съчетанието?

Например:

до земята – от земята; но се кланя – или се кланя.

Предлозите, съюзите, частиците са **несамостоятелни**, но също са **назоваващи** думи. Те назовават отношенията между различни думи в текста.

2. Попълни таблицата в тетрадката си, като запишеш частите на речта в съответните графи.

НАЗОВАВАЩИ думи		НЕНАЗОВАВАЩИ (заместващи) думи
самостоятелни	несамостоятелни	

3. Определи речниковото значение на самостоятелните назоваващи думи от първата строфа на стихотворението (задача 1):

ненагледен, край, крачих, светло, зрънца, непетите.

- Определи морфемния им състав на тези думи. Имат ли отделните морфемни речниково значение? Направи фонетичен анализ на три думи по избор.

ПРИПОМНИ СИ ...

ДУМАТА има: звукова форма, лексикално значение, граматическо значение.

Обърни внимание:

В текста откриваме **езикови единици**, които построяват човешката реч: **изречения, словосъчетания, думи, морфемии, звукове**.

Няма дума без звукове и морфемии. Но **само думата има самостоятелно речниково значение** и самостоятелно може да назовава предмети, явления, действия, признаци и отношения в околния свят. С помощта на думите хората общуват, изразяват своите мисли, чувства и воля.

Като езикова единица **думата е двустранна**: тя има **материална страна** (звук, слово-образователен и морфемин строеж) и **идеална страна** (съдържание, т.е. значение и смисъл).

1) Материалната (звуквата) форма се изгражда:

от звукове: лято [л' а т о]; от морфемии: **лят-о**

2) Съдържателната (идеална) страна на думата включва различни видове значения:

лексикално: **лято** ср. Едно от четири годишни времена.

граматическо: **лято** – *съществително име, ср.р., ед.ч. неопределеност.*

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Определи лексикалните и граматическите значения на думите:

- а) юноша, цвете, покрив, цигулката;
- б) верен, златна, умният, утре, рано;
- в) вали, бягам, плувахме, ще се върне, спри.

2. Прочети изреченията.

Око да види, ръка да пипне. – Видях го с очите си. – Той има вярно око, макар че вече е възрастен човек. – Окоето на вейката до утре ще се разкрие.

- *Посочи лексикалното и граматическото значение на думата ОКО във всяко изречение. Променя ли се обектът, който е означен с тази дума? Какви промени във формата и в значението наблюдаваш?*

3. Назови думите, които имат описаните значения. Запиши ги. Посочи граматическото им значение.

_____ Широко и равно място, обикновено обрасло с трева.

_____ Голяма група, колектив от музиканти, които заедно изпълняват инструментална музика.

_____ Покрито с обвивка зрънце от растение.

4. Каква е разликата в речниковото значение на думите **бежанец** и **чужденец**?

- *Включете всяка от думите в изречения, с които да подкрепите твърденията си.*
- *Направете справка в Тълковния речник и запишете разликата в речниковото значение на думите **емигрант** и **имигрант**.*

5. Направи лексикален анализ на една от думите **чужденец**, **емигрант** (по избор).

Образец: **бежанец** – човек, който е забягнал от родното си място поради преследване, размирици, войни и др.; домашна дума; книжовна дума; употребена е с пряко значение.

6. Какво би било твоето отношение към бежанци, които биха станали част от твоето общество (твои съученици, съседи)? Как щеше да представиш по най-добрия начин пред тях своя народ в Молдова и в България? Кои български думи щеше най-напред да научиш да говори твоя нов приятел?

ДУМАТА КАТО ЗНАК

1. Разгледай картинките.

- *Разкажи за какво съобщават изображенията.*

Обърни внимание:

За едно и също събитие от реалния живот информацията между хората може да се предаде по различен начин: чрез живописно изображение, с пътен знак, с думи на човешки език. Ние **използваме различни средства, за да обозначим едно и също**. Тези средства наричаме **условни знаци**.

Думата е знак за нещо в действителността. Всяка дума означава нещо, което можем да назовем и с други знаци в същия език – със синонимни думи и словосъчетания.

При различни цели на общуването и различни участници в общуването се използват **различни езикови знаци** (думи) за назоваване на **един и същ обект**.

2. Сравни изреченията.

Махай се оттук, стига си лудувал. – Моля, освободете стаята, тук не бива да се говори високо.

- *Как мислиш, кое изречение предава разговора между майка и дете, а кое – между учител и ученик?*
- *Каква е разликата и какво общо има в изреченията?*

3. Какви знаци са използвани тук? Запиши информацията с езикови знаци – думи.

$$276 + 354 = 630$$

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Открий каква информация предават думите за някои явления.

Голям, голямото, големи; изнеса, донесам, донесохме; човек, човешки, човечество.

2. Открий пет-шест думи, съвпадащи по форма и значение (означаващи едно и също) в руския и в българския език.

3. Открий в българския език три-четири двойки думи, различни по форма, но означаващи един и същ обект (съвпадащи по значение).

4. Прочети писмото на Стоян до майка му (от разказа „Иде ли?“ на Иван Вазов) и изпълнете задачите.

Мале, пиша ти това писмо, че съм живо и здраво и че победихме сърбите. Слава, да живеят България! Аз съм здрав и Рангел Стойнов е здрав, и вуйчов Димитър е здрав и праща много здраве на майка си. Сърбите все стрелят в плутон и в залпове, ама се плашат много от „ура“. Прибери ми от Цветанови новия ремик, дето го забравих, че може да го поразят децата. Утре ще гоним през драгоманските проходи и като се върна, ще донеса на Кина армаган от Ниш; а тебе пращам един лев, да си го харчиш, а Радулча ще науча как свирят гранатите. И те поздравявам. Твой покорен син Стоян Добров. Много здраве и на дяда Петра. Щях да му пратя една сръбска пушка, ама сега нямаше как. Много надалеч бият, но не мерят добре. Мамо, па много здраве и на Стоянка.

- *Какво споделя Стоян с майка си? Определи колко пъти в краткото си писмо Стоян използва думата „майка“, каква е знаковата същност на тази дума в това писмо в различните и варианти, използвани в писмото.*
- *Кои хора за Стоян са част от неговото общество, част от неговата малка вселена?*

5. РАБОТЕТЕ ПО ГРУПИ.

1 ГРУПА: Запишете изрази от писмото на Стоян, които се отличават с разговорна оцветеност. Посочете на кои от тях не ви е ясен смисълът им.

2 ГРУПА: Като имате предвид изучените езикови правила, запишете вашия вариант на писмото, което ще е правилно от гледна точка на съвременния български книжовен език.

3 ГРУПА: Писмено във форма на текст-разсъждение споделете какви ценности проявява Стоян, с какви качества се разкрива той в това писмо? Какви знакови думи ти помагат да откриеш неговите лични качества?

- *Споделете КОИ от вариантите на писмото, този на Стоян или този на 2 група, е по-емоционален и calorитен, КОИ вариант ви се вижда по-убедителен. Аргументирайте се.*

6. Прочети текста на Николай Хайтов и помислете с кои думи – знаци авторът представя отсенки на мисълта?

Из „Душа за душа“ (...)

Бай Александър шари своя разказ, както си иска. За думата „оправи се времето“ има пет различни бои: „избистри се“, „разгали се“, „разкастри се“, „разясни се“, „засмя се“. Вятърът духа у него в десет бързини: подухва, появява, подвява, подлехнува, подпира, брише, стригнува, бръсне, свива елите, ломи. А стръмното мери с девет височини! Изобилието на думи не пречи на словото му да се лее звучно и гладко. Това се дължи не на граматиката, а на неговия ритъм и вътрешна мелодика.

В името на звучността подлогът отстъпва мястото си на сказуемото, сказуемото прави път на допълнението. Няма привилегии на отделни думи и канони – кое зад кое да бъде. Няма правила и предписания: думите се съчетават само в името на красотата. Говоримият език си позволява тая свобода – да бъде независим от някои тиранически правила на граматиката – и затова е по-изразителен и мелодичен, по-еластичен, жизнен и красив.

- *Съгласни ли сте че езикът ще бъде „по-изразителен и мелодичен, по-еластичен, жизнен и красив“, ако „бъде независим от някои тиранически правила на граматиката“?*
- *Дали хората в едно ОБЩЕСТВО ще се разбират, ако не се придържат към правилата. Обосновеете отговора си.*

ЕТИМОЛОГИЧНО ЗНАЧЕНИЕ НА ДУМАТА

1. Прочети информацията.

Думите в съвременния български език, както и в другите езици, освен лексикалното и граматичното си значение, имат и **етимологично значение**.

Етимологичното значение на думата е първоначалното, старо значение.

Много често **първоначалното, старото, етимологичното значение** показва по какви признаци човекът дава названия на предмета, явлението, действието и т. н.

Някои от думите са запазили днес следи от етимологичното си значение.

Например: **град**. Най-старото значение на думата е било „ограда“, което се е променило в „оградено място“. Сравни днес значението на сродни думи – **градина, ограда, ограждам, преграда** и др. В по-нататъшното си развитие значението на думата е достигнало до „крепост, укрепление, заграждение“, тъй като големите населени места в миналото са били ограждани със стени. Оттук се е достигнало до съвременното значение – „големи оградени населени места“, които и след премахването на крепостните стени са продължили да се наричат **градове**.

Едно от значенията на думата **стрелям** днес е „гърмя, произвеждам изстрел с огнестрелно оръжие“, докато старото ѝ значение е „пускам стрела с лък“. Старото значение на думата се е запазило наред с новото ѝ значение.

По Иван Харалампиев
„Етимологичен речник на български език“

Необходима теория

Етимологията (произходът, първоначалното значение) на много думи се вижда от словообразуването им.

Например: **възглавница, въздишка, крило** (сродни думи – глава, дишам, покривам).

Първоначалното значение на корена често се открива само с помощта на специалната наука етимология (дял от езикознанието).

Етимология – гръцка дума, която е сложна и се състои от два корена: „*етимон*“ – „основно значение на думата“ и „*логос*“ – „учение“, „учение за основното значение на думата“.

Например: грижа – „*тревога, желание да се направи нещо*“ – *Образувана от един и същ корен с глагола гризà „отхапвам малко със зъби от нещо твърдо“*. **Грижа** следователно означава душевно състояние, при което човек „се гризе“ вътрешно, душевно (сравни етимологията на **яд**).

Чрез сравнение на етимологичното и съвременното значение на думата (корена) откриваме произхода, историята и родствените връзки между думите в даден език.

Така ние наблюдаваме историческите промени в думата, които отразяват промените в бита, културата и мисленето на хората, в дадения случай българите.

От Етимологичния речник на Иван Харалампиев

Интересно е да знаеш, че...

Думата **столица** е производно от съществителното „стол“ във вече остарялото му значение „престол, трон“. Столица = престолнина (престолен град < престол), стол, стоя.

Думата **сарма** е зета от османотурското **sarma* („завиване, увиване; нещо увито / завито; сарма“), производното от глагола **sarmak* („увивам, завивам“).

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Можеш ли да определиш произхода на думите?

Навалица, влак, прозорец, възпитавам, гребен, запад, лейка, понеделник, неделя, празник.

2. Можеш ли да се досетиш за произхода на думите?

Футбол, бонбон, маратонки, скинхед, азбука, каубой, чай.

- За да отговориш на въпроса, обърни внимание, че думите са от чужд произход.

3. Прочети текста. Определи произхода на подчертаните думи.

Трентът ни влезе под огромния **свод** на Пещенската **гара**. Ний с бай Ганя влязохме в **бюфета**. Като знаех, че тук ще се бавим цял час, аз преспокойно се разположих при една **маса** и си поръчах **закуска** и **пиво**. **Наоколо** ми свят – гъмжило! ... Залисан в шума, не забележих кога бай Ганьо изфирясал из **ресторанта** заедно с **дисагите** си... Помислих, че е отишел във **вагона** да прегледа да не е отпънал някой **килимчето** му...

По Алеко Константинов

- За да изпълниш задачата, ползвай Речника на чуждите думи и Етимологичния речник.
- За произхода на кои думи се досещаш самостоятелно? Как позна?

4. Сравни думите, назоваващи предмети и явления, в българския и в руския език. Какъв признак е залегнал в основата на названието?

Неделя – воскресенье, опашка – очередь, прозорец – окно, възглавница – подушка, градина – сад, писалка – ручка, кърмаче – младенец, прилеп – летучая мышь, приятел – друг.

5. Открий в Етимологичния речник и запиши четири-пет думи, произходът на които е неочакван и интересен за теб.

6. Прочети следващата информация за А. Теодоров-Балан, известен е със словотворчеството си, и сподели кои от новоизмислените шеговити думи не ги разбираш?

В архивите на народната памет от години има едно писмо, което уж го е написал до министъра на Просветата акад. Александър Теодоров-Балан по повод уволнението си като ректор на Софийския университет. Обаче е ясно, че този текст е написан от шегоджии, които чудесно имитират неговия стил и пародират измислените му нови думи.

Господин министре,

С душесмут окосъзрях вестилище във вестопродавниците всекидневни, че е сторена испъдица на самоличността ми от вашето просветилище народно поради негодие старешко.

Това вля злиногорчило в душепокоя ми и ме подтиква към устопсувни и матерни мръстнословия. Защото ако ме олицосъзрете ще заключите, че съм душесвеж, сърцемлад и в прекрасно якотелие.

Никакви коленослабие и кръстонемощие не са ме споходили. Храногълтните ми желания са в изправност. Сърцетупът ми е нормален, кръвотласъкът е естествен (...)

С настоящето си буквописно заявление Ви моля да не ме изпращате в пенсионно пустовреме, а в бѣднебие да ме оставите на трудотворна занимавка!

Подпис: Александър Т. Балан

10.03.1916 г.

Д-Р КР. КРЪСТЕВ И СПИСАНИЕ „МИСЪЛ“

Епохата, в която се утвърждава и твори д-р Кръстьо Кръстев, е време на дълбоки промени в европейската литература. След блестящите успехи на реализма и натурализма в Европа се утвърждават нови, модерни литературни направления. Д-р Кръстьо Кръстев и Пенчо Славейков са творците, които се стремят да обновят българската литература и да я изведат в орбитата на европейските естетически идеи.

Някъде в началото на века в България се оформя **литературният кръг „Мисъл“** – именно с него е свързан мащабният проект за една нова българска култура. Около списанието „Мисъл“, на границата между стария и новия век, се събира прочутата четворка – **Пенчо Славейков, д-р Кръстьо Кръстев, Пейо Яворов и Петко Тодоров**. Те се стремят да изградят нови отношения между твореца и читателите: не литературата да слиза до читателя, а читателят да се издига до литературата.

Списание „Мисъл“ (1892-1907) има големи заслуги за развитието на българската литература. Негов главен редактор е д-р Кръстьо Кръстев (31. V. 1866 – 5. IV. 1919), завършил философия в Лайпциг (1888) при известния психолог и философ В. Вундт. Д-р Кръстьо Кръстев е преподавател, а след това и извънреден професор при катедрата по философия в Софийския университет, където чете лекции по философия, естетика и литература. Редактор е на три списания, теоретик на литературата и литературен критик.

Д-р Кръстев, без да е свързан с определена политическа партия, е пружина на много обществени инициативи – в защита на Македония, на автономията на университета, против участието на България в Първата световна война на страната на Германия и др.

Откривател и закрилник на едни от най-големите творци в българската литература, той споделя както техния възход, така и трагичния им край. В своето прощално слово за д-р Кръстев Боян Пенев определя така трудния жребий на „Великата четворка“: „Отиват си тия, които **създадоха една нова епоха в българската литература...** Пенчо Славейков, Яворов, Петко Тодоров и ето сега Кръстев.”

Пенчо Славейков, П.Ю. Тодоров,
д-р К. Кръстев и П.К. Яворов, 1906 г.

Със своето творческо безпокойство те са стимулирали непрестанното горение на българската творческа мисъл и разширяването на кръга на българския интелектуален елит. Това е високата преценка на делото им от най-великия съдия – Времето.

Гостоприемният дом на д-р Кръстьо Кръстев дълги години е място, където се срещат най-изтъкнатите български белетристи и поети. Този дом трябва с право да влезе в историята на българската литература и култура. В продължение на седемнайсет години на ул. „Хан Аспарух“ №67 е била редакцията на сп. „Мисъл“, което е давало „литературна виза“ за останалите български издания. Под сянката на прочутия дрян в двора на д-р Кръстев са обсъждали материалите за следващия брой на списанието, с радост са откривали новите имена, когато на чаша чай или ароматно турско кафе са мечтаели за „изравняване“ на родната българска литература с най-новите веяния в Европа и Русия.

д-р Кръстев

ПЕНЧО СЛАВЕЙКОВ

(1866–1912)

Пенчо Славейков е странна, интересна, трудна за опознаване личност, значима творческа фигура в българския културен живот. Синът на възрожденеца Петко Рачов Славейков, получил блестящо европейско образование, се противопоставя на реалистичната българска литература и скандално я назовава „фасулковщина“. Неговата самобитност, рязка открита позиция респектират и тревожат. Идеята му е да направи българската поезия съзвучна на европейските. Той става идеолог на българския модернизъм, „бащата“ на българския символизъм. Основен патос на неговото творчество е освобождаването на личността, борбата за самосъзнание и духовно извисяване. Основни негови произведения са: стихосбирките „Епически песни“ (1907), „Сън за щастие“ (1906), епическата поема „Кървава песен“ (1911-1913), „На острова на блажените“ (1910), литературоведски изследвания и есета. Но все пак, декларирайки модерното, той не отрича, не загърбва българското. Той искрено споделя: *„Аз обичам своя роден край и любовта към бъдещето му ме накара да мразя неговото сегашно.“* Той пише: *„От всичко, писано на български, аз знам, обичам и ще обичам едно нещо – нашата дивна народна песен и всичко, що е откърмено от нея, като например поезията на Ботйова“.*

Някои от най-важните дати от живота на Пенчо Петков Славейков

1866 – роден в Трявна. Най-малък син на големия български възрожденец Петко Рачов Славейков.

До 1877 – живее и учи в Трявна.

1879-1881 – учи в София.

1881-1884 – учи в Пловдив.

1884 – настинал, с висока температура, отива да се пързалия на леда на река Марица. Паднал, заспива на пързалката и за няколко години е парализиран и прикован към леглото. Поради тази случка до края на живота си има дефект на речта и е принуден да ходи с бастун.

1888 – издава първата си стихосбирка и, недоволен от нея, сам я изкупува и унищожава.

1892-1898 – учи в Германия, в Лайпцигския университет, четете много философия и поезия.

1892-1907 – заедно с д-р Кръстев, голям български литературен критик и теоретик, създават и издават сп. „Мисъл“, едно от най-хубавите литературни списания.

1908-1909 – директор на Народния театър. Води театъра на триумфални гастроли в Македония, която е още под робство.

1911 – заминава за Западна Европа поради влошеното си здраве. Пише последната си творба – поемата „Кървавата песен“. Това е неговият поклон пред възстаналия през април 1876 година български народ.

1912 – умира в Брунате на брега на езерото Комо, в Италия.

1921 – костите му са пренесени и препогребани в България.

Мисли на Пенчо Славейков

от неговите писма, бележки, стихотворения

- ♦ „Аз бях борец в живота, в най-жестоката от войните.“
- ♦ „Победи себе си!“
- ♦ „В усамотението можах да се вслушам в шепота на сърцето си.“
- ♦ „Човекът тегли, та да крепне духом поетът.“
- ♦ „Аз обичам своя роден край и любовта към бъдещето му ме накара да мразя неговото сегашно.“
- ♦ „Само нравствената личност и нейните дела са в изгода на човечеството.“
- ♦ „Аз съм непоправим оптимист и твърдо вярвам, че ако и ний посветим себе си и своята съвест на живота в настоящето, за българина са възможни добри дни.“

- **Кои от изказванията на Пенчо Славейков ти харесват и с какво?**
- **Кои от изказванията издават личност с рязък и открит характер?**
- **Потърси в библиотеката допълнителен материал за съдбата на Пенчо Славейков и направи съобщение пред съучениците си.**

- ✓ **Прочети стихотворението, което почти веднага след написването му зазвучава наред с българските народни песни и става една от най-хубавите песни от градския фолклор.**

НЕРАЗДЕЛНИ

Стройна се Калина вие над брегът усамотени,
кичест Явор клони сплита в нейни вейчици зелени.

Уморен, под тях на сянка аз отбих се да почина,
и така ми тайната си повери сама Калина –

С шепота на плахи листи, шепот сладък и тъжовен.
„Някога си бях девойка аз на тоя свят лъжовен:

Грееше ме драголюбно ясно слънце от небето,
ах, но друго слънце мене вече грееше в сърцето!

И не грееше туй слънце от високо, от далеко –
грееше ме, гледаше ме от съседски двор напреко.

Гледаше ме сутрин, вечер Иво там от бели двори
и тъжовна аз го слушах, той да пее и говори:

„Първо либе, първа севдо, не копней, недей се вайка,
че каил за нас не стават моя татко, твойта майка.

Верни думи, верна обич, има ли за тях развала?
За сърцата що се любят и смъртта не е раздяла!“

Думите му бяха сладки – бяха мъките горчиви –
писано било та ние да се не сбереме живи...

Привечер веднъж се връщах с бели менци от чешмата
и навалица заварих да се трупа от махлата,

тъкмо пред високи порти, там на Ивовите двори. –
„Клетника – дочух между им да се шушне и говори –

право се убол в сърцето – ножчето му още тамо!”
Аз изтръпнах и изпуснах бели медници от рамо.

През навалицата виком полетях и се промъкнах,
видях Ива, видях кърви ... и не сетих как измъкнах

остро ножче из сърце му и в сърцето си забих го,
върху Ива мъртва паднах и в прегръдки си обвих го...

Нек сега ни се нарадват, мене майка, нему татка:
мъртви ние пак се любим и смъртта за нас е сладка!

Не в черковний двор зариха на любовта двете жъртви –
тамо ровят само тия, дето истински са мъртви –

а погребяха ни тука, на брегът край таз долина...
Той израсна кичест Явор, а до него аз Калина;

той ме е прегърнал с клони, аз съм в него вейки свряла.
За сърцата що се любят и смъртта не е разделяла...”

Дълго аз стоях и слушах, там под сянката унесен,
и това що чух, изпях го в тази моя тъжна песен.

Речник:

сѐвда – обич

мѐдник – меден котел

мѐнци – бакърени съдове за вода

кайл (тур.) – склонен, съгласен, който одобрява

Да разсъждаваме заедно:

- Хареса ли стихотворението и с какво?
- Открий кои стихове се повтарят в творбата. Коментирай заглавието на стихотворението.
- Какво сближава тази творба с българската народна песен?
- Защо можем да назовем влюбените от тази творба българските Ромео и Джулиета?
- Защо определят „Неразделни“ като балада?
- Сравни баладичните елементи в тази творба и в баладата „Хаджи Димитър“ от Христо Ботев.

ПРИПОМНИ СИ ...

БАЛАДА – творба с фантастично, героично, историческо или социално-битово съдържание, разкриваща темата за общуването между световите на живите и мъртвите.

СИНОНИМИЯ

1. Прочети откъса от стихотворението „На корена си“ от Нико Стоянов.

Отново тук – над мен, над теб
пак пролетта се лее, лее...
Събужда се пак мойта степ –
цъфти, шуми и зеленее.

Човекът е безсмъртен, щом
в земята родна има корен –
един просторен, светъл дом
за вас издигам тука, хора.

От ден на ден, аз цял живот
садя цветя, садя фиданки,
поливайки ги с хладна пот, –
да си починете на сянка.

За него – родния Буджак,
аз в стиховете свои пея –
душата моя светла чак
в сърцата ви да се прелее.

- Открий в текста думи, близки по значение на следните: *израстък, построявам, пиша, весела (радостна), свиден, голям.*

ПРИПОМНИ СИ ...

Думи, които са различни по звуков състав, но са близки по значение и назовават едно и също явление от действителността, са синоними.

Обърни внимание:

а) **Синонимни отношения** възникват не само между думи, но и **между думи и изрази**:

Обирай си крушите – махай се – отивай си;

Зъб не обелвам – мълча – не говоря.

б) Синонимите са представени в синонимния речник, като са подредени в **синонимни редове (гнезда)**:

Тайно – скрито, мълком, крадешком, нелегално.

в) Не се отразяват в речника контекстови синоними.

Например: Майката казва за детето си: „*Моето гълъбче си*”. В речта като синоними са употребени думите *гълъбче* и *дете*.

В синонимния речник тези думи не са посочени в едно синонимно гнездо: *Дете – рожба, чедо, син, отроче, младенец, наследник; младеж, хлапе, малолетен (прен.); неопитен, неук (прен.); наивен, доверчив.*

2. Открий в текста думи, които са контекстови синоними на подчертаната дума (назовават един и същ обект).

Внезапно иззад масата се повдигна едно мъничко, хило човече, с детинско, но старо и сбръчкано лице, по което нямаше никаква следа от брада и мустаци. Това къосе, облечено в груби шаячени дрехи, шити на ръка, се казваше Марко и се ползуваше с голяма известност из околията, макар че беше прост терзия.

Елин Пелин

Къосе – ср. Възрастен мъж, комуто не растат брада и мустаци.

Терзия – м. Шивач.

3. Направи смислов и стилистичен анализ на думите от дадените синонимни гнезда. Посочи общото в значението на думите, което ги обединява в едно синонимно гнездо; посочи и смисловите различия, характерни за отделните думи.

Добър – благ, мек, хрисим, смирен, снизходителен, състрадателен, добродушен, наивник, хубав, полезен.

- Употреби 3-4 думи по избор в изречения, като с тях характеризираш някой герой от изучените творби от българска, румънска, руска и др. литература. .

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Запиши по два синонима към всяка от дадените думи и изрази.

Врял и кипял, приветлив, опитен, отстъпчив, славен.

2. Прочети изреченията, в които авторите са извършили поправки. Определи защо е направена замяна на думите и прецени резултатите от редактирането.

Пропастта, която стоеше под краката им, ги докарваше в ужас. – Пропастта, която зееше под краката им, ги докарваше в ужас.

Това ръкостискане... беше знак на примирение. – Това ръкостискане ... беше знак на помирение.

Излая като старо овчарско куче. – Излая като дърто овчарско куче.

Иван Вазов

Връз моите желания умората ранна
крила безотрадни простря. –
Над моите желания умората ранна
крилата си черни простря.

Димчо Дебелянов

3. Образувай изречения с всеки от синонимите в дадения синонимен ред. Постарай се да обясниш по какво се различават и от кой стил са синонимите.

Говоря, гълча, хортувам, разказвам, разговарям, беседвам, обаждам се, мълвя, глаголювам, вземам думата, бърборя, изказвам се.

4. Подреди синонимите във възходящ или низходящ ред характеристика (градация на синоними).

Микроскопичен, голям, огромен, гигантски, малък, мъничък.

Използвайте всяка от думите в собствени изречения, с които да опишете предметите във вашата класна стая по български език и литература.

5. Във всяко от изреченията намери неуспешната употреба на дума и я заменете.

Училището учи децата да бъдат умни, смели и трудови.

Селяните сеят хляб, пшеница, ечемик, елда и много други зърнени храни.

Трамваят беше събран от метал, събран от ученици.

Момичето беше лошо облечено, тя (трептеше, трепереше) от студ.

За първо ястие сервираха (рибена, рибна) супа със зеленчуци.

Вратите бяха плътни (затворени, заключени) и дори (затворени, заключени) на вътрешна ключалка.

АНТОНИМИ. ОМОНИМИ

1. Прочети пословиците. Изтълкувай смисъла им.

Голяма риба в малка вода не живее.

Който мъдро мълчи, той умно говори.

Който презира малкото, няма да види и многото.

Думата – сребро, мълчанието – злато.

Брадата му подранила, ала умът му закъснял.

- Препиши от пословиците двойки думи с противоположно значение. Определи граматическата им характеристика.

ПРИПОМНИ СИ ...

АНТОНИМИ се наричат думите с противоположно значение.

ОМОНИМИ се наричат думите, които са еднакви по звуков или буквен строеж, но различни и независими по значение.

Обърни внимание:

Антонимите назовават **контрастни понятия** и са смислово съотносими: имат еднакво граматическо значение, **принадлежат към една и съща част на речта**. По своята структура те се делят на **разнокоренни** (прав – крив) и **еднокоренни** (*надарен – бездарен, вкарвам – изкарвам, разум – безумие*).

2. Замени дясната част на антонимните двойки с разнокоренни антоними.

Широк – неширок, здрав – нездрав, мокър – немокър.

3. Прочети изреченията. Коментирай значенията на подчертаните думи. Използвай Тълковния речник. Определи граматичното значение на всяка от съвпадащите думи.

Толкоз път за един път! – Противната страна трябва да бъде изслушвана, дори ако тя е противна. – Глупец каквото и да прави, не той, а другите са прави. – Тези хора стоят прави. – Не се стърпях, от гняв заврях и в миша дупка се заврях. – За мене този е поет, със път към правдата поет.

Обърни внимание:

Лексикалните омоними са два основни вида – **пълни и непълни**.

Пълните омоними са думи от **една част на речта**, които съвпадат и по произношение, и по графика във всичките си граматични форми: *ТОК* – „електрическа енергия”. *ТОК* – „издадена пета на обувката”.

Непълни (частични) омоними:

а) принадлежат към **една и съща част на речта**, но **не съвпадат във всичките си форми**: *пръст* (*пръста*) – *пръст* (*пръстта*); **не съвпадат по ударение (омографи)**: *вълна* – *вълна*; **не съвпадат графично (омофони)**: *коз* – *кос*.

б) могат да бъдат от **различни части на речта**, да **съвпадат само в отделни форми**: *мисли* (съществително, ж. р. мн. ч.) – *мисли* (глагол, 3л. ед. ч. сег. вр.; 2, 3 л. ед. ч. мин. св. вр.); *прах* (същ. м. р.) – *прах* (глагол, минало св. вр.).

4. Определи вида на омонимите (пълни или непълни) от задача 3.

5. Прочети изреченията.

На жълт фон черния цвят изпъква добре. – Той е учител по природното си призвание. –
Моето куче е много умствено. – На болния биха инфекция.

- *Кои думи са употребени неуместно? С кои други думи ще ги замениш? Коментирай разликата в значенията им.*
- *Запиши същите изречения с вярно употребени думи.*

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Прочети откъсите. Открий антонимите. Коментирай стилистичната им роля и художественото въздействие.

Сине мой, надежда скъпа моя,
радост в грижи, грижи в радостта.

Ст. Пенчева

И когато, майко, пораснат,
като брата си ще станат –
силно да любят и мразят.

Христо Ботев

2. РАБОТЕТЕ ПО ДВОЙКИ. Състезание.

Задание	Време	Жюри	Точки
1 етап Всеки да подготви за своя партньор 10 думи (3 съществителни имена, 3 прилагателни имена, 4 глагола),	2 минути, Учителят контролира времето на работата	Двамата състезатели сами проверяват броя на думите и съответствието им на заданието и си броят точките.	1 точка за този, който за 3 минути дава повече думи. 3 точки – по една за всяко съществително 3 точки – по една за всяко прилагателно; 4 точки – по една за всеки глагол.
2 етап Към думите на партньора да се намерят и да се запишат антоними.	2 минути	Двамата състезатели броят точките по заданието, а също така общ брой точки и съобщават на учителя. Спорните моменти се обсъждат в класа.	За всеки верен антоним по 1 точка

3. Състави по едно изречение към всяка от двойките думи омоними.

- Коса (на човек) и коса (сечиво за косене на терва);
- Вила (сечиво за събиране на сено или слама), вила (къща сред природата за почивка) и вила ж.р. (минало деятелно причастие от глагола вия);
- Бал (увеселение) и бал (сбор от оценки);
- Бас (мъжки глас), бас (музикален инструмент) и бас (облог);
- Мед (метал(и мед (храна);
- Син (роднинско название) и син (цвят);
- Пръст (на ръка) и пръст (земя);

4. Определи кои от предложените двойки (групи) думи от Упражнение. 6 са пълни омоними и кои са непълни омоними, като им направиш анализ и като се възползваш от правилото в урока.

5. Избери една от пословиците (задача 1. в началото на урока) за тема на съчинение.

ФРАЗЕОЛОГИЯ

1. Прочети фразеологизмите. Изтълкувай значенията им.

В едното влиза – от другото излиза; наострям уши; чашата преля; гълтам с очи; девета дупка на кавала; косите ми настръхват; отварям си очите на четири; лапам мухите; стоя на игли; стоя на тръни; на всяка манджа меродия; на всяко гърне похлупка; имам къса памет; имам широка ръка; за една пара се обесва.

- *Открий и запиши по групи фразеологизми – антонимни и синонимни по значение.*
- *Избери три изрази. Употреби ги в изречения:*
 - а) като устойчиви съчетания;
 - б) като свободни съчетания.
- *Каква стилистична особеност имат избраните от тебе устойчиви съчетания?*

ПРИПОМНИ СИ ...

ФРАЗЕОЛОГИЗМИТЕ са словосъчетания, които имат устойчив характер и съществуват в езика като готови лексикални единици успоредно с лексемите и собствените имена.

Обърни внимание:

Фразеологизмите, като лексикални единици, наред с думите, могат да влизат в различни отношения според значението си: синонимни, антонимни, омонимни и други.

Фразеологизмите се съотнасят с думи от различни класове: съществителни, прилагателни, глаголи, наречия.

Фразеологизмите, както и думите, могат да притежават стилкови и изразителни особености.

Според Ст. Георгиев (Енцикл.) **фразеологичните съчетания** са аналитични, описателни лексикални единици, чието лексикално значение е тждествено с лексикалното значение на отделната дума, но се отличава от него със своята **образност** и **експресивност**.

Фразеологизмите се образуват по различни **структурни модели**, напр.:

- ♦ **глагол + съществително**: *опирам нешира, опъвам петалата;*
- ♦ **прилагателно + съществително**: *авгиеви обори, троянски кон;*
- ♦ **съществително + предлог + съществително**: *гнездо на оси, зоната на здрача* и т.н.

В състава на фразеологизмите могат да се използват **остарели думи** или **остарели граматични форми**: *на всяка манджа меродия.*

Фразеологизмите са част от националната култура.

2. Определи с коя част на речта се съотнася всеки фразеологизъм от задача 1. Назови съответните думи.

3. Запиши фразеологизмите в синонимни редове със значение: безразлично; глупав; навсякъде.

Пет пари не давам; не ме е грижа; не ме засяга; празна глава; не му сече акъла; паяжина в главата му; под дърво и камък; под шумка и сламка; под път и над път.

4. Открий във фразеологичния речник фразеологизми, които съдържат названия:

- а) на животни – куче, котка, кон; б) на качества – бял, черен, горчив.

5. Определи общото значение на фразеологизмите от всеки синонимен ред. Посочи стилистичната разлика между фразеологичните синоними.

Обеца ми е на ухото; брънка на носа; записвам си на челото; вземам си бележка.

Водя се по свой акъл; не се воза на чужда кола; имам собствени убеждения.

Планини събарям; земята обръщам; развивам бурна дейност.

Клатя си краката; подпирам дуvara.

Излизам на широк път; проправам си път; стъпвам си на крака; постигам добро обществено положение.

Правя надве-натри; криво-ляво; през куп за грош; на бърза ръка; през пръсти.

- *Употреби в изречение по един фразеологизъм от всеки ред.*

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Прочети изреченията. Открий устойчивите съчетания.

Човекът врял и кипял из Европа. Европа му станала като таквоз ... като нищо.

(Алеко Константинов)

И всякога, когато почваше да говори за нея, другарите му казваха: „Даскале, ти си глътнал въдицата“.

(Елин Пелин)

- *Запиши думите, които изразяват значението на устойчивите словосъчетания.*

2. Във втората колонка открийте значението на всеки фразеологизъм от първата колонка.

1. Бабини деветини	а) Не подлежи на каквато и да е промяна
2. Без да ми мигне окоето	б) Живее безгрижно, отдаден на житейските удоволствия
3. Вари го, печи го	в) Изчезвам от някъде бързо и безследно
4. Вадя си хляба	г) Връщане назад няма
5. Гледам си кефа	д) Пълни безсмислици, нелепости, измислици
6. Дим да ме няма	е) Съвсем незначително и недостатъчно
7. Жребият е хвърлен	ж) Изкарвам си прехраната, препитавам се с нещо
8. Капка в морето	з) Без ни най-малко да се колебае, решително
9. Мечешка услуга	и) За подчертаване на голяма прилика, обикновено между деца и родители
10. Одрал съм кожата (на някого)	й) Неумела, несръчна услуга, която вместо полза причинява вреда

3. РАБОТЕТЕ ПО ГРУПИ. Напишете кратък разказ-случка като използвате три от фразеологизмите от упражнение 4. Можете да промените формата за число и род на фразеологизмите в съответствие с въведените от вас персонажи и герои:

1 ГРУПА: Тема на разказа: **КРАСИВАТА ЛЪЖА**. Използвани фразеологизми: *Бабини деветини; Без да ми мигне (трепне) окоето; Одрал съм кожата (на някого)*.

2 ГРУПА: Тема на разказа: **ПРИЯТЕЛСКА ПОМОЩ**. Използвани фразеологизми: *Вари го, печи го; Гледам си кефа; Мечешка услуга*.

3 ГРУПА: Тема на разказа: **СЛУЧАЙНА КРАЖБА**. Използвани фразеологизми: *Жребият е хвърлен; Капка в морето; Дим да ме няма*.

ПЕЙО ЯВОРОВ

(1878 – 1914)

Пейо Яворов е един от най-известните български поети, човек с изключително драматична съдба. Самият той казва за себе си: „В гърдите ми се борят две души противоречиви – душата на ангел и на демон“. И наистина, всичко в живота и в творчеството му е двойствено и противоречиво. Неговата поезия е всъщност историята на неговия живот: същото мятане и разкъсване. Казват, че нямало друг такъв като него, който да е познавал толкова високи върхове на духа и толкова дълбоки бездни на отчаянието.

Според известния български литературовед Тончо Жечев точно творчеството на Яворов представя вододел между епохите на патриархалното колективно българско съзнание и зараждането на модерното индивидуалистично съзнание. Това поражда полюсните състояния на душата му, отразени в творчеството. Нещо, което е много характерно за него: в цялото си творчество той е поет на СТРАДАНИЕТО. Той започва, според думите на д-р Кръстев, като „певец на ралото, на кървавата пот и кръв“, тоест създава творби предимно на социална тема. Но ето че се появява неговият поетичен цикъл „Безсъници“, и погледът му, който с толкова разбиране се е вглеждал в душата на страдащия околен свят, изведнъж се насочва към собствената му душа. Ако в началото на творчеството си той пише за страданията на другите (на българския селянин и на изгубилите родината си заточеници, бежанци, арменци и т.н.), то след 1906 година започва да пише за страданията и мъките на своята душа. Страданията на ангела и на демона.

Изключително прочута е неговата любовна лирика. Повечето от любовните му стихотворения са вдъхновени от Мина Тодорова и са посветени на нея. „Благовещение“, „Две хубави очи“, „Вълшебница“ и много други творби са златни страници не само в българската, но и в световната поезия.

Някои от най-важните дати от живота на Пейо Яворов

1878, 1 януари – роден в Чирпан.

1885-1891 – учи в Чирпан.

1891-1893 – учи в Пловдив.

1893-1900 – работи като телеграфист в Стара Загора, Сливен, Стралджа, Анхиало (днешното Поморие).

1895 – във вестник „Глас Македонски“ е отпечатано първото му стихотворение „Напред“.

1898-1899 – първи публикации в сп. „Мисъл“ – стихотворенията „Калиопа“, „Арменци“, „Великден“.

1900 – д-р Кръстев съдейства на Яворов за преместването му в София. Поставя се началото на великата „четворка“, останала в литературната история с името „Мисъл“: д-р Кръстьо Кръстев, Пейо Яворов, Пенчо Славейков, Петко Тодоров.

1901 – отпечатана е първата му книга – „Стихотворения“, която веднага е изчерпана. Критиците пророкуват появата на голям български поет.

- 1902** – Яворов се включва в борбите на македонските българи.
- 1903-1905** – библиотекар и заместник поддиректор в Народната библиотека.
- 1904** – ново, обогатено издание на „Стихотворения“.
- 1906** – запознава се с Мина Тодорова, вдъхновила го да напише прекрасни интимни стихотворения.
- 1907** – излиза стихосбирката му „Безсъници“.
- 1908-1913** – драматург в Народния театър.
- 1910** – умира Мина Тодорова.
- 1912, есента** – венчава се за Лора и веднага заминава за Македония, за да участва в освобождението ѝ.
- 1913** – Лора се самоубива, Яворов също прави опит да се самоубие, но не умира, а само се наранява тежко. От раната започва да ослепява.
- 1914** – поетът подготвя за издаване книгата „Подир сенките на облаците“, в която събира всички свои стихотворения, и я издава с посвещение: „Мила Лора, На твоята светла душа, устремен към тебе, духът ми посвещава своите изповеди.“
- 1914, есента** – изтерзан и отчаян от сплетни и коварства, Яворов се самоубива, като завещава да го погребат до Лора и на гробовете им да посадят явор и дафинова вишня.

Знаете ли, че...

Яворов – псевдоним на Пейо Крачолов, с който се подписват стихотворенията му в списание „Мисъл“.

Дафина – псевдоним на Лора Каравелова, с който се подписват нейните стихотворения в същото списание.

И двата псевдонима (независимо един от друг) е измислил Пенчо Славейков. Сякаш е предвидил тяхната съдба на неразделни след смъртта.

снимка на Пейо Яворов и Лора Каравелова

За автора и неговото творчество

Яворовата поезия е мълниеносна. Тя ласкае и плаши, може да хвърли в безнадеждност – и пак през нея да ви изнесе на крилето си. Тя калява еднакво и в победите и в пораженията.

Да се следва пътят, който е минал поетът, е върховно изпитание на чувствата и непрестанно пробуждане на енергиите. Защото – Яворов е един революционен дух, който загина пред собствените си барикади.

Владимир Василев

- ✓ Прочети стихотворението на Пейо Яворов и прецени какви емоции поражда то.

МАЙ

Радост-пролет! Слънце грей,
златен клас на нива зрей;
по ливади злака млади
росен лей брилянт-сълза;
бог въздъхне – вятър лъхне,
вий се къдрава лоза.

В полски равни широти
весел глъч и шум ехти:
неуморен в труд упорен,
тук обажда се орач,
де овчари, де жетвари,
ей, а там запял косач.

С киша, засух, буря, град,
че с немотност, че и с глад
ти, сирашки, род селашки,
невидяло мир сърце,
ти се бориш, що да сториш,
рий в пръстта до гроб ръце!

Все пак злото няма край.
Днес е харно: пей, мечтай...
И следите на бедите
нека пот ги от чело
поизбрише; де да пише
иначе новото тегло?

Открий в текста и прочети отново:

- а) Стиховете, в които се говори за пролетните радости на човека;
- б) Стиховете, които съдържат обобщения за човешката съдба.

Да разсъждаваме заедно:

1. Какви чувства преобладават в творбата? От какво са породени те?
2. С какво настроение поетът описва майския ден?
3. В какво се състои човешката участ на тоя свят според поета? Използвай за отговора тези от следващите думи, които смяташ за подходящи:
безперспективност, удовлетворение, безсилие, трагична предопределеност, обреченост, безпомощност, радост...
4. Как се съчетават чувствата, породени от описанието на пролетта, и обобщенията за човешката съдба? Обърни внимание какви глаголи избира той за описание на природната картина. Какви внушения се постигат по този начин?
5. Коментирай следните стихове:

Днес е харно: пей, мечтай...
И следите на бедите нека пот ги от чело
поизбрише; де да пише
иначе новото тегло?

Сравни и направи извод

1. Сравни стихотворението „Заточеници“ със стихотворението „Май“.
2. Кое сродява лирическите герои от тези творби?

Творбата казва и още нещо:

- Аргументирай с примери от творбата твърдението, че композицията на това стихотворение е изградена върху противопоставянето между усещанията за радост, духовна бодрост, оптимизъм и съзнанието за вечно страдание, за неволя и мъка?
- ✓ Прочети едно от стихотворенията, вдъхновени от Мина Тодорова.

снимка на Мина Тодорова

ВЪЛШЕБНИЦА

Душата ми е пленница смирена,
плени я твоята душа, пленена,
душата ми е в тихи две очи.
Душата ми те моли и заклينا,
тя моли; – аз те гледам; – век измина...
Душата ти вълшебница мълчи.

Душата ми се мъчи в глад и жажда,
но твоята душа се не обажда,
душата ти, дете и божество...
Мълчание в очите ти царува:
душата ти се може би срамува
за своето вълшебно тържество.

- С какви думи Яворов създава у нас представата за любимата си като за ИДЕАЛ?
- Ако харесваш стихотворението, научи го и го рецитирай пред съучениците си.
- Прочети и коментирай следния откъс от анализа на това стихотворение.

Понякога не е необходимо образът на любимата да е обрисован чрез част от тялото ѝ или да е сравнен с красиво цвете. Достатъчно е само описанието на нейната душа, която пленява, която е богиня, властваща над всичко и всеки със своето умение да омагьосва с лекота. В стиховете на творбата са описани и очите на любимата, но акцентът пада върху нейната омагьосваща душа – „Душата ти вълшебница мълчи.“ Стихотворението „Вълшебница“ е доказателство как чрез избирането на подходящите думи се отключва въображението на читателя и то довършва като с магия само загатнатия от автора образ на жената вълшебница.

- Ще се съгласиш ли с твърдението, че авторът само загатва образа на любимата, а читателят го доизгражда в своето въображение? Аргументирай се.

За автора и неговото творчество

„Има у него божествена дарба.“

Пенчо Славейков

„Творец на новото изкуство, той намери свои форми, в които заключи за вечен живот трепета на нашите дни. Яворов пръв у нас разкри душата, своята душа, душата на човека. Проникна в тайните ѝ, освети със светкавичен блясък нейните пропасти и намери само страданието.“

Николай Лилиев

ВИДОВЕ РЕЧНИЦИ

1. Прочети информацията от „Български тълковен речник“.

Речник м. 1. Сбор, съвкупност от думите, които притежава един език, диалект или с които си служи даден човек, напр. писател. Срв. словник. *Богат речник. Речникът му е беден.* 2. Книга, сборник с думи и изрази, подредени по азбучен ред или по друг начин и придружени с обяснение за тяхното произношение, граматични форми и значение, изтълкувани със средствата на същия език или преведени на чужд език. *Тълковен речник. Правописен речник. Речник на езика на Христо Ботев. Синонимен речник. Речник на съкращенията в български език. Фразеологичен речник. Руско-български речник.*

- *В кое от значенията думата е употребена в названието на урока?*

Книгата, назована „речник“, се състои от думи, които подлежат на тълкуване, разясняване и систематизация. Всички съществуващи български речници можем да разделим на два вида:

Речниците се различават по целта, с която се съставят. Във всеки речник думите се разполагат по азбучен ред. Тази част на речника е **словник** (лявата част).

Информацията към думата се дава в **речникова статия** (дясната част).

Съдържанието на речниковата статия (характера на информацията) отразява целта на речника – неговия вид.

2. Прочети извадките от различни видове речници.

Горчив прил. 1. С неприятен вкус като на пелин, хинин и др. 2. *прен.* Неприятен, мъчителен. *Горчива истина.*

От Български тълковен речник

Горчива(та) чаша

• Предопределено от съдбата тежко изпитание, страдание, мъка. *На нас се падна да изпием горчивата чаша на прехода към пазарна икономика.*

От Фразеологичен речник на българския език

Грижа „тревога, желание да се направи нещо.“ – Образувана от един и същ корен с глагола *гриза*, „отхапвам малко със зъби от нещо твърдо“. *Грижа* следователно означава душевно състояние, при което човек „се гризе“ вътрешно, душевно (сравни етимологията на *яд*).

От Етимологичен речник на българския език

Горчив – (*остар.*)/(*прен.*) неприятен, отвратителен, противен; мъчен, скърбен, тежък, тъжен, трогателен, покъртителен, жален.

От Български синонимен речник

- *Сравни речниковите статии към думите. По какво се различава характерът на информацията им?*

Обърни внимание:

Основните видове речници

ПРАВОПИСНИЯТ РЕЧНИК съдържа указания за правилното изписване на думите, за различните им форми, за мястото на ударението, както и възможностите за сричкопренасяне.

Например: *водà* – съществително име, женски род, ед.ч. *во-да*, членувано *во-да-та*, мн.ч. *во-ди*, чл. *во-ди-те*, звателна форма – няма.

ПРАВОГОВОРНИЯТ РЕЧНИК посочва как е правилно да се изговарят думите и техните форми.

ТЪЛКОВНИЯТ РЕЧНИК обяснява (тълкува) значенията на думите. Ако думата е многозначна, най-напред се тълкува основното ѝ значение.

ЕТИМОЛОГИЧНИЯТ РЕЧНИК осведомява за произхода на думите и за техните звукови и смислови промени.

Например: българската дума *Библия* е от латинската дума *biblia*, която е същата и на средновековен латински, и старолатински, и произлиза от гръцки – *τὰ βιβλία* (ед. ч. *βιβλίον*, *библион*).

ФРАЗЕОЛОГИЧНИЯТ РЕЧНИК включва фразеологизмите с техните точни тълкувания.

СИНОНИМНИЯТ РЕЧНИК съдържа синонимното богатство на езика, като думите са подредени в синонимни гнезда.

РЕЧНИКЪТ НА ЧУЖДИТЕ ДУМИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК обяснява значението на чуждите думи, произхода, правописа и правилния им изговор.

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Прочети информацията за думата **ЛОВЪК** от различни видове речници.

Ловък „сръчен, похватен“. – Свързана с глагола *ловя* „хващам; преследвам и убивам дивеч“ с първоначалното значение „умел в лов“; откъдето се е развило и съвременното значение.

Ловък – умел, сръчен, вещ, похватен, изкусен, майсторски, способен // изпечен (*разг.*), хитър, хитрец, дипломат (*прен. разг.*).

Ловък *прил.* 1. Който хваща или върши нещо с умение, изкусно; сръчен, похватен. *Ловък играч.* 2. Който се върши изкусно, с умение и пъргавина. *Ловък скок.*

Лов//ък, -ка, -ко, -ки 1) ловкий; **-ък удар** ловкий удар; **-ък скок** ловкий прыжок; 2) *разг.* ловкий, изворотливый.

- *Определи от какъв вид речник е всяка извадка. По какво позна?*

2. Открий в тълковния речник думата „огън“. Направи анализ на речниковата статия и запиши в тетрадката си всичките възможни варианти на значението на думата „огън“, като ги предствшиш по групи: основно значение (пример), преносно значение (примери), разговорно значение (пример), като междуметие (пример).

3. РАБОТЕТЕ ПО ГРУПИ. Запознайте се как се представят многозначните думи в Тълковния речник: 1. група да представи в класа как се дават в речника съществителни имена (ВОДА); 2. група да представи в класа как се дават в речника прилагателни имена (ТВЪРД); 3. група – анализира и представя как се дават в речника глаголи (ВЗЕМАМ).

4. Опитай се да напишеш речникова статия за тълковен речник към думите: **ГОЛЯМ, ВАКАНЦИЯ, УЧИТЕЛ**. Сравни своите тълкувания със статиите в Тълковния речник.

5. РАБОТЕТЕ ПО ГРУПИ. Запознайте се с Етимологичния речник. Потърсете значението на думата: Аспарух (1 група), Асен (2 група), Васил (3 група). Представете резултата от изследването си за произхода на думите, като направите връзка с някои значими личности от българската история.

6. Напиши кратка характеристика на близък или познат човек от ТВОЕТО ОБЩЕСТВО (или на някой литературен герой), за когото можеш да кажеш – „Огън човек!“.

ДУМА И КОНТЕКСТ В ХУДОЖЕСТВЕНИЯ ТЕКСТ

1. Прочети откъса от стихотворението на Слав Хр. Караславов.

В небето остър връх **забола**,
а на него **кацнала** звезда,
весел **хор** бе старата топола
с птиците от старите гнезда.

Колко странни и незнайни думи
аз долавях в този птичи хор.
Викаше ме скитнишко безумие.
Мамеше ме синия простор.

В мрака с тихи **стъпки** мълчаливо
късен сън пристигаше при мен,
сън ли беше, песен ли щастлива,
или **шепот** от листец зелен.

Детска радост пълнеше всемира,
птиците **прославяха** света,
слънцето от всеки лист **събираха**
да го претворят във песента.

В кладенеца **шумната** им сянка
пърхаше със хиляди крила,
сякаш върху **стъклена** полянка
песента на танци е била.

- *Определи в какво значение са употребени в текста подчертаните думи. Препиши от стихотворението словосъчетанията, в които са употребени подчертаните в текста думи.*
- *Отразено ли е в Тълковния речник значението на думите от текста?*

2. Запиши словосъчетания, в които обикновено се употребяват в речта подчертаните думи от стихотворението (задача 1).

3. Прочети изреченията.

Събирайте снопите, че ще вали.
Едно време събирах народни песни и приказки.
Събрах кураж и разказах всичко на баща си.
Събери числата, за да видим сумата.
Събери краищата на въжето и ги вържи.
Като че ли Господ ни е събрал.
Залата събира стотина човека.

- *Сравни значенията на думата СЪБИРАМ в изреченията.*
- *В кое от значенията думата се употребява обикновено в речта (кое от значенията е основно речниково значение на думата)?*
- *В кое от значенията същата дума е употребена в стихотворението от задача 1?*

ПРИПОМНИ СИ ...

Думите, с които една дума в текста е **свързана смислово и граматически, образуват нейния контекст.**

4. Определи в кои подчертани думи и как възникват преносни значения в стихотворението от задача 1. Коментирай начина на пренасянето.

Обърни внимание:

Основното и допълнителните си значения думата изявява само **в контекста** – **в съчетание с други думи**. Контекстът е важен не само за да разберем в кое общоприето значение е употребена многозначната дума. Контекстът помага на писателя да използва думата като изобразително средство – метафора, олицетворение, сравнение, епитет и др. Значението на думата става преносно само в съчетание с други думи – в контекста.

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Прочети стихотворението за деца на Иван Ненов. Названието на стихотворението „Януари“ заедно с текста на стихотворението създава контекст за разбиране на образното значение на някои думи. Открий и назови тези думи.

Аз обичам студения вятър
да препуска на снежни коне.
Бели гриви навред да се мятат
из безкрайното пусто поле.

Аз съм силен и здрав. Приковавам
с леден обръч реки, езера ...
И се втурвам най-весел тогава
при децата за снежна игра.

А когато привърши играта
и пристигне спокойният сън,
аз рисувам цветя по стъклата
и се скитам самотен навън.

- *Посочи и коментирай думите, чиито значения се разбират в контекста на това стихотворение.*
2. Определи кои от думите в това граматическо правило са употребени в преносно значение?
За да се определи наставката, постави глагола в 3. лице, единствено число, сегашно време.
 - *Отбелязано ли е това преносно значение в Тълковния речник? Провери.*
 3. Препиши от учебниците по биология и по физика термини, представляващи езикова метафора.
 4. Препиши текста на академик Петър Динеков за човека и обществото, като замениш подчертаните думи с контекстови синоними.
Човекът не може да се разглежда **изолирано** от обществената среда, в която живее. И когато говорим за човека в „История славеноболгарская“, ние **неизбежно** ще говорим за народа и неговата историческа съдба. Ще ни интересува **преди всичко** човекът от **епохата на Паисий**, така, както е отразен в неговия **забележителен труд**, обаче той не може да бъде отделен от миналото, от **човека**, когото **хилендарският монах** вижда в историята, в дълбоките измерения на народната съдба. Но човекът от миналото и настоящето е неотделим от перспективата на бъдещето; за нас е важно да разберем как Паисий **се докосва до лика** на човека в историческото развитие на българския народ, в националното му възраждане.
 5. Помоли един от своите родители да ти разкажат подробно как се приготвя твоето любимо ястие. Запиши рецептата. Потърси в рецептата думите, които са употребени в преносно значение. След това помоли своите баби или дядовци да ти разкажат/изпепят някоя народна българска песен. Запиши текста. Потърси в текста на песента думи, които са употребени в преносно значение. Направи извод в кой от двата текста думите с преносно значение са повече. Защо?

ЕЛИН ПЕЛИН

(1877 – 1949)

Той не е обичал да дава интервюта, не се е изказвал по събрания. Всичко, което е имал да сподели, казал го е в разказите и повестите си. Елин Пелин е оставил безценни свидетелства за българското село и българските селяни. Картините, в които рисува селото, са малки. Но тези малки картини са сякаш безкрайно дълбоки – в тях писателят е вложил почти всичко, което крие животът: и мъката, и радостта, и песента, и копнежа, и любовта у човека. В тях се преплитат всички човешки страсти и черти на българския национален характер, в тях ние опознаваме българския селянин с всичко човешко, земно и реално.

Писателят, който е излязъл от селото, е видял у селския човек и доброто, и лошото, и хубавото, и грозното. От изключителната способност на народа за наблюдение и самонаблюдение Елин Пелин е усвоил онзи широк и многостранен поглед върху човека, който проличава в изображението на всичките му герои. Писателят познава малките и обикновени хора, разбира ги и не пропуска нищо от техните характерни черти. Героите му не са идеализирани, те са съвсем делнични и обикновени. Авторът не ги държи на дистанция от себе си, той се слива с тях, потопява се изцяло в техния свят, гледа на всичко с техния поглед.

Почти всичките герои на Елин Пелин са белязани с един общ белег – сиромашията, но те не изпадат в униние, а показват завидна воля за живот, твърдост, устойчивост, инат. Елинпелиновите герои винаги се съмняват, винаги са нащрек, особено са недоверчиви в отношенията си с града и с държавата. Селянинът у Елин Пелин не държи очите си обърнати навътре, към

тайниците на душата си. Неговите очи са широко отворени за света. Той знае, че не е сам в бедата, че „теглото по хората ходи“, че то е еднакво за всички сиромаси. Той заедно с героите си сърдечно изживява радостта и красотата на света и с все сърце се противопоставя на всичко грозно, подло и несъвършено, което помрачава живота на хората. Елин Пелин с право е назован от критиците **певец на българското село**.

А самият той казва за себе си в едно интервю: „На общото мнение, че аз съм някакъв битов писател, ще кажа, че не съм. Това, че съм писал разкази за селския живот, не значи, че съм битов писател. Във всичките работи мен ме е интересувал най-много и преди всичко човекът.“

Елин Пелин, художник Георги Неделков

Някои от най-важните дати от живота на Елин Пелин

1877 – роден в с. Байлово, Софийско.

1885-1897 – учи в родното си село, не завършва гимназията.

1895 – излиза първият му отпечатан разказ „Мило е отечеството“.

1897-1899 – работи като учител, сътрудничи на различни вестници.

1899 – установява се завинаги в София.

1902-1903 – издава сп. „Селска разговорка“.

1904 – излиза първата му книга „Разкази“.

1899-1926 – редактор на редица списания, библиотекар в Народната библиотека.

1926-1944 – уредник в музея „Иван Вазов“.

1940 – избран за председател на Съюза на българските писатели. Избран за академик.

1949 – умира в София.

Елин Пелин,
Снимка отначалото на века

Елин Пелин,
художник Георги Неделков

АНДРЕШКО

— Ще стигнем рано, господине. Във видело ще стигнем. Ей го селото – хе, под горичката там! Виждаш ли? Като прехвърлим она баир, ниския, и то, кажи речи, сме стигнали.

И младият каруцар, като замаха камшика над конете, подвикна им силно и ободрително:

— Дий – хей!... Ди-и, господа!

Четири колелета на каруцата запръскаха по-силно из рядката кал на селския път. Разслабеният скелет глухо затропа посред печалното, пусто и разкиснало от дъждовете поле. Селянинът извика още веднъж, намести се по-добре на сандъка, дето седеше, отметна от главата си влажната качулка на дебелия ямурлук и безучастно си затананика под носа.

— Как беше ти името, момче? – обади се из грамадния си вълчи кожух дебелият господин, който седеше в каруцата. Момъкът продължаваше да си тананика.

— Ей, момче! – извика високо и дрезгаво господинът.

— А? – обърна се момъкът.

— Името, името? Как беше ти името?

— Андрешко.

— А-а – Андрешко... Хитрец си ти-и-и! Всички станахте такива. Лукави станахте вие, селяците. Знаете само да лъжете и да хитрувате... И как се преструвате! Гледам ги в съдилището... Овчичка, такъв, глупав, пък той цял вълк! Играят си със съдията.

— Прост народ сме ние, господине, само ни навикват. На вас така ви се чини, ама то не е така. От простотия хитруват нашите селяни. От простотия и от сиромашия.

— А-а-а – от сиромашия, от сиромашия... Пусто дърво недодялано! От сиромашия се оплакват, а пиянствуват като скотове.

— От добро ли е?... Не, не е от добро... Че пиянствуват – пиянствуват, всички пиянствуват. За добро, а не от добро... Това човек като вас може и да си го запише.

— А-а, май и ти си пийнал, приятелю! Пък млад си още, мустаци не са ти никнали... Вашите селяци, пиши ги пропаднал народ и туй-то!

— Пиши ги ти, господине, ние не знаем да пишем – рече момъкът и като се обърна към дръгливите си коне, подвикна им:

— Дий, дий, господа! – и се замисли.

Конете склисиха малко и също се замислиха. Господинът повдигна голямата яка на вълчия си кожух, потъна в него и също тъй се замисли. На усамотеното дърво край пътя кацна врана с настръхнала перушина, залюля се на сухия клон, гракна унило и също се замисли. И тъжното зимно време също беше замислено. По небето тежко и бавно лазеха и се разпокъсваха дебели, дрипави, влажни и мрачни зимни облаци, над които прозираха късове от също тъй замислено и студено синьо небе. Земята тънеше в кал и влага. Мъртви и покрусени се тъмнеха пръснатите пейзажи на села, речища, далечни гори и планини. По полето лъцяха големи локви, мътни, студени и оцъкдени като мъртвешки очи. Малката каруца бавно се клатушкаше из дълбоката и рядка кал, затъваше, излизаше, криволичеше. Една отпрана дъска отстрани постоянно, еднообразно, глухо и безразсъдно клепеше и като удряше настоятелно нервите на дебелия господин във вълчия кожух, изкара го из търпение. Той откри яката, подаде си тлъстото лице и извика:

— Какво е това ужасно клепало, дявол да го вземе! Не ме оставя на мира...

— Дъската ѝ хлопа на моята каруца, господине. Плеще като учен човек: ни сама разбира, ни другите ѝ разбират.

Илюстрация към разказа „Андрешко“. Художник Борис Ангелушев

— Хитрец си ти, Андрешко, хитрец си! Трябва да умееш да лъжеш момите, ако не си се оженил. Вие се жените млади и хубави женички имате. Господинът свали яката на кожуха си.

— Думай каквото искаш, господине, ама госпожите по си ги бива... Аз знам това много добре! Ти какъв си, господине, по каква работа към наше село?

— Аз съм съдия-изпълнител.

Андрешко се обърна и с внимание погледна своя кираджия. – И по изпълнение?

— По изпълнение, разбира се. Играе ме един вашенец там, ама тоя път ще му дам да разбере. Няколко пъти го гоня, а все се изплъзва от ръцете ми... Разбрах, че дяволува, и ще го издебна довечера, та ще ме помни... Житцето му ще секвестирам! Хем него на ум ще науча, хем да ви покажа един пример, та да не кръшкате друг път. Лъжете търговците, лъжете гражданите, та им продавате развалени яйца и граниво масло. Е, ама чакай, жено селяшка – властта се лесно не лъже! Пипа тя – здраво пипа! За вас камшик, руски камшик – така ще се оправите... Станахте пияници, пропаднахте, развалихте се – ще станете неспособни данъкоплатци и ще съсипете държавата. Ах, защо нямам повечко власт! Ангели ще ви направя.

Съдията-изпълнител разкопча кожуха си и тялото му зашава в него като пиле, което се излюпва.

— Е, господин съдия, господ направил света и пресметнал, че на жените брада не трябва, и не им дал... Сметнал, че на магарето му трябва дълги уши, и му ги дал – отговори Андрешко с престорена наивност.

— Хем ти не дрънкай, ами карай, че вече се мръкна... Много ми взе ти, дяволе! Толкова пари за двадесет километра! Умеете да ни скубете вие... Карай де, карай, че крантите заспах!

— Дий, ди-и, господ! – Андрешко и завъртя камшика.

— Ти господата ги наричаш, а? – По-добре наричай ги братя – забележи сърдито съдията.

— Ще се разсърдят, господин съдия! Ще ги докача на чест, ако им не кажа господата... Службата им е чиновнишка – на часове.

На час стават, на час лягат, на час ги поим, на час ги храним. После ги впрягаме, влизат, значи, в канцеларията, и толкоз. А понякогаж в яслите и вестник прочитат.

— Я кажи де сръбна, приятелю, па не дрънкай, ами карай, че закъсняхме. Лукави очи имаш ти, лукави!

— Няма вълци, – господин съдия, не бойте се – рече каруцарят с такъв тон, че почтеният чиновник се озърна плахо наоколо.

— От вълци аз не се боя, приятелю, ами стана студено. Нямам време да настивам.

— Увийте се с чула, господине. Моите коне никога не се оплакват от настинка. Чулът много топли.

„Ама лапацало, а!“ – помисли съдията и се обърна строго:

— Карай, карай, говедо!...

И като се наду сърдито, потъна в кожуха си и млъкна.

„А-а, попаднал си в ръце, приятелю“ – помисли си Андрешко.

И като се обърна, попита със сериозен тон:

— Та по изпълнение, а? Кому ще изгорите душицата? Съдията дълго мълча, после сърдито отговори:

— Има един – Станойчо го казват – нисък такъв... с дебел врат...

— Знам го. Нему ще секвестирате житото, а? Сиромах е той, господин съдия, не закачайте го.

— Сиромах човек – жив дявол!

Съдията пак млъкна. Вече се смрачаваше. Конете едвам лазеха въз баирчинката, зад която трябваше да се намира селото. Андрешко нито им вече подвикваше, нито махаше камшика

Илюстрация към разказа „Андрешко“. Художник Борис Ангелушев

над тях. Той престана да говори и да си тананика и се размисли. Когато прехвърлиха зад баира и слязоха отвъд в полето, нощта беше настъпила, а селото още не се виждаше. Тънък и студен ветрец повея над потъналата във влага земя. Облаците разпокъсани се оттегляха към планините. Синия купол на студеното и помръзнало небе се изясняваше, разширяваше и възвишаваше. Скоро по него затрепкаха звезди, ледени светли звезди. Въздухът изстина страшно. А конете вървяха бавно. Съдията непрестанно се ядосваше.

— Карай, хей, шоп! Ще помръзнем!

Андрешко безучастно подвикна на конете и лениво размаха камшика над главите им. Те нехайно и омърлушено влачеха каруцата, сякаш не чуваха. Андрешко мислеше за Станоя, комуто съдията утре ще секвестира житото, съдията, когото той сега караше.

„Ти ми докара тая беля, Андрешко“ – ще му каже Станоя, като се научи, и ще го изпсува. После ще се разтъжи, ще го почерпи, ще се напие и ще плаче.

„Трябва да му се помогне на човека, трябва да му се помогне, – мисли Андрешко. – Трябва да му се каже да скрие житцето през нощта и да омете хамбара, цяла година ще опъва уши от глад... Трябва да му се помогне – не може иначе!“

Беше тъмно и по земята не личеше нищо освен кал, дълбока и гъста кал. Пътят се губеше в тая кал и не водеше никъде освен пак в нея.

На едно място Андрешко дръпна юздите и спря конете.

— Чакай, като че съм сбъркал пътя!

И момъкът почна да се визира в тъмнината. Съдията гледаше строгото му лице, по което нямаше ни следа от прежната шеговитост, и му думаше:

— Момче, опичай си ума, че не отговарям... Бой ще ядеш! Андрешко дръпна юздите, завъртя камшика и викна:

— Дръжте се здраво, господин съдия!

Далеч напред в тъмнината светеше селото. По кучешкия лай, който идеше оттам, личеше, че то е близо. Няколко крачки надясно блещеше с бисерен блясък голямо пространство неподвижна вода. Каруцата възви право към нея.

— Какво е това? – запита съдията.

— Блато, господин съдия... Пътят върви през него. То е плитко, хич не се бой. Тук-таме само има дупки... Колко пъти съм го минавал аз, и с кола, и пеши, и... Дий, дий, господа! Дръжте се

здраво, господин съдия! Конете навлязоха в студената вода, в която се оглеждаше небето, и предпазливо зацамбуркаха напред, като почнаха да потъват все по-дълбоко и по-дълбоко.

Мъртвата и блестяща, зеленобисерна вода на блатото се размърда и оживя. – Стой, говедо! – извика по едно време съдията и се изправи изплашено в кожата си. – Ще ме удавиш, шопе! Не видиш ли, че каруцата се напълни с вода. Спри! Спри! Съдията, разгневен, почна да псува.

Андрешко спря конете. Каруцата, потънала до пода, застана сред блатото, краят на което се губеше в непроницаемата тъмнина.

— Дий... Напред! – извика Андрешко на конете. Мощният и здравият му глас проехтя силно в нощта и потъна в непрогледната пустота. Наблизо изхвъркнаха патки и с шум се изгубиха.

— Трябва и ние да станем патки, та да излезем – рече замислено Андрешко, – инак...

— Ах, говедо! Да излезем веднъж – ще те пребия! Ще се издавим, бре!... Теле!

— Не щем, не щем господин съдия, не бой се... В тая тъмница, кой да е, ще сбърка, – заговори Андрешко и се удари на работа около каишите. Връзва, развързва, псува, проклетисва, най-после седна отново на сандъка, завъртя камшика и викна:

— Ди-и... Напред!

Конете направиха усилие и тръгнаха. Единият се откачи отока и зацамбурка из блатото свободен. Другият застана сам в каруцата.

— Бре? Що стана? – извика съдията.

— Стой! Дорчо... Дорчо... Дорчо – завика Андрешко след коня и почна да го мами. Но той, уплашен от водата, възви назад и бавно-бавно се изгуби в тъмнината към брега, без да чува вика на своя стопанин. Съдията стоеше в каруцата разтреперан и уплашен.

В това време Андрешко бързо се качи на другия кон и тръгна по дирите на Дорчо, като викаше непрестанно силно и бодро:

— Дорчо, Дорчо, Дорчо!

— Къде бре... хей! Какво правиш бе, говедо? Диване? Ах, ти, гнидав селянин... аз ще те науча тебе!

Из тъмнината му отговори ехиден смях.

— Ей, говедо, ти ме оставяш тук!... Да загина! Да ме разкъсат зверовете! Момче, не прави така, моля ти се! – заговори съдията с жален глас, в който една струнка плачеше.

— Не бой се, не бой се, господин съдия – обади се Андрешковият глас. Зверовете няма да влязат в блатото. Увийте се в чула да не простинете... Утре рано-рано аз ще дойда...

В каруцата има сено, постели си... Кирия няма да ти взема!

— Момче, не шегувай се бе – замоли се съдията. – Не ме оставяй!... Ела! Извади ме оттук!

— Тъмно е, господин съдия, тъмно е, не се вижда нищо!... Пък и конят избяга! Как да ти помогна? Не мога.

Съдията чуваше тоя ехиден глас, който идеше изтъмнината, и се ужасяваше. Как? Да остане тук! Всред блатото! Всред тая студена, зелена, блатска вода, краят на която не се виждаше!

— Ела, бре! Андрешко! Пари щети дам, колкото искаш!... Избави ме!... Ще умра бе!... Деца имам!... Хлапако, нямаш ли сърце – завика в отчаяние той, ала никой вече не се обади.

Тогава съдията отчаяно и безумно зарева към селото:

— Ей, хлапе... говедо... канибал... вол... дръвник! Ела! Избави ме!... Смили себе! Животно... селендур... шоп! Ах-ах!... Помощ, помощ!

И като седна в каруцата, потъна в кожата си и се разрида като дете. Но тъмнината не му отговори.

Речник

склїся – забързам се

кираджїя – наемател

секвестїрам – изземвам по съдебен ред

чўл – завивка за добитък

гранїв – (за мазнина) развален, с лош вкус и дъх

Открий в текста и прочети отново:

а) Отговорите на следните въпроси:

- През кое годишно време протича действието?
- По каква работа пътува към селото „господинът с вълчи кожух“?

б) Диалога между героите по време на пътуването;

в) Обръщанията, които употребява Андрешко към конете и към съдията;

г) Думите и изразите, с които съдията характеризира Андрешко;

д) Природните описания;

е) Вътрешната реч на Андрешко, преди да направи решителната си постъпка;

ж) Обещанията, които дава Андрешко на съдията в началото и в края на разказа.

РАБОТЕТЕ ПО ГРУПИ:

1 група: Анализира художествения образ на съдията

- Открийте в текста всички изречения, в които се говори за съдията и се споменава наименованието на горната му дреха.
- Препишете от текста всички думи и словосъчетания, които разкриват последователно КАК се държи и КАК говори съдията.
- Кои художествени детайли Елин Пелин използва за изграждане на образа на съдията (анализирай името, портрета, поведението, речта на героя)?

2 група: Анализира художествения образ на Андрешко

- Препишете от текста всички думи и словосъчетания, които разкриват последователно КАК се държи и КАК говори Андрешко.
- Анализирайте художествените детайли, които авторът използва за характеристика на Андрешко.

3 група: Анализира природните картини

- Анализирайте с какви художествени детайли са изпълнени природните картини.
- Какво щеше да загуби разказът без природните описания?

Да разсъждаваме заедно:

- 1) Защо Елин Пелин не назовава съдия-изпълнителя по име, а с определението „господин с вълчия кожух“?
- 2) Как обръщанията между героите допълват нравствената им характеристика?
- 3) Откъде Андрешко знае занапред как ще постъпи Станой, след като му отнемат хляба?

- 4) Кой е според тебе основният мотив на постъпката на Андрешко? Дали това е само протест срещу грубия и бездушен чиновник?
- 5) Определи характерните черти на Андрешко, като избереш подходящи думи и изрази от следните: *жизненост, остроумие, наивно простодушие, изобретателен ум, отзивчивост към нещастieto на човека, хитрост, инат, озлобеност, лекомислие*. Аргументирай се с текста на разказа.
- 6) В разказа по отношение на Андрешко многократно са употребени думите *хитрец, хитрува* и техни синоними (*лукав, преструва се, дявол, лъже, дяволува, изплъзва се...*). Разсъждавай, наистина ли е толкова хитър Андрешко? Наблюдавай вътрешната реч на Андрешко, когато той търси изход от ситуацията.
- 7) Намира ли изход Андрешко? Анализирай възможните последици от постъпката.
- 8) Внимателно прочети, провери и коментирай наблюденията на българската литературоведка Искра Панова:

Диалогът играе огромна роля в разказите на Елин Пелин и заема дори количествено голямо място в тях.

Както за всички разказвачи, така и за Елин Пелин диалогът и изобщо пряката реч са могъщо средство за характеристика. Но не само за това.

Диалогът в същото време е едно от основните композиционни средства на Елин Пелин. С него авторът не само характеризира, но и строи: тласка действието, разгръща сюжета, дава развръзката. Композиционният гръбнак на „Андрешко“ – това е словесната престрелка между него и съдията... Случката става чрез разговора, диалогът покрива действието, събитието се предава чрез репликата. Финалната постъпка на Андрешко е само венецът на върволицата „речеви постъпки“, които я подготвят.

Искра Панова

Творбата казва и още нещо:

1. Коментирай детайла: Андрешко назовава конете господата, а на съдията му предлага да се завие с чула.
2. Анализирай символния смисъл на природната картина: *„Беше тъмно и по земята не личеше нищо освен кал, дълбока и гъста кал. Пътят се губеше в тая кал и не водеше никъде освен пак в нея“*. Каква е художествената роля на образа-символ КАЛ?
3. Коментирай мнението на критиците, че у Елин Пелин пейзажът изпълнява ролята на трети герой. Как ще характеризираш „третия герой“ в разказа „Андрешко“? В какви отношения с другите двама герои се намира „третият герой“?

За автора и неговото творчество

„Трудно може да се опише увлечението, с което буквално на един дъх прочетох всичко от Елин Пелин – от кора до кора. Това бяха незабравими часове на опиянение и блаженство. Бях роден и израснал на село, живях и работих на село. Всичко в тези разкази ми бе познато, близко, свое, родно. И все пак бе толкова красиво, че ми се виждаше някак далечно и недостижимо. Какъв език! И какви образи! Страдах със страданията на неговите незабравими герои, радвах се с техните радости, вдишвах въздуха, който и те дишаха.“

Георги Караславов

МЕЖДУНАРОДНА КУЛТУРНА ЛЕКSIKA

1. Прочети текстовете.

- А.** Моето поколение певци и **инструменталисти**, които се занимават с народна **музика**, се стараем да направим музиката по-достъпна за младите хора, по-осъвременна. Това намира отражение и в **индивидуалните**, и в **ансамбловите** изпълнения. Новият **стил** на музициране означава да имаш високи **технически** познания, да си добър **импровизатор**, да си наясно с инструмента си, да използваш нови **регистри**, **тембри**, **щрихи** от **класиката**. Все по-често по време на **турнетата** ни в чужбина при мен идват хора, които се интересуват от нашата музика, искат да закупят **инструменти** или да вземат уроци.
- Б.** Макар да бе възрожденец по дух, по възпитание, по нагласа на основния **патос** на своето дело, Вазов създаде новия, следвъзрожденски **статут** на писателя – изцяло специализиран в художественото слово. Той поражда със своята **жанрова** широта и многообразие, твори в трите рода – **лирика**, **епос** и **драма**; създава **оди** и **елегии**, **сонети** и **балади**, **диалози** и **пейзажни стихове**, **поеми**, кратки **лирически апострофи**; разкази, повести и **романи**, битови **комедии** и исторически **трагедии**, **памфлети** и друго.

От статия на Светозар Игов.

В. Скърбящата млада жена от гроба на Пейо Яворов и каменната майка, поставена като надгробен паметник на Димчо Дебелянов, са **синтез** на всички негови творения на образа на българката. В този образ художникът Иван Лазаров предава **интимните** чувства, породени у майката от загубата на най-свидното – своето дете. Тук виждаме **контакт** с бит, **традиции**, обичаи. **Скулпторът** създава свой **стил**, строго **индивидуален** в **пластиката**, **ритъма**.

Националната художествена галерия съхранява богатото наследство на големия скулптор.

От списание ЕК (Език и култура).

Г. Боянската църква в полите на Витоша и нейните стенописи отдавна не са просто един художествен паметник. Те са **културна институция**, която подхранва **националната** гордост. Може би затова са толкова много легендите за Бояна: за изключителната красота на Десислава, за самотния гений на неизвестния **зограф**...

Реставрацията на Боянската църква и нейните стенописи промени много мнението за паметника на **специалистите изкуствоведи**. Стенописите съдържат няколко **стилови** почерка. Значи, **църквата** през 1259 г. е била изписана от **зографски екип**.

От списание ЕК

- *Определи темата на всеки текст, като откриеш ключовите думи.*
- *Към коя област на човешката дейност се отнасят понятията, назовани с подчертаните думи в текстовете? При затруднение в отговора ползвай Тълковния речник.*
- *Какви са по произход подчертаните думи в текстовете – домашни или заети?*

ПРИПОМНИ СИ ...

Заетите думи отразяват връзките, които са имали българите с близки и далечни народи и страни.

При културно и икономическо взаимодействие между народите се създава фонд от международна лексика, която често се среща в речника на много езици.

Обърни внимание:

Международната лексика, свързана с културата, често идва от определени езици, например:

- ✓ **френските думи** най-често се отнасят до театралното дело, изкуството, литературата, модата, облеклото (*партер, блуза, манто, рецитал*);
- ✓ **италианските думи** най-често се отнасят до музиката, изкуството, литературата (*пиано, карикатура*).

2. Препиши подчертаните думи от текстовете в задача 1. Открий съответствията им в руски, румънски и английски език. Можеш ли да докажеш, че тези думи се отнасят към международната лексика?

- *Определи произхода на тези думи, като използваш Речника на чужди думи.*

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Кои от думите се отнасят към международната културна лексика? Препиши ги по групи, свързани със съответните области на културата:

а) музика, б) живопис, в) архитектура, г) литература, д) театър и кино.

Ария, сценарий, балерина, маестро, тенор, соната, сонет, квартет, жанр, актьор, роля, пиеса, роман, екран, браво, кантата, пейзаж, натюрморт, арка, баритон, фонтан, трио, концерт, дебют, афиш, здание, театър, вход, зала.

2. Кои думи от текста можеш да отнесеш към международната културна лексика? Препиши ги и запиши сродните им думи.

Записах се в този ансамбъл, защото беше съставен от хора, които пееха моя фолклор. Тридесет години бях солистка на този ансамбъл. Освен това преподавам народно пеене в Нов български университет.

От интервю с Любка Рондова.

3. Напиши малко съчинение за своето посещение на театър, концерт или музей, като употребиш международна културна лексика от съответната област.

4. Потърси в интернет:

♦ **задача за девойките** – да се намерят видео-фрагменти от представяне на съвременна изложба на модна женска дреха;

♦ **задача за момчетата** – да се намерят видео-фрагмент от представяне на военен музей.

- *Препиши думите, които според тебе могат да бъдат включени в групата **международна културна лексика**. Аргументирай се.*

ОБЩЕСТВЕНО-ПОЛИТИЧЕСКА ЛЕКСИКА

1. Прочети откъсите от публицистични статии.

- А. На избирателите е необходимо да се предостави възможност, подавайки гласа си за определена политическа сила, да могат да изразят своите предпочитания към определени кандидати от партийната листа. Тази демократическа процедура ще даде възможност на гласоподавателя да избира, а не да е заставен да гласува както е преценило партийното ръководство.

Вестник „Труд“.

- Б. Подписването на споразумение между България и САЩ за даване на имунитет на американски миротворци от преследване от Международния наказателен съд е двустранен въпрос и не е свързано пряко с членството в НАТО. Членството в Евросъюза и Северноатлантическия съюз са два отделни въпроса и не могат да се сравняват.

Вестник „Труд“.

- В. Държавната агенция за българите в чужбина е институция, която координира дейността на останалите държавни институции и, разбира се, сама предлага свои инициативи за връзки на България с българските общности по света.

Нашата дейност е свързана с културата, по-малко с икономиката или пряката дипломатия. Това, от една страна, се дължи на функциите, които ни е възложило правителството, а от друга – с това, че в редица български институции, например в Министерството на външните работи, има сектори, които се занимават с българите в чужбина.

От списание „Български хоризонти“.

- *Определи към коя сфера на човешката дейност се отнася съдържанието на всеки откъс. Към кой стил ще отнесеш тези текстове (научен, художествен, административен, публицистичен)?*
- *Препиши от текстовете подчертаните думи и изрази. Как мислиш, към коя сфера на употреба се отнасят тези думи (наука, изкуство, култура, обществено-политически живот)?*

ПРИПОМНИ СИ ...

Публицистичният стил обслужва политическата и обществената дейност, средствата за масово информиране и агитация.

Обърни внимание:

Лексикалният състав на публицистичния стил е разнообразен, така както са разнообразни и темите, които се разработват в публицистиката.

В публицистичните текстове е засилена употребата на **обществено-политическата лексика и фразеология**. С тази лексика е свързано и формирането на публицистичния стил.

2. Открий в текста думи и изрази, характерни за стила, към който се отнася текстът.

Висшият съвет на Международния съюз на българите в Средна Европа прие план за работа за една година и бюджет за същия период. По време на две заседания бяха разисквани актуални въпроси от дейността на съюза, неговото организационно и финансово укрепване, легитимирането му пред съответните власти. Дискутирани бяха теми, свързани с по-нататъшното оптимизиране дейността на организацията.

От списание ЕК.

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Определи произхода на думите от общественно-политическата сфера от текстовете в задачи 1 и 2 в началото на урока – домашни или чужди са те. Препиши ги по групи. Кой вид преобладава? Ако се затрудниш в класификацията, с кой речник ще си помогнеш?

- *Открий и запиши съответствия от руския и румънския език към преписаните думи. Направи извод, след като ги сравниш?*

2. Употреби в изречения думите:

Оратор, република, демокрация, капитал, дискусия, визита, конституция, комисия, инфлация.

3. Препиши от вестник или списание малък текст и посочи думи и изрази от общественно-политическата сфера. Значението на непознатите думи изясни в речника – Тълковния или за чужди думи.

- *Запознай се с тези издания.*

4. Прочети откъс от „Бай Ганьо у Иречека“ на Алеко Константинов и разсъждавай върху въпроса: съответства ли лексиката и стилът на Бай Ганьо на общественно-политическата тема, която той развива в този откъс. Аргументирай се.

— А бе, бай Иречек, я ми кажи твоя милост леберал ли си, консерватор ли си? Май-май, че си консерва, както виждам. И аз, ако питаш, не мога да ги разбера нито едните, нито другите, ама хайде, да не им остане хатъра... Знайш, алъш-вериш е то, не е шега... Па да ти кажа ли правичката... (Тука дали няма някой да ни подслушва?) Да ти кажа ли правичката?- И едните, и другите са маскари!... Ти мене слушай, па се не бой! Маскари са до един!... Ама какво да сториш? Не се рита срещу ръжена!... Търговийка, предприятийца, процеси имам в съдилищата – не може. Не си ли с тях – спукана ти е работата! Па и мене нали ми се иска – я депутат да ме изберат, я кмет. Келепир има в тия работи. Хората пара натрупаха, ти знаеш ли? Хубаво, ама като не им клатиш шапка – дявол не може те избра! Тъй е! Аз съм врял и кипял в тия работи, че ги разбирам...

ЕМОЦИОНАЛНО-ОЦЕНЪЧНА И ЕКСПРЕСИВНА ЛЕКСИКА

1. Прочети откъса от стихотворението „Родина“.

Вървя и шепна името ти мило,
и чувам как звъни **поточе**, скрило
тъгата си под рилски сняг **сребрист**,
и как под небосвода **лек и чист**,
край сенчести високи манастири
звънчета плачат, окарина свири.

А долу, сред поляните ти – **смях**
на **малчугани**, сякаш съм сред тях,
Българийо, **о**, мое утро **бяло**,
о, мое слънце, с мен в сеното спало
и люлка, на която се люлях!

Иван Тренев

- *Поясни какви чувства и емоции изразяват подчертаните думи.*

ЧЕТЕМ ТЪЛКОВНИЯ РЕЧНИК:

емоция ж. книж. Душевно вълнение, преживяване, напр. радост, тъга, гняв, страх и подобно; чувство.

експресивен прил. книж. Изразителен. *Експресивна реч.*

експресия ж. спец. Силна и ярка изява, проява на чувства; изразителност.

2. Прочети откъси от стихотворенията.

А. Небесните звезди ме слушат,
играят радостно с зари,
като другари ме разтушат
и хладний ветрец ме мири.

А пък кога през град минавам,
свенлив, загърнат, укорен,
хули и присмех само чувам
и тъй хортуват зарад мен!

Петко Р. Славейков, „Проповедник“.

Б. В нощ тъмна и мрачна внезапно се чува
от горски усой гръмовен, див глас
и хала ужасна завя, залудува
с нечувана ярост и гняв дотогаз.

Кат винаги борът сърдит, непокорен,
се бореше храбро с туй страшно духло
и в тоз бой отчаян, изкъртен от корен,
с шум грозен простира гигантско тело.

Иван Вазов „Борът“.

- *Препиши думите, които изразяват чувства, и думите, които съдържат оценка. Коментирай кои от тях изразяват положителни чувства или оценка, а кои – отрицателни.*

ПРИПОМНИ СИ ...

Експресивната лексика изразява човешки **емоции** (чувства). Емоционално-експресивният заряд в думите може да бъде положителен или отрицателен.

Обърни внимание:

Емоционално-експресивното в думата може да се изразява по различен начин:

- ✓ **чрез основното значение** на думата (*тъга, радост, нежен*);
- ✓ **чрез преносно значение** (*сив ден, златна есен, топъл поглед*);
- ✓ **с помощта на граматически средства** (*ветрец, очички*).

3. **Определи по кой начин в думите от задачи 1 и 2 възниква емоционално-експресивна оценъчност. Посочи към коя част на речта се отнася всяка от думите.**

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Прочети текста.

Ние се събудихме в едно прекрасно слънчево утро. Снегът святакаше, на места синкав, другаде виолетов. Далече-далече се виждаха на север равнините, а горите сега бяха накинчени с бисер.

Ледени кристалчета и скреж блестяха като елмази на всяко клонче. А какво утро беше то! Смълчан и тих стоеше вековният лес. Като захар лежеше из него снегът, а отгоре синееше шеметно чисто, прекрасно небе, от което се лееше сподавена от ласкавост синина.

По Емилиян Станев

- *Какво общо чувство те обхваща при четене на този откъс? Кои думи в текста създават тази емоционална нагласа? Препиши тези думи и определи по кой начин възниква експресията на думата (чрез лексикалното, преносното значение или чрез граматически средства). Кои части на речта преобладават сред експресивните думи?*

2. Прочети откъса и определи основните чувства, изразени в текста.

Стоичко пак завъртя брадвата. Могъщото тяло на дървото се затресе от болки и петте грамадни разклонени братя притрепераха в предсмъртни мъки.

Щърците се разхвърчаха ужасени. Те бързо-бързо отлитаха някъде и се връщаха пак... Скоро грамадното дърво се залюля страшно и се наведе. Разтрепераха се смъртно клонете му и дънерът изпращя, сякаш извика от болки. Убитото дърво се наклони бавно и падна на поляната с трясък и проклятие. Крехките му съчки се изпочупиха с плач.

По Елин Пелин.

- *Открий думите, с които авторът създава емоционална нагласа в текста. Коя част на речта преобладава?*
3. **Определи към кой тип и стил се отнасят текстовете от задачи 1. и 2. Защо точно в този стил се използва емоционално-експресивна лексика?**
4. **Разгледай картинката. Опиши изобразеното, като използваш емоционално-експресивна и оценъчна лексика (междуметия, прилагателни, глаголи, съществителни, наречия).**
5. **Напиши кратък текст описание на изобразените герои – българско семейство – като обърнеш вниманието си на детайлите. Как са изобразени и какво символизират акцентите на автора край героите: небето, земята, хлябът, българската национална носия и др.**
- *Постарай се да отговориш на въпроса как българското семейство и неговите семейни ценности влияят върху менталитета на съвременното общество, какви морални и общочовешки ценности то демонстрира.*

ИЗ БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ

ХРИСТО СМИРНЕНСКИ

(1898 – 1923)

Роден в Кукуш. По време на Междусъюзническата война заедно със семейството си се премества в София. Син е на бедни хора. Започва да работи още от малък: той е добър помощник на баща си в сладкарския му занаят, продава вестници из софийските улици, а заедно с това и учи в Техническото училище. Първите му стихотворения са хумористични. По-късно основните образи на неговото творчество стават „децата на града“: той със съчувствие пише за живота и съдбата на градската беднота.

„Поет на огнените гриви“ – така го нарича Георги Бакалов, когато неговите песни бодро и завладяващо прозвучават в българската поезия, и това определение е едно от най-точните. В поезията на Христо Смирненски е отразен най-високият подем на пролетарското движение през 1919 и 1920 г, когато то е във възход в цяла Европа и изглежда тъй близко до своя „свещен конец“, до победата на световния пролетариат. Затова поезията му е изпълнена с толкова движение и живот.

Христо Смирненски е признат като най-големия български версификатор (поет, който може да напише стихотворение на всяка зададена тема). Той, почти юноша, за по-малко от осем години създава над петстотин стихотворения и става класик още за съвременниците си. Умира от туберкулоза съвсем млад, ненавършил даже 25 години.

Някои от най-важните дати от живота на Христо Смирненски

1898 – роден в Кукуш в многодетно семейство.

1904 – започва учението си в Кукушкото училище. Прави първите си стихотворни опити.

1908 – заминава за София, където живее дядо му.

1910 – връща се в Кукуш. Продължава да се учи в местното училище.

1911-1913 – работи в сладкарската работилница на баща си. По време на Междусъюзническата война гърците опожаряват Кукуш и семейството бяга в София.

1913 – записва се ученик в Техническото училище в София.

1915 – първи публикации във вестник „К'во да е“. За кратко време написва огромен брой стихотворения.

1917 – постъпва като юнкер във Военното училище.

1918 – излиза първата му стихосбирка „Разнокалибрени въздишки в стихове и проза“. Тя събира само малка част от огромния брой стихотворения, които вече е написал.

1920 – в духа на времето си приема леви убеждения с надеждата, че революцията може да промени съдбата на хората.

1922 – излиза първата му и единствена нехумористична стихосбирка „Да бъде ден“.

Юни 1923 – умира от туберкулоза големият български поет, създал за по-малко от 8 години няколко тома хумористична и сериозна поезия.

Христо Смирненски сред семейството си. София 1917

ЮНОША

Аз не зная защо съм на този свят роден,
не попитах защо ще умра,
тук дойдох за пленен и от сивия ден,
и от цветната майска зора.

Поздравих пролетта, поздравих младостта
и възторжен разтворих очи,
за да срещна Живота по друм от цветя
в колесница от лунни лъчи.

Но не пролет и химн покрай мен прозвъни,
не поръси ме ябълков цвят:
пред раззинали бездни до черни стени
окова ме злодей непознат.

И през облаци злоба и демонска стръв
черна сянка съзрях да пълзи –
златолуспест гигант се изправи сред кръв,
сред морета от кръв и сълзи.

В полумрака видях изтерзани лица,
вред зачух плачове като в сън,

и жестока закана на гневни сърца
се преплете с оковния звън.

Аз познах своите братя във робски керван,
угнетени от Златний телец;
и човешкия Дух – обруган, окован,
аз го зърнах под трънен венец.

И настръгнах от мрака на тази земя;
закопнях, запламтях и зова:
— Ах, блеснете, пожари, сред ледна тъма!
Загърмете, железни слова!

Нека пламне земята за пир непознат,
нека гръм да треци, да руши!
Барикаден пожар върху робския свят!
Ураган, ураган от души!...

И тогава – залюбен в тълпите,
пленен отлъчите на нова зора,
без да питам защо съм на този свят роден,
аз ще знам за какво ще умра.

Открий в текста и прочети отново:

- а) Стиховете, които описват какво очаква от живота възторженият юноша, неговите мечти и надежди;
- б) Стиховете, които разкриват причините за разочарованията му;
- в) Стиховете, в които се формулира миналият идеал на лирическия герой;
- г) Стиховете, в които се формулира сегашният идеал на лирическия герой;

СИМВОЛ

Поетически похват, при който чрез конкретен художествен образ се изразява понятие или идея, се нарича СИМВОЛ

Урок по литературна теория

В стихотворението „Юноша” Смирненски е използвал множество думи, които назовават природни явления: „сивият ден”, „цветната майска зора”, „пролет”, „ябълков цвят”, „пожар”, „ураган”. В текста на стихотворението тези думи придобиват допълнително значение, което оформя техния скрит, иносказателен смисъл.

Например, думата „зора” се възприема и в основното си значение („ярка червенина на хоризонта преди изгрев слънце”), но освен това този образ се осмисля като символизиращ началото на новата ера.

1. Запиши в тетрадката си примери:

- на символи, изразяващи очакваната радост от живота: ...
- на символи, изразяващи страданието и угнетението: ...
- на символи на бунта: ...
- на символи на новия свят: ...

2. Чрез кои символи се разкрива мечтателността на юношата?

3. Какво символизируют природните стихии в стихотворението?

4. В това стихотворение са противопоставени различни образи на светлината и мрака. Разтълкувай смисъла на тези символни образи и проследи как се редуват те.

5. Анализирай тропите и поетическите похвати в стихотворението и запиши в тетрадката си примери на епитети, олицетворения, метафори, хиперболи и др.

Да разсъждаваме заедно:

1. Проследи основните моменти в духовната биография на героя, като се ръководиш от следния план:

- Какви чувства и мечти вълнуват юношата пред прага на живота?
- Каква промяна настъпва у него след сблъсъка му с действителността?
- Защо неговият нов идеал отрича и стария свят, и юношеските илюзии?

2. Обърни внимание на глаголните форми: *дойдох, поздравих, окова, зачух, познах, настъгнах, закопнях, запламтях, зова*. Как се разкриват чрез тях характерът на юношата, неговото възприемане на света и на живота, а и отношението му към тях?

3. Кои нравствени качества се утвърждават чрез образа на юношата?
4. Прочети изказването на литературния критик Минко Николов за поезията на Смирненски: „Неговата лична изповед се превърна в увличаща революционна проповед...” Потвърждава ли стихотворението „Юноша” тази оценка на литературоведа?
5. С помощта на какви тропи и художествени похвати се изграждат образи символи в стихотворението?

Творбата казва и още нещо:

1. Прочети откъса от едно писмо на Хр. Смирненски до В. Павурджиев:

„Как много боли, когато искаш да живееш, а когато всеки ден се къса по една от нишките, които те сързват с живота; когато искаш да изгориш в пламъците на бунта, а гориш върху твърдото легло на туберкулозния; когато искаш да врвиш с възторжени очи към слънцето, а пред теб се е спуснала вече вечерта и все повече тъмнее...”¹

2. В какво се състои родството на поета с неговия лирически герой? Как се проявява то в това писмо на поета?

Сравни и направи извод

1. Припомни си стихотворението „Братчетата на Гаврош”. Какви сходни идеи и образи откриваш в тази творба и в стихотворението „Юноша”?
2. Припомни си стихотворението на Никола Вапцаров „Пролет”. Кои образи символи са общи и в двете стихотворения? Съпостави и коментирай значението на образа символ ПРОЛЕТ у Смирненски и у Вапцаров.

Критика за писателя и за творбата му

Стихотворения като „Към висини”, „Пролетно писмо” и „Юноша” можем да възприемем с пълно право като образец на революционна лирика и едновременно като автобиографични и изповедни творби...

Своята вътрешна биография поетът възпроизвежда в „Юноша” и тя се оказва духовна биография на хиляди негови млади съвременници. Нейният вътрешен смисъл е в пробудата на младежта за истинското ѝ предназначение в живота, в прехода от безметежен и наивен идеализъм към осъзнато и целенасочено революционно действие...

Минко Николов

¹ Надежда Измирлиева. Христо Смирненски. Летопис за живота и творчеството му. С., 1961

1. Посочи неправилно формулираното значение на думата:

- А. никога
а) когато си видя ушите;
б) когато върбата роди грозде;
в) когато задуха вятър;
г) на куково лято.
- Б. клеветя
а) злословя;
б) контролирам;
в) клюкарствам;
г) интриганствам.

2. Най-подходящият синоним на израза „с усилие на волята“ е:

- а) с удоволствие;
б) бавно;
в) небрежно;
г) трудно.

3. Коя дума е излишна?

- А. а) недостатък;
б) слабост;
в) дефект;
г) несъвършенство.
- Б. а) лапа;
б) плюска;
в) тъпче се;
г) храни се.

4. Коя дума е различна по произход от другите?

- А. а) резултат;
б) ниво;
в) специалност;
г) метод.
- Б. а) обяснение;
б) визита;
в) проход;
г) възприемане.

5. Коя от думите е антоним на:

- А. талантлив
а) безволев;
б) безхарактерен;
в) бездарен;
г) безличен.
- Б. сложен
а) първоначален;
б) частичен;
в) елементарен;
г) единичен.

6. От какъв речник е направена извадката на речниковата статия?

- Структура** (*лат.* – *structura*) 1. Строеж, вътрешно устройство. Направа.
2. Телосложение.
а) синонимен;
б) правописен;
в) тълковен;
г) етимологичен.

7. В кой ред е синоним на думата ВЕСЕЛБА?

- а) развеселя;
б) весел;
в) веселие;
г) танци

8. Кое от словосъчетанията е устойчиво?

- А.** а) вървя срещу вятъра;
б) духа вятър;
в) тих вятър;
г) отиде на вятъра.
- Б.** а) налива вода;
б) студена вода;
в) празна кофа;
г) преливам от пусто в празно.

9. Фразеологията е дял от:

- а) стилистиката;
б) синтаксиса;
в) лексикологията;
г) граматиката.

10. Омонимите са:

- а) думи с еднакво значение;
б) думи с противоположно значение;
в) думи с близък звуков състав;
г) думи, които съвпадат при изговор или при писане.

11. В кой ред думата НЕ е синоним на останалите:

- а) мащаб;
б) обхват;
в) дистанция;
г) размер.

12. Антоним на думата ЛЕКО е:

- а) приятно;
б) голямо;
в) тежко;
г) неприятно

12. Думите ЖИВОПИСЕЦ и БИОГРАФ са:

- а) синоними;
б) сродни;
в) нямат нищо общо;
г) омоними.

13. В кой от редовете думите не са синоними?

- а) необикновен, особен, изключителен.
б) мрачен, навъсен, тъмен.
в) работен, работник, работничка.
г) красив, хубав, гиздав.

12. Контекстовите синоними са думи, които:

- а) само в даден текст са взаимозаменяеми;
б) винаги са взаимозаменяеми;
в) съвпадат напълно по значение в езика;
г) различават се по отсенка на значението.

13. В кой ред всички думи са експресивно проявени?

- а) бял, двор, трева, дръвце;
б) отвратителен, чужд, голям, обикновен;
в) оставям, обиждам, милувам, нося;
г) душица, братец, ура, ех.

ВРЕМЕ И ИСТОРИЯ

Ние сме във времето и времето е в нас.

„Човек и добре да живее, умира и друг се ражда. И нека роденият последен, като гледа това, да си спомни за този, който го е направил. А името на владетеля е хан Омуртаг!“...

Така гласи надписът на една стара колона, намерена около бившия хански дворец в Плиска. Още от VII век стига до нас желанието на хан Омуртаг да остави спомена за себе си. Ханът е разчитал, че за разлика от човека камъкът е по-дълговечен и ще устои пред Времето. Той вярвал, че потомците ще се възхищават и от великолепния му дворец, и от другите строежи. Но Времето и човешките опустошения са изравнили със земята изкуството на древните архитекти. Отдавна го няма дворецът с четирите колони и двата лъва; няма го и изкусният мост на река Тича (Камчия). И нямаше да знаем нищо за тяхното съществуване, ако не бяха се запазели каменните надписи. Писмената са надживели Времето.

Каквото ти отнеме минутата, няма да ти даде и вечността.

Шилер

Атанас Пацев. *Време*

Образите на Кирил и Методий съпътствуват българите и в националноосвободителната им борба. Тук ще дадем само един трогателен пример: От Кишинев българските опълченци тръгват на последен бой за свобода със Самарското знаме, на което са извезани образите на славянските първоучители. Знамето тържествено се предава на българите в Пloeц (Румъния) през май 1877 г. В речта по този повод се казва. „Юнаци! С вас наедно ние днес празнуваме първата година на това знаменито и първо българско знаме, върху което са изобразени славянските апостоли Кирил и Методий, паметта на които днес тържествено се слави по целия славянски свят. Както в деветото столетие Кирил и Методий са освободили славянството, а особено нас, българите, от идолопоклонството и невежеството, така също и днес те ще се намерят посред българското опълчение, ще го насърчат в сраженията и ще му помагат най-сетне да избави отечеството България от турското робство.“

Който печели време, печели и сила.

българска пословица

Ние убиваме времето и времето убива нас.

руска пословица

Миналото е огледало на настоящето.

японска пословица

- Коментирай мисълта: „Писмеността и книгите свързват времената, те са паметта на човечеството“.
- Открий в текста за Самарското знаме обяснението на факта защо точно образите на равноапостолните първоучители св.св. Кирил и Методий са извезани на бойното знаме?
- За времето или за времената става дума в текста за хан Омуртаг? Аргументирай се.
- Как разбираш изказването на Апостола на Свободата Васил Левски „Времето е в нас и ние сме във времето“?
- Кои от пословиците и изказването за времето най-много ти допадат и защо?
- Как разбираш изразите „историческо време“, „историческа епоха“?
- Може ли да кажем за нашето време, че е историческо. Аргументирайте се.
- Ако имаше такава възможност да ползваш машината на времето, коя историческа епоха щеше да посетиш и защо.

ЕЛИСАВЕТА БАГРЯНА

(1893 – 1991)

Елисавета Багряна е сред творците, битието и поетическата диря на които се свързват с волния дух на непокорната скитница, който преодолява преградите на средата и утвърдените художествени измерения и се устремява към неизследвани художествени пространства. Багряна въздигна човешкото самосъзнание и достойнство в главна ценност у жената, показва богатствата на световите и чувствата, които носи една жена в сърцето си. И не е случайно, че именно героинята на Багряна е символ на духовното себеоткритие и разкрепостеност на българката, че именно тя надмогва традиционната рамка на женското битие и предназначение, именно тя утвърждава неистовата виталност и тържеството на живота. Именно лирическата героиня на Багряна спонтанно отрича закостенелите порядки, както се отхвърлят вериги. Със самочувствието на себеоткрилия се човек тя се чувства неотделима от вековечните корени на Рода и на Родината.

Някои от най-важните дати от живота на Елисавета Багряна

1893 – родена в София като най-голямо от седемте деца на чиновническо семейство.

1900-1910 – получава начално, основно и гимназиално образование в Търново и София.

1911-1915 – студентка по славянски филологии в Софийския университет.

1915-1918 – гимназиална учителка във Враца и Кюстендил;

1927 – излиза от печат първата и книга „Вечната и святата“.

1927-1944 – сътрудничи на различни вестници и списания. Изнася литературни сказки и участва в литературни четения. Пътува много.

1944-1991 – продължава да пише поезия, издава нови стихосбирки, пътува.

1969 – получава златен медал от Международната асоциация за поезия в Рим.

1991 – умира в София почти столетница.

ПОТОМКА

Няма прародителски портрети,
ни фамилна книга в моя род
и не знам аз техните завети,
техните лица, души, живот.
Но усещам в мене бие древна,
скитническа, непокорна кръв.
Тя от сън ме буди нощем гневно,
тя ме води към греха ни пръв.
Може би прабаба тъмноока,
в свилени шалвари и тюрбан,
е избягала сред нощ дълбока
с някой чуждестранен светъл хан.

Конски тропот може би къртял е
из крайдунавските равнини
и спасил е двама от кинжала
вятърът, следите изравнил.
Затова аз може би обичам
необхватните с око поля,
конски бяг под плясъка на бича,
волен глас по вятъра разлян.
Може би съм грешна и коварна,
може би сред път ще се сломя –
аз съм само щерка твоя вярна,
моя кръвна майчице земя.

Речник:

свйлен – копринен

шалв`ари – широк панталон, част от традиционното облекло на тюркските народи

тюрб`ан – чалма

к`антй – 1. звучи, отразява звук или песен; 2. за глас или звук – разнася се, носи се, ехти

пля`сък – шум, който се получава при пляскане

щ`ерка – дъщеря

фотограф Константин Танчев

Открий в текста и прочети отново:

- а) Стиховете, които пряко или косвено свидетелстват, че лирическият герой е жена;
- б) Стиховете, в които лирическата героиня споделя своите предпочитания, които обяснява като зов на кръвта;
- в) Стиховете, които съдържат основната ѝ, ключова самохарактеристика.

Да разсъждаваме заедно:

1. Какво е основното чувство на творбата?
2. Кой говори в стихотворението? Каква си представяш личността на лирическата героиня? Защо?
3. Чия потомка се чувства тя? Как си представя тя своите корени? Илюстрирай отговора си с текста на творбата.
4. Кое в своя характер лирическата героиня обяснява като зов на кръвта? В отговора си подбери подходящи думи и изрази измежду следните и ги аргументирай с текста на стихотворението: *свободолюбив дух, страстност, романтичност, родолюбие, женственост, патриархалност, волност, непокорство.*
5. С кои думи лирическата героиня се самооценява? Анализирай кои от нейните самооценки само могат да се предполагат, да се усещат, а в кои свои характеристики тя е твърдо убедена? Аргументирай се.
6. Прочети следните цитати от писмени работи на ученици върху стихотворението „Потомка“. Коментирай кои са неточностите в техните твърдения за лирическата героиня и ги редактирай:
„Лирическата героиня няма родова памет и сама го признава в 1 строфа.“;
„Волнолюбивия си характер лирическата героиня е наследила от баба си.“
7. Ако харесваш стихотворението, научи го наизуст и го рецитирай изразително пред съучениците си.

Творбата казва и още нещо:

- Какво са за тебе понятията „родова памет“, родолюбие? Как възприемаш, когато ти казват, че приличаш на някого от предците си не само външно, но и по характер? Вслушваш ли се в себе си понякога, за да „чуеш зова на кръвта си“?

ИЗМЕНЯЕМИ И НЕИЗМЕНЯЕМИ ЧАСТИ НА РЕЧТА

ПРИПОМНИ СИ ...

Кои думи са части на речта? Кои от тях са самостоятелни и кои несамостоятелни (служебни) думи?

Самостоятелни части на речта – имат свое значение в изречението и извън него. Какво назовава всяка част на речта? Запиши.

Съществително име – ..., прилагателно име – ..., числително име – ..., глагол – ..., местоимение – ..., наречие – ...

НЕСАМОСТОЙНИ части на речта нямат самостоятелно значение. Наричат се още служебни думи. Защо? Каква служба изпълнява в словосъчетанието и в изречението всяка част на речта? Запиши.

Предлог – ..., Съюз – ..., Частица – ...

Сред тази класификация мястото на **междуметието** е по-особено. То изразява (без да назовава) различни чувства и волеви подбуди.

1. Открий в откъса от стихотворението „Потомка“ от Елисавета Багряна и подреди самостоятелни и несамостоятелни думи в две колонки. Посочи каква служба изпълняват.

Няма прародителски портрети,
ни фамилна книга в моя род
и не знам аз техните завети,
техните лица, души, живот.

Обърни внимание:

Класификацията на частите на речта на **самостоятелни** и **несамостоятелни** е **СИНТАКТИЧНА**. Освен синтактична, в науката се говори и за **МОРФОЛОГИЧНА** класификация на частите на речта, според която те са **изменяеми и неизменяеми**.

Изменяеми части на речта менят се по форма, като една и съща основа се свързва с различни **формообразуващи морфем**. По този начин се изразяват различни граматически значения.

Например: перо, перото, пера, перце, перцата.

Изменяеми части на речта са **съществителните, прилагателните, числителните, местоименията и глаголите**.

Неизменяемите части на речта не се променят по форма, т.е. имат само по една форма.

Например: бързо (вървя), бавно (говоря), високо (скачам); пред, над, в, към; с, ала, ама, но, и; ни, нима, ли, нека; ах, ох, олеле, пляс.

Неизменяеми части на речта са **наречието, предлогът, съюзът, частицата и междуметието**.

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Прочети текста и назови всички неизменяеми думи в него.

Веднъж на една жена ѝ се присънил сън, че тя е в магазин, а зад щанда на магазина стоял самият Господ Бог.

— Господи! Това ти ли си!? – възкликнала тя радостно.

— Да, това съм аз – отвърнал Бог.

— А какво мога да си купя от теб? – попитала жената.

— От мен може да се купи всичко – бил отговорът.

— В такъв случай, дай ми моля, здраве, щастие, любов, успех и много пари.

Бог се усмихнал доброжелателно и минал в складовото помещение за поръчаните стоки.

След известно време, той се върнал с една малка книжка кейсийка.

— Това ли е всичко?! – възкликнала удивената и разочарована жена.

— Да, това е всичко – отвърнал Бог и добавил – Нима ти не знаеше, че в моя магазин се продават само семена...

• *Запиши този текст в сегашно време.*

2. Избери правилната форма за множествено число на съществителните в скобите.

В няколко поредни (брой) вестник „Родно слово“ отпечата програмите за зрелостен изпит по български език и литература. Всичките (брой) на списание „Ек“ са интересни и затова търсени от българите в Бесарабия. Митническите власти свалиха от влака двама (пътник). Във Велико Търново няколко (пътник) слязоха от автобуса. Напоследък го измъчват страшни (сън). В семейството растат три (дете). Дядо Стоян се радва на много (внук). С голи (ръка) дом не се строи. Петър е един от петимата (ученик), които ще заминат на лятна бригада в Англия. Построиха два панелни (блок) недалече от общинския съвет. Панелните (блок) са некрасиви и нямат дълъг живот.

3. Членувай съществителните имена, където е необходимо.

Жена... изглеждаше угрижена. Очи ... ѝ бяха вперени в далечина..., а ръце ... ѝ – безпомощно отпуснати край тяло ... Изведнъж поглед ... ѝ се оживи. Сред хора... бе съзряла познато лице... Това лице ... ѝ напомни за минали ... щастливи ... времена... Усмихна се на пробудена... надежда... и бавно се отпрати към гара... Предстоеше ѝ дълго пътуване...

4. Образувай форми за женски, среден род и множествено число от прилагателните: лесен, лепен, буен, боен, дървен, картонен, лунен, постоянен, семеен.

5. С кои от следните съществителни може да се съчетаят прилагателните от упражнение 3? Включи получените словосъчетания в изречения.

Вода, глава, кутия, пейзаж, пътека, дух, покривка, начин, младеж, вятър, живот, бюджет.

6. Препишете изреченията, като попълните празните места с предлога „с“ (със) или „без“.

Борба _____ жертви не е възможна. Генерал _____ армия не е генерал. Работеше _____ страст и увлечение. Картината е нарисувана _____ маслени бои. Живот _____ маска и _____ грим. Режисьорът работи над този филм _____ желание.

7. Препиши изречението, като поправиш грешно използваните предлози.

Не спеше през цели нощи и мислеше на работата си. Чакам ви за 2 часа и тръгвам. Запогнах работа за 9 часа. Върнах се на 18 часа до къщи. Нарисувах тази картина от маслена боя. Разхождам се през парка за един час всеки ден. Всички сме равни до закона.

НАРЕЧИЕ. ПРАВОПИС И УПОТРЕБА

1. Докажи, че подчертаните думи са наречия. Задай въпроси.

Вчера боб, а днес бобец. Кога го нямаш, и без него минаваш. Доде имаш, дотогава те познават. Имане без труд лесно се пилее. Когато има масло, и баба знае да меси зелник. На много пари и грижата много. Вятър кога вее, нищо не се сее. Който иде полека, той отива далеко. Който много бърза, той назад остава. Ранно пиле рано пее. Бързата работа бързо се разваля. Лошите приятели на лошо те научават.

- *Защо наречието е неизменяема, но самостоятелна част на речта?*
- *Кои от наречията са местоименни?*
- *В кои поговорки подчертаното наречие е употребено като прилагателно име? Посочи съществителното, към което се отнася то.*

ЗАПОМНИ ...

Слято се пишат:

- ♦ сложни наречия, образувани от предлог и наречие: *отдавна, направо, оттук, досега, навсякъде;*
- ♦ сложни наречия, образувани от предлог и съществително име: *всъщност, предвид, следобед, наполовина, отсреща, подред;*
- ♦ ако в съчетанието на съществително и предлог ударението се премества върху предлога: *надвечер, привечер, присърце, презглава, призори, дъзми, залудо;*

Разделно се пишат:

съчетания от предлози и съществителни имена като: *от време на време, от край до край; изрази като: от горе до долу; от тогава до сега.*

НО: *от горе надолу; от ляво надясно; от сега нататък.*

Полуслято се пишат:

- ♦ *горе-долу, тук-там, насам-натам, напред-назад, живо-здро, лека-полека, сега-засега, едва-едва, веднъж-дваж, днес-утре, криво-ляво;*
- ♦ *еди-как (си), еди-кога (си), еди-къде (си), току-що.*
- ♦ степенуваните наречия се пишат *полуслято*: *по-късно, най-рано, по-малко.*

2. Слято се пишат наречия, които представляват стари падежни форми на съществителни имена. Употреби наречията в изречения. Модел: Жената стоеше **гърбом** към мене.

горе, долу, утре, лете – от стар местен падеж; **гърбом, кръгом, денем, нощем** – от стар творителен падеж; **днес, нощес, зимъс, лятос** – от стар винителен падеж; **довечера, снощи, отръки, отстрани** – от стар родителен падеж с предлог.

3. Състави изречения със сложни наречия.

4. Употреби дадените по-долу думи в изречения – веднъж като прилагателни, а след това като наречия. Модел: Не беше научил само един физически закон и върху него го изпитаха. Мъжът беше физически красив.

естествено, безгрижно, търпеливо, силно, мъжки, физически, временно, евтино, ярко, болезнено, постоянно, временно, невинно, непременно, непрекъснато, странно, именно.

ЙОРДАН ЙОВКОВ

(1880 – 1937)

Йордан Йовков е един рядък хуманист, един от най-даровитите писатели в българската литература. Йовковите творби имат един свой свят, свят, който живее с поезията на патриархалния живот, на осветения от векове ред на битието. Същевременно Йовков строи нова, само негова ценностна система. Йовков е от авторите, които насочват вниманието си не към външните, видими форми на живота и света, не към социалните противоречия и конфликти в тях, а към сложната и богата вселена на човешката душа. Йовковият свят е една вселена от доброта и благородство, хармония и красота. Според Йовков безграничното и всеобхватно състрадание към ближния е най-човешкото от всички качества. Непостижимо и божествено е единението в страдание, състрадание и милост. В тях човекът проявява божествената си същност. В творбите на Йовков страданието сближава хората и пречиства душите им със светлината на състраданието. Според Йовков да приемеш Другия, Чуждия, Непознатия като свой е безусловното Добро и Благо.

Един от най-големите хуманисти в българската литература, Йордан Йовков винаги търси в своите герои прекрасното, доброто, човечното, той е този, който и „в звяра търси човека“, защото е уверен, че ще го намери. Чрез разказите си Йовков разкрива поведението и душевността на героите, тяхното човешко милосърдие, чувствителност към чуждото страдание, отзивчивост и съпричастност към болките на другите, нравствено благородство и великодушие.

Някои от най-важните дати от живота на Йордан Йовков

1880 – роден в Жеравна в семейство с шест деца.

1887-1897 – учи в Жеравна и Котел.

1897 – семейството се преселва в Добруджа.

1900 – завършва гимназия в София.

1900-1912 – учител в различни добруджански села.

1902-1903 – завършва Школата за запасни офицери в София.

1912 – мобилизиран като щабен офицер. Напуска щаба по собствено желание и като командир на рота заминава на фронта, където изкарва Балканската и Междусъюзническата война.

1913 – ранен в сражение. Награден с орден за храброст.

1915-1917 – военен журналист.

1917 – излиза първата книга на Йовков „Разкази“, том 1, военни разкази, наградени от Академията на науките.

1918 – излиза „Разкази“, том 2.

1919 – изживява дълбока криза поради откъсването на Добруджа от България.

1920-1927 – легационен чиновник и преводач в българската легация в Букурещ.

1927-1937 – преводач и сътрудник във Външното министерство. Сътрудник на вестник „La Bulgarie“.

Есента на 1937 – умира в Пловдив.

ДРУГОСЕЛЕЦ

Като на всеки празник, кръчмата се пълнеше с хора. През отворените прозорци можеше да се види как идат и ония селяни, които бяха позакъснели. Вървяха бавно, тежко, като че умората беше ги налегнала едвам сега, когато бяха останали без работа. Всички бяха си турили чисти ризи с широки бели ръкави, спираха се и гледаха насам, гледаха нататък. И как няма да гледат? Трева е поникнало и на камък. Такава зеленина е навън, че и в кръчмата като си седи човек, пред очите му играят зелени кръгове.

Още от вратата някои извикаха: „Доброутро!“ – но не бързаха да седнат, защото сред кръчмата беше се изправил Йови и разправяше:

— Ходих навсякъде аз. Бях и на Мимерлика, и на Дурасийския път. Бе, брате, то едни ниви станали, да им се ненагледаш. Ръжта е висока колкото боя ми. От нощешния дъжд малко са полегнали, но ще се изправят, като пекне слънце. Хеле твоята зимница, бай Алекси – обърна се той към кмета, – дето е на Чатърлъка, здраве ѝ кажи.

— И аз имам зимница там, тя как е, Йове?

— И тя е хубава, бай Миале. Всички са хубави.

— Йови право казва – обади се дядо Иван. – храните са добри. Никой не мой каза отнапреж, че е негово, щото е сял, докато не го тури в хамбаря си, ама ако е рекъл господ, голям спор и берекет ще бъде таз година. Трябва пазене само. Затуй знаеш ли какво ще ти кажа на тебе, кмете, Алексе, я чуй...

Други говореха на кмета и дядо Иван трябваше да почака.

— А чуй, Алексе – започна той отново, – да кажеш там на твоите чиновници, на поляците де, да пазят добре. Нямаат работа в село, в къра да вървят.

— Знам, дядо Иване, знам. Казах им. Хората претендират, рекох, или ще пазите добре, или ви уволнявам на общо основание. Да си отваряте очите, рекох, улови ли се някой добитък в нивите – право в капана. И глоба.

— Не глоба, а бой, бой. Чуваш ли, Алексе?

— Холан, дядо Иване, много си лош. А що не кажеш на твоите овчери, все у нивята се увират.

— Кой? Аз? Моите овчери? Ти да си знаеш устата, чу ли! Моите овчери! Бе я са виж ти, себе си виж, два наполеона имаш да ми даваш от толкоз време, а още не ми си ги дал. Магаре такава. Моите овчери...

Не се карайте! – намеси се кметът. – Стоене, ти си млад, потрай. Дядо Иване, не се ядосвай. Слушайте какво ще ви кажа: аз съм кмет. Аз, тъй да се рече, съм облечен в ризата на закона и знам какво правя. Не ща никой да ме учи. Отсега нататък, казвам ви го, улови ли се някой в нивите, бил той овчар, бил говедар, наш, ваш – все едно. Глоба на общо основание. Тъй да го знайте.

Не бяха пили още, затуй и разпрата утихна лесно. Почти пиан беше само Торашко каменарят, който беше дошъл най-рано. Неговата къща беше близо – горе на баира. Едно време Торашко беше се заловил да копае наоколо, за да поразширочи двора си, защото нямаше накъде другаде, „Боря се с баира!“ – казваше той. Но на това място излезе хубав камък и Торашко се залови за каменарство. Около къщата му винаги имаше сега струпан камък, готов за продан. Тия камари приличаха на дувари, на крепост. Затуй и Торашко казваше:

„Не ща да знам никого, ей! Аз живея в Порт Артур!“ Но той казваше туй, когато биваше пиан, и го изговаряше: „Аз живея в Портартър!“

Сега Торашко още мълчеше. Докато беше траяла препирнята, той внимателно беше слушал всички. С никого не беше съгласен, никого не смяташе за прав. Но той си имаше ред в пианството и още не беше дошла минутата да говори. Сега само слушаше и, най-много, изглеждаше

гневно и продължително ту тоя, ту она, като че искаше да каже: „Бе аз ще ви дам да разберете, ама да са здрави предните зъби!“ От яд чукаше силно по масата и искаше още ракия.

Разговорът в кръчмата утихна и се раздоби. На една страна кметът и някои близки негови хора приказваха за политика...

На друга маса дядо Иван, забравил вече кавгата, разказваше:

— Не думай тъй, Миале, днешният празник е голям. На днешния ден св. цар Костадин и царица Елена намерили честния кръст. Същия, на който е бил разпънат Исус Христос. Хаджи Злати, като си дойде от Божи гроб, донесе ей такова парченце от него, от честния кръст, малко, колкото една трохичка. Аз бях дете тогаз, ама го видях: черно едно дърво, като кюмюр. Помага за всичко.

— Помага, вятър.

— Е и ти, Миале. Откога стана такъв протестантин! Дядо Иван се засмя и запуши с дългото си тръстено цигаре.

В кръчмата влезе Илия, полският пазач с праметната на рамо кримка, висок, изгорял от слънцето, и от него сякаш полъхна нещо от зелените ниви. Като видя, че кметът е вътре, Илия се повърна и тозчас вкара пред себе си един непознат селянин.

— Гуспудин кмете! – гръмна силният му глас. – Ей го тоя: улових го, че пасе коня си в нивите. В ичимика на Татар Христа го улових, до лозята.

Разговорите изведнъж секнаха. Всички се обърнаха и погледнаха непознатия: беше дребен човек, дрипаво облечен. По носията се познаваше, че е другоселец. Едното му око имаше беличко вътре и го правеше кривоглед.

— Чуваш ли, кмете, чуваш ли! – завика дядо Иван. – Аз какво ти разправях тебе...

— В моя ичимик ли бил, каиш, Илия? – попита Татар Христо. – В моя ичимик, а?

Той стана, измъкна се иззад масата и изглеждаше уж спокоен, но изведнъж се спусна връз другоселеца.

— Бе вий какви хора сте бе! Как тъй ша влезеш в чужда нива, да тъпчеш на човека стоката му, мъката му? Кой си ти? Какъв си? Хайдук!

Почервенял, с издути жили на шията, с изпъкнали сини очи, Татар Христо беше дигнал юмрук над другоселеца и само дето не го удряше още.

— Удри го, удри го! – викаше дядо Иван.

— Я чакайте! – извика кметът. – Тук закон има. Бай Христо, седни си на мястото. Ти защо си влязъл в нивата? – обърна се той към другоселеца.

— Не бе, гуспудин кмете, не съм влязъл. Кончето ми е болно. Спрех се на пътя, на самия крайчец на нивата. Чакай, рекох, да видя дали ще посегне да яде, защото, когато добитъкът е болен, не яде. И не яде. Нито един класчец не откъсна...

— Лъже, гуспудин кмете! – извика Илия и отвисоко, като орел, изгледа другоселеца. – Лъже, сред нивата беше. Глоба! – каза кметът.

— Сто лева глоба. Хайде, давай парите още сега.

— Сто лева! Че отде ще ги зема... Сто лева! Сиромах човек съм, нямам. Сто лева!

— Илия, я го обискирай! Виж колко пари има.

Но преди да посегне Илия, другоселецът сам бръкна в пояса си, извади синя, вехта кесия, навървена на гай-

художник Найден Петков

тан и вързана на шията му, забърка в нея бавно, с мъка. Като че сега забелязаха, че там, дето бяха ръцете му, по изтърканата му антерия имаше кръпки. Ръцете му трепереха, извади огниво, кремък, извади една банкнота от двайсет лева, сгъната на четири, няколко дребни пари, копчета.

Изведнъж стана нещо неочаквано. Торашко скочи, бутна масата пред себе си и извика:

— Оставете човека бе! Какви хора сте вий!

Че беше пиан, пиан беше. Стана, позалитна, спусна се към другоселеца, сложи ръце на раменете му, прегърна го и заплака:

— Ох, братко, братко! От тебе ли намериха да искат пари, братко!

И го целуна по едната буза, после по другата. След туй мина, седна на мястото си и повече нищо не каза.

В кръчмата стана съвсем тихо. Никой не продума. Само дядо Иван, без да гледа някого, промърмори под носа си:

— Хм... ша го цалува пък... Юда! Кметът се обади:

— Остави го, Илия. Хайде тоя път ти прощаваме, но друг път, да знаеш, прошка няма.

Не беше успял другоселецът да прибере кесията си, разтреперан сега от радост, както доскоро трепереше от страх, когато някой извика отвън:

— На кого е тоя кон бе? Кон паднал, тука умира, на кого е бе, хей! Другоселецът чу и веднага изскочи навън. Всички излязоха подир него.

До кръчмата имаше каруца и конят, както беше впрегнат, лежеше на земята. Право беше казал човекът, че конят му бил болен. Спуснаха се всички да помагат. Уловиха коня кой за крак, кой за опашка, кой за глава и го изправиха. Какъвто беше господарят, такава беше и стоката му: кончето беше слабо, дребно, с разрошена козина. Изправи се, но едва се държеше на краката си. Очите му бяха тъмни, замъглени, сякаш слепи.

Един през други, като се трупаха наоколо и викаха, селяните даваха най-различни съвети. Дядо Иван каза, че добичето изглежда да е подуто и затуй не ще е зле да му се даде малко английска сол. Друг каза, че е настинало и трябва да се поразтрие. Тозчас Татар Христо сграби от земята стиска сено и започна да търка животното по корема, по гърба, навред. Търка го дотогаз, докато сам се умори и изпоти. Добичето като че се посъвзе.

— Метни му сега нещо на гърба и го поразведи – каза кметът. – Ще му мине, недей брагрижа. Развеждай го, не го оставяй да стои на едно място.

И като се обърна към Илия, кметът каза:

— Тичай у нас. Кажи да ти дадат малко хляб, малко сирене, па дай го на човека да си похапне.

Кметът се прибра в кръчмата, Влязоха след него и селяните. Другоселецът остана сам и започна да развежда коня си.

Стана пладне, някои селяни си ходиха в къщи, някои – не. Никой не обръщаше внимание на другоселеца. А той все развеждаше коня си, от час на час загрижен повече, че добичето не отива на добре. Мръкна се. Гъстият листак на овощките потъмня, поляните и нивите вече не се виждаха. На нея страна, над черния гръб на баира, изгряха звезди. Топло беше.

Кончето повече не можа да стои на краката си и легна до каруцата. Другоселецът стоеше до него в тъмнината. На каруцата хлябът тъй стоеше, както бяха му го донесли. По улиците никой вече не минаваше, само в кръчмата светеше, там свиреше гайда, чуваше се как играят ръченица. По едно време излезе Торашко каменарят, погледна към другоселеца, но нито го видя, нито го позна. Торашко политна насам-нататък и извика:

— Не ща да знам никого! Аз живея в Портартър!

И тъй като беше отминал напред повече, отколкото трябваше, той се повърна и пое из улицата, която водеше към баира.

Другоселецът остана сам. Нито имаше кой, нито можеше някой да му помогне. Той клекна до падналия кон. После седна, взе главата му и я тури на коленете си. Гледаше го едно око голямо, препълнено с мъка, и вътре в него светеха лъчите на звездите.

Речник

замъглен – покрит с мъгла, затъмнен

посъвземам се – идвам на себе си, ободрявам се

позалитам – губя равновесие, като ходя; олюлявам се

навървен – нанизан на връв или конец

гайтан – специално изплетена връв за накит на облекло

изтъркан – изтрит, изжулен чрез търкане

антерия – подпълнена с памук платнена дреха, къса мъжка аба

дрипав – вехт, окъсан, парцалив

Открий в текста и прочети отново:

- а) Откъса, който разкрива времето и мястото на действието;
- б) Откъса, в който се разказва защо толкова много хора са се събрали в селската кръчма;
- в) Детайлите, разкриващи тежките трудови делници на селяните;
- г) Описанието на селяните в празник;
- д) Фрагментите от разказа, които издават най-голямата тревога и най-голямата грижа на селяните;
- е) Спора на Стоян с дядо Иван;
- ж) Информацията за Торашко;
- з) Описанието на другоселеца;
- и) Откъсите, които разказват как и защо се променя отношението на селяните към другоселеца.

Йовков наричат майстор на детайла, чрез детайла писателят разкрива пред нас своите послания. Това са някои от неговите наблюдения, отразени в бележника му.

- ♦ Много често някои селяни, като позамълчат, снемат, без да има нужда, калпака си или поглеждат в него, или го поизтърсват, като го удрят по едната си ръка, и след туй го турят на главата си.
- ♦ Кърпа, кесия за пари, тютюн, огниво и пр. – всичко туй се носи в пояса, а не в джебовете. (Отнася се за ония, които носят потури).
- ♦ С когото и да говори, селянинът не употребява множествено число. Напротив, често пъти, когато говори за себе си, тогава си служи с множествено число.
- ♦ Селянинът не туря ръцете си в джебовете (това е срамата и грехота), той по-скоро ги оставя да висят надолу и това не го стеснява.

к) Кои от споменатите детайли откриваш в разказа „Другоселец“?

Да разсъждаваме заедно:

1. Каква информация за всекидневния живот на българските селяни съдържа разказът? Какви са проблемите им и как се решават те? Коментирай ценностите на живота им. Какво е за тях кръчмата? Каква е ролята на кмета в селото и какви са взаимоотношенията между селяните?
2. Кои са главните и второстепенните герои в разказа?
3. Коментирай заглавието. Как мислиш, ако героят беше от същото село, дали действията биха се развили по същия начин, както с другоселеца? Припомни си спора на Стоян с дядо Иван.
4. Кои от героите на разказа са свои, а кои са чужди? Свой ли е Торашко? Как го възприемат селяните? Как се отнася към тях той?
5. Как възприемат селяните другоселеца в началото на разказа?
6. Коментирай промяната в отношението на селяните към другоселеца. Каква е причината, че Чуждия започват да възприемат като Свой?
7. Коментирай края на разказа.

Творбата казва и още нещо:

1. Наблюдавай речта на героите и се опитай да откриеш каква информация за характера им съдържа тя? Сравни речта на кмета, на Торашко, на дядо Иван и на другоселеца. Открий изрази, думи, интонации, характерни за всеки един от тях.
2. Как в този разказ се проявява хуманизмът на автора?

Сравни и направи извод

1. Сравни изображението на селската действителност у Йовков и у Елин Пелин. Какво сближава и какво отличава двамата големи художници на българското село?
2. Кое е общото в характера и съдбата на Другоселеца и на героя от Елин-Пелиновия разказ „На браздата“ Боне Крайненеца?

РАБОТИ САМОСТОЯТЕЛНО:

- Напиши съчинение-разсъждение на литературна тема „Човешките ценности в изпитанията на живота“ (по разказа „Другоселец“ от Йордан Йовков).

За автора и неговото творчество

Прозата на Йовков е поетична проза... И най-обикновените неща под неговото перо стават не само празнични и тържествени, но и добиват необикновен смисъл – смисъла на поезията. Поезията на Йовковата проза е едно меко сияние, една златна нимба около образа на българския народ. Никой друг писател не е постигнал това освен Йовков. Затова Емилиян Станев е казал, че Йовков стои „на колене“ пред своя народ и така разговаря с него. Сам Йовков е чувствал високата морална мисия, която неговите разкази и повести са поемали. И това личи дори в един негов странен на пръв поглед жест, който неговите близки са запомнили: когато той сядал да пише нов разказ, винаги обличал чиста риза...

По Симеон Янев

ВИД НА ГЛАГОЛА. ЗНАЧЕНИЕ И УПОТРЕБА

1. Прочети баснята „Пчела и муха“ от българския баснописец от Бесарабия Петко Люленов.

Когато цъфна розовата градина
след пролетния топъл дъжд,
Пчела нектарец сладък пийна
и на Мухата шушна изведнъж:
— Хей, мършоядна,

стремежа ти аз не разбирам:
летиш-прелиташ под Всемира
и ще умреш в житейската си проза.
Я спри се, да узнаеш що е роза,
когато с аромати те обгърне!

.....
Мухата прожужа и ѝ отвърна:

— О, ти не знаеш още сладостта...

Аз нямам време, работата си върша, –

а тя за мен е всичко на света:

подушвам тук в градината ви мърша...

- Какви човешки качества са вложени в героите на баснята?
- Извади в колонка глаголите и посочи тяхната основна форма.
- Определете вида на глаголите (несвършен или свършен вид).

ПРИПОМНИ СИ ...

За основна форма на глагола се приема формата за 1. лице, единствено число, сегашно време.

НЕСВЪРШЕН ВИД означава действието в развитие:

а) когато действието е започнало и продължава без прекъсване.

Например: Розата цъфти (сег. вр.), цъфтя (мин. св., вр.), цъфтеше (мин. несв. вр.). Цъфтяха розите.

б) когато действието се повтаря много пъти.

Например: Всяка сутрин пия топло мляко. В продължение на един месец той пиеше топло мляко.

Обърни внимание:

Следните наречия и обстоятелствени изрази изискват задължителна употреба на глагол от **НЕСВЪРШЕН ВИД**:

Винаги (пия, закузвам, поглеждам, проверявам, казвам)

Никога (не) (ходя, възразявам, обиждам, питам, търся)

Понякога (излизам, говоря, изпивам, разпитвам, виждам)

Всеки ден (час, месец) (разхождам, изисквам, посрещам)

Всяка вечер (сутрин, година) (гледам, вечерям, затварям, лягам)

Редовно (гладя, пера, изпирам, поглеждам, изтърсвам)

Обикновено (чета, прочитам, пиша, изписвам, размишлявам)

Често (мисля, разсъждавам, понасям, (се) надявам)

- Състави изречения с дадените словосъчетания.

Обърни внимание:

СВЪРШЕН ВИД означава действието в неговата цялост, завършеност или резултатност.

Например: Розата цъфна. Розата разцъфтя.

Следните думи и изрази се употребяват предимно в съчетание с глаголи от свършен вид:

Преди да (*пийна, изпия, закуся, погледна, проверя, кажа*)

След като (*отида, възразя, обидя, разпитам, потърся*)

Щом (*изляза, изговоря, изпия, разпитам, видя*)

Когато (*разходя, изискам, посрещна, изиграя, изгладя*)

Като (*прочета, подпиша, размисля, разсъдя, погледна*)

Стига само да (*кажа, намеря, отида, покажа, погледна, свърша*)

- Състави изречения с дадените думи и изрази.

Модел: Иван никога не тръгва, **преди да** изпие млякото си.

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Какви смислови различия разкриват глаголите, образувани с представки **ИЗ** и **НА**? Докажи различията, като ги употребиш правилно в изречения.

а) **представка ИЗ:** копая – изкопая; мия – измия; пея – изпея; вадя – извадя.

б) **представка НА:** печеля – напечеля; готвя – наготвя; храня – нахраня; връзвам – навръзвам; скърбя – наскърбя.

2. Запиши дадените глаголи в една колонка от свършен вид, а в друга – глаголите от несвършен вид. Припомни си кои от тях имат самостоятелно сегашно време.

Ходи, почина, мигам, изказвам, кажа, рисувам, пия, седна, тръгвам, платя, разказвам, пиша, свалям, мечтая, живея, изгледам, погледна, играя, седна.

3. Съпостави изреченията по отношение на вида на глагола. Какъв смислов нюанс откриваш в синонимната употреба на глаголите от свършен и несвършен вид?

Мисля да кажа истината. – Мисля да казвам истината.

Няма да отида на рожден ден. – Няма да отивам на рожден ден.

Не съм разказала още. – Не съм разказвала още.

Иди веднага! – Идвай веднага! (Разтълкувай разликата в смисъла)

4. Избери подходящата глаголна форма от скобите и я постави в необходимото лице и число. Основно глаголно време е минало.

Сестра ми (отида, отивам) да (доведа, довеждам) майка. (Пристигна, пристигам) лекар и (заведа, завеждам) мен и майка ми в болницата. (Прекарам, прекарвам) една нощ там. (Получа, получавам) само леко сътресение. На следващия ден се (върна, връщам) вкъщи.

Из ученически дневник

5. Кои глаголи са употребени грешно? Редактирай изреченията.

Тролеят закъснява и няма да успявам да отида навреме на училище. Отивам на пазара – да купувам ли цветя за рождения ден на мама? Обичам да отида често у баба и дядо. Мога ли да излизам от стаята? Очаквам да оздравявам по-бързо. Каня се да доглеждам филма по видеото.

СЛОЖНИ ГЛАГОЛНИ ВРЕМЕНА

(повторение и обобщение)

1. По какъв признак глаголните времена се делят на прости и сложни? Кои глаголни времена са прости? Кои сложни глаголни времена в българския език познавате?

- Посочи с кои четири сложни глаголни времена се запозна в предходните класове.

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Прочети текстовете и посочи основното глаголно време в тях. Защо то е предпочетено от авторите? Към кой стил принадлежи текстът?

A. Само в очите на Нонка проблясват искрите на надеждата те не се отделят от жиците. Момичето от време на време поглежда „ту баща си, ту Моканина“. У тях тя търси опора, защото сили да надмogne болката в стопената снага ѝ дава неугасващата жажда на младостта за живот.

Откъс от критическа статия върху Йовковия разказ „По жицата“

B. Ниневия ли? Та учените не са вярвали в съществуването на такъв град, включвали са го в царството на приказките и митовете. Че сирийците ли са създали такива творби, нали библейските пророци не са казали добра дума за тях, а само са ги ругаели и проклинали? Нима асирийците са умеели да си служат с длетото, както с кървавия меч?

Войтех Заморовски, Из „Седемте чудеса на света“

- Кое сложно глаголно време е предпочетено? За какви събития разказва авторът?

2. Подчертай всички глаголни форми в текста и определи глаголното време. Какво отношение към предмета на текста изразява авторът?

Едва един ден е минал, откакто тръгнахме отново на училище, и вече ни говорят за тестове. Сякаш отсега нататък нищо друго вече няма значение. Дадоха ни програмата за часовете, от която косите ми се изправят от ужас. Какви са тия полицейски мерки? Може би се опасяват, че компютърните игри окончателно ще ни завладеят. Мама и татко трябваше да сложат подписите си под зададената ни за лятото програма и те щяха да го сложат, ако, разбира се, им я бях показал.

Из ученически дневник

- Открий в текста фразеологичен израз.

3. Избери правилното глаголно време.

Дълго време (живях, живеях) на хотел. Когато Ирина ме намери в Париж, аз (живях, живеях) на хотел. В този момент тя (виждаше, видя) Младен, който се показва иззад ъгъла. Понякога ти (помисли, мислиш), че не ти вярвам. Непрекъснато се (отвори, отваряха) врати, (чува, чувах) се гласове, (тропнаха, тропаха) съдове. Обикновено в този край (паднаха, падаха) много дъждове. Вечер обичам да (чувам, слушам) класическа музика. В лятната вечер се (чуват, слушат) гласовете на щурците.

4. В следния откъс замени формите на глаголите в сегашно време с форми на глаголи в минало неопределено време. Какво се променя в смисъла на текста и в отношението на пишещия?

Денят на св. Георги се празнува от всички бесарабски българи. На Гергьовден се коли агне за курбан на светеца. Най-често се правят „обречените“, „наречените“ курбани. Това са курбаните на именниците. Агнето се прекадява опечено или още живо. В този случай стопаните запалват свещица на рогчето му, слагат му кърпа, венче или китка, кравайче.

Модел: Деня на св. Георги са празнували всички бесарабски българи...

5. Какво чувство или отношение се изразява чрез употребата на минало неопределено време в следните изречения?

Къде ми е химикалът? Сигурно **съм** го **забравил** вкъщи.

Ха **си** ме **излъгал**, ха **съм** те **изгонила** веднага. (Ако разбера, че си ме излъгал, ще те изгоня.)

Къде може да е Петко? На село **е отишъл** по празниците.

Престани да плачеш! Какво си **се разциврила**?

6. Какво чувство или отношение се изразява чрез употребата на минало предварително време в следните изречения?

Валя, да **беше** ми **услужила** с твоята пътна чанта за екскурзията!

Да **беше** **учил** през учебната година, а ти не влизаше дори в час.

7. Какво чувство или отношение се изразява чрез употребата на бъдеще време в миналото в следните изречения?

Защо си ходил чак у тях? Аз **щях** да **й се обадя**.

Ох, **щях** да **се порежа**!

Щеше да **срещнеш** повече разбиране, ако беше по-внимателен.

8. В следния текст замени формите на глаголите в сегашно и в минало време с форми на глаголи в минало предварително време.

Не казвам, че ще дойда с вас. Оставам вкъщи по празниците. Казах това на Бистра. Тя обеща да ви съобщи решението ми. С нея си обещахме среща след завръщането ви. Данаил се обади преди време и пожела да го включите в групата. Аз ви съобщих желанието му и тогава никой не се възпротиви.

- *При кои глаголни форми замяната е възможна и при кои не? Защо?*

9. Открий глаголите в текста и определи глаголното им време.

Това беше песъчлив камък, кръгъл като воденично колело. Камъкът бе наполовина скрит в стръмния скат. Спомних си колко пъти се бях спирал пред него, любувайки се на големината му и на неговата причудлива форма. Приближих се до камъка и мислено му държах следната реч: „Пътеката се е променила и е станала път; дърветата са пораснали и дават сянка на уморения планинар; и аз не съм вече същият – времето и мен е променило; само ти, о камък, си същият, незасегнат от годините, вечен!“. Уви, трябваше да прекъсна речта си, защото очите ми видяха, че лишеи и мъх бяха покрили гладката му някога гола повърхност. Моят познат, камъкът от планината, не беше вече предишният. Зъбът на времето го бе засегнал. И един ден, дълбейки навътре, влагата щеше да проникне до самото му сърце. Тогава камъкът щеше да разцепи и да загуби странната си форма и здравия си вид.

(по Ст. Загорчинов)

- *Какви действия са означени с всяко глаголно време?*
- *Какво постига писателят със съвместната им употреба?*

ЗАЛОГ НА ГЛАГОЛА

1. Сравни изреченията от всяка двойка по смисъл. Каква е разликата и на какво се дължи тя?

А) Неизвестен монах преписва житието през 1786 година.

Житието е преписано през 1786 година.

Б) Много хора прочетоха книгата.

Книгата се чете от много хора.

- Сравни каква синтактична служба изпълняват съществителните имена в дадените изречения.

Необходима теория

Залогът е граматична категория на глаголите, която показва отношението на глаголното лице (изразено с подлога) към глаголното действие (изразено със сказуемото).

♦ Когато подлогът извършва действието, залогът е **деятелен**.

♦ Когато подлогът получава (изтърпява) действието глаголът е в **страдателен залог**.

Следователно, за да определим залога, трябва да установим дали подлогът е активен (върши глаголното действие), или е пасивен (получава глаголното действие)

Формите за деятелен залог са основни, а формите за страдателен залог се образуват по два начина:

а) с частица се: **Обучението се организира от Института по български език.**

б) със страдателно причастие и спомогателния глагол съм в съответното време:

Обучението е организирано от Института по български език.

2. Определи залога на глаголните форми в изреченията от задачата 1.

3. Как са образувани формите за страдателен залог, употребени в изреченията от зад. 1.

4. Трансформирай глаголните форми в страдателен залог по образеца.

Силният вятър счупи клоните на дървото. – Клоните на дървото бяха счупени от силния вятър.

Специална комисия провери изпитните работи.

Директорът награди учениците-отличници.

Събранието избра Петров за секретар.

Две строителни фирми изградиха магистралата.

Секретарката напечата протокола.

Приеха предложенията ни.

5. Прочети текста. За коя сфера на общуване е предназначен текстът? Открий езиковите средства, които са типични за тази сфера на общуване.

Гостоприемна и сурова, величествената Пирин планина се извисява в Югозападна България, между долините на реките Струма и Места.

В най-красивата, величествена и посещавана от туристите част на Пирин, между местностите Предел и Тодорова поляна, е разположен Национален парк „Пирин“. В границите на парка попадат повече от 50 мраморни и гранитни върха с височина над 2500 м. Сред тях

първенец е връх Вихрен – 2914 м надморска височина, трети по височина на Балканския полуостров. От скалистите върхове до долините планината е набраздена от 35 големи и малки циркуса, в чиито „легла“ са разположени около 170 ледникови езера.

През 1985 г. Национален парк „Пирин“ е включен в Конвенцията за защита на световното културно и природно наследство на ЮНЕСКО, който факт потвърждава изключителната стойност на природния обект за човечеството.

6. Запиши глаголните форми от текста в съответната колона на таблицата. Кои форми преобладават? Защо?

Деятелен залог	Страдателен залог	Образуване на формите за страдателен залог

- *Направи изводи за връзката между залога на глагола и характеристиките на текста според сферата на общуване.*

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. В кое изречение е употребена глаголна форма за страдателен залог?

- А. Всеки земен човек тайно в себе си вярва в чудеса.
- Б. Небето се покри от облаци.
- В. Автобусът спря за минута насред полето.
- Г. Ладиярят потопа греблото в реката.

2. В кое изречение е употребена глаголна форма за деятелен залог?

- А. Молитвата за здраве се прочете набързо от калугера.
- Б. Есето е написано от ученика.
- В. Старицата вдигна глава нагоре и заплака.
- Г. Въздухът се замрежи от орляци черни врани.

3. Определи залога на глаголите.

Една страница от книгата липсваше, беше откъсната.
 Няма място за отстъпление, жребият е хвърлен.
 Изкорениха старите дървета в парка.
 Гостите пристигнаха в последния момент.
 Етнографският музей се посещава от много туристи.
 Вървяха два часа по тази тясна планинска пътека.

4. Препиши изреченията като трансформираш формите за страдателен залог с форми за деятелен залог.

Новият роман на писателя бе представен от редактора на издателството.
 Повечето лични вещи на писателя се съхраняват в музея.
 Най-ценните експонати в музея бяха пазени от денонощната охрана.
 Концертът беше изнесен от талантливия цигулар.
 Новите работници бяха наети от ръководството на фирмата.
 Стените са огрени от слънцето.

ДИМИТЪР ТАЛЕВ

(1898 – 1966)

Димитър Талев беше от онзи по-висш тип хора, които живеят постоянно, непосредствено, интимно с живота на народа и родината... Беше човек и творец на дълга, на вярата и любовта... Собственото му творчество е блестящо доказателство... на Толстоевите думи, че талантът е любов. В душата му гореше – буйно и светло – любовта към Македония и тази любов беше непресъхващ извор на творчески замисли, на вдъхновения. На нея ние дължим класически творби като „Железният светилник“ и „Преспанските камбани“; дължим и други, широко известни на читателите произведения.

Роден през 1898 г. в Прилеп, (днес в Република Македония), Димитър Талев расте в поробена от турците Македония. От ранно детство е свидетел и на робските неволи на народа, и на поривите към свобода.

Чудно ли е, че според собственото му признание през ученическите години (той учи в Прилеп, Битоля, Скопие, София, Стара Загора, а по-късно следва в Загреб, Виена и в София, където завършва славянска филология) най-силно впечатление му е направил романът „Под игото“, че първият опит за роман през ранната му младост бил преразказване на Вазовата творба, че до края на живота си е запазил пролетно свежи уважението и любовта си към народния поет, че и в самобитното му зряло творчество са живи вазовските традиции?

Стоян Каролев

Някои от най-важните дати от живота на Димитър Талев

1 септември 1898 г. – роден в град Прилеп.

3 ноември 1915 г. – Талев посреща в Прилеп българските войски.

1917 г. – първа публикация в списание „Родина“: разказът „Очакване“.

1925 г. – завършва славянска филология в СУ „Св. Климент Охридски“.

1925 г. – издава първата си самостоятелна книга „Сълзите на мама“.

1927-1934 г. – работи във вестник „Македония“.

1928-1930 г. – издава романа „Усилни години“ (в три части).

1938 – до 9.09.1944 г. – работи в редакцията на в. „Зора“.

18 октомври 1944 г. – арестуван и изпратен в Софийския централен затвор до април 1945 г.

От 22 април 1945 г. до август 1945 г. – откаран на принудителна работа в мина „Бобов дол“ (лагер – трудово-поправително селище).

21 ноември 1947 г. – в резултат на масови арести 56 македонски дейци (между тях и Димитър Талев) са изпратени на лагер в открития рудник „Куциян“ на принудителна физическа работа. Тук Талев престоява до 10.01.1948 г.

1952-1954 г. – излизат от печат романите му „Железният светилник“, „Илинден“ и „Преспанските камбани“.

1958 г. – излиза романът „Самуил“.

1966 г. – излиза романът „Гласовете ви чувам“.

20 октомври 1966 г. – умира в София.

Димитър Талев. Споделени мисли:

„Аз бих се отрекъл от вечна, омировска слава, ако заради нея би трябвало да стоя далеч от народа си.”

„За да станеш писател, трябва да си раздвижен от една голяма идея, която да те е овладяла неудържимо.”

„Смело мога да кажа, че аз станах писател, защото чувствах необходимост да разкажа нещо за Македония.”

„Привлича ме онова, което клокочи, което гори в душата на човека.”

„Писателят реалист има право да приповдигне един образ, за да накара читателя да го следва в неговото разбиране на една по-висока човечност.”

- **Каква представа си изграждате за твореца Димитър Талев, четейки неговите мисли за литературното творчество?**

Интересно е де знаеш, че...

- ✓ Произведенията на Димитър Талев са преведени на 18 езика.
- ✓ Филмът „Иконостаът” е екранизация на най-силния роман на Димитър Талев „Железният светилник”.

ЗЛАТНИЯТ КЛЮЧ

Възседнал изтежко черен кон, извил лакът на левия си хълбок, Сирак Стойко минаваше по църковната улица и подкованите копита на коня чаткаха равномерно по калдъръма. Тъкмо да прекоси кривия сокак отсам църковната порта, иззад ъгъла внезапно изскочи Богдана Цонина. Конят трепна. Сирак Стойко дръпна юздата му и добичето спря на мястото си. Изплашена от ненадейната среща, девойката отскочи назад и краищата на дългата ѝ аленочервена рокля се преметнаха, блеснаха белите ѝ боси нозе, обути в шарени налъми.

— Ух, как се изплаших! – продума сама на себе си Богдана, после дигна очи към конника и се усмихна. Пребледнялото ѝ за миг лице бързо се покри с руменина, а очите ѝ се изпълниха с влага, сякаш беше готова да заплаче през усмивката си.

Сирак Стойко я погледна от коня с остър, гневен поглед, но вместо да изрече ругателни думи, изръмжа:

— Чие момиче си ти?

— Казват ме Цонина, Богдана Цонина. Татко отдавна е умрял – отговори спокойно девойката и също тъй спокойно гледаше тя намръщеното лице на конника.

Сирак Стойко остана още за миг тъй, лице срещу лице с момичето, като че ли да запомни добре името му, после подкара коня и бързо се отдалечи.

Не беше човек като всички други люде Сирак Стойко. Не помнеше той ни баща, ни майка – рано бяха умрели те и бяха го оставили без дом, без свои. Едва бе израснал, колкото да се крепи на нозете си, той се намери сам – тъй, на улицата, като бездомно куче. Одърпан, винаги гладен, премръзнал, нечист, та и людското милосърдие беше тежко за него: за късче хляб той трябваше да налива и да излива стотици оки вода, да нацепва по цял товар дърва. По-късно взе да прескача нощем по чуждите дворища, да влиза скришом по къщите, но не

задигаше нищо за себе си, а само унищожаваше каквото се изпречваше пред очите му. Не оставяше зеленчук по градините, плод по дървесата, жива птица по кокошарниците. Удуши и две крави в плевниците им, като вампир кръвопиец. Дете не смееше да се мерне пред него, а когато израсна на шестнайсет-седемнайсет години, вече и възрастните избягваха да го срещат по пътя си. Сух и черен, целият от жили и кости, със студени, зли очи, той беше страшен, той можеше и човек да убие.

Сирашкият живот бе помрачил душата на това дете. Всяка груба дума, всеки подхвърлен залък разгаряха в него злоба, омраза и гняв. Той беше винаги сам, а всички други бяха заедно и далеч от него. Те, другите, се бояха от съдбата му, от самия него и той ги мразеше. Той мразеше чак и собствената си мърша, мразеше сякаш и себе си. Еднаж бе гноясал нокът на дясната му ръка. И когато болката стана вече непоносима, Сирак Стойко със зъби изтръгна омразния нокът, вместо да го лекува с билки и мехлеми. По едно време той се изгуби нанякъде. Върна се подир десетина години. Извишил бе ръст през тия години, натезжал бе, тънки мустаки бяха увиснали от двете страни на стиснатите му устни, а лицето му се бе вкаменило от студена гордост и презрение. През тия десет години Сирак Стойко бе познал и силата на парите.

Купи той къщата на стария, обеднял вече чорбаджи Заре, изпъди веднага от нея довчерашния ѝ стопанин и я събори до основи. Види се, някакъв лош спомен от клетнишкия му сирашки живот го свързваше с тая чорбаджийска къща. На нейно място издигна палат на два ката с четиридесет прозореца. И такива стени издигна наоколо, че засенчи градините и дворищата на всичките си съседни. Жив човек не влизаше в тая къща освен него и една бабичка, която се грижеше за храната и за прането му. Не се чуваше човешки глас между високите стени, не цъфтеше нито едно цвете в широката градина, тежката, обкована с желяза порта беше винаги затворена.

Из града Сирак Стойко не слизаше от коня си. Не знаеше той що е поздрав и човешка дума. Целият град се смая, когато започна да раздава пари назаем. Ала който взе от него пара, остави и кожата си в ръцете му. Непрестанно купуваше имоти – къщи, ниви, лозя, – с някаква неутолима жажда присвояваше всичко, каквото попаднеше в кокалестите му ръце. Сирак Стойко искаше да тури под коляното си целия град.

Два дена след като видя Богдана Цонина, той тръгна за първи път пеша из града и се отправил към къщата на вдовицата. Посрещнаха го там майката и дъщерята изплашени, а той не пожела нито да седне дори. С едно поклещане на главата си даде знак на момичето да излезне и щом останаха сами с майката, рече:

— Искам дъщеря ти.

И като че ли да смекчи някак тия думи, той добави:

— Искам я за жена.

Старата бедна вдовица не знаеше какво да отговори от изненада и уплаха. Неволно се отрониха от устата ѝ само две думи:

— Питай нея.

Богдана чу всичко отвън и влезе пак в стаята. Тя впи поглед в очите на Сирак Стойко и там потърси отговора, който трябваше да даде. Настана мълчание, продължително и тревожно. Изведнъж Богдана се усмихна. Ясно и смело прозвуча нейният глас:

— Добре.

И само тя забеляза как премина по лицето на Сирак Стойко една лека, бърза тръпка.

— Ще се венчаем сега, в неделя – каза той, загледан встрани.

— Но как? Ще трябва да се поприготвим... – започна майката.

— Мене ми трябва жена, нищо друго не ми е нужно – отсече Сирак Стойко и излезе.

Сватбата стана съвсем тихо, макар че целият град очакваше да види чудо. Богдана не беше хубавица. Хубава беше усмивката ѝ, която не слизаше от нейните възпъпнички устни и озаряваше младото ѝ лице с мека, покоряваща светлина. Още през първите дни след женитбата им тя започна да нарича мъжа си дядо, ала не за това, че беше доста по-стар от нея. Тая волност караше вълкът да ръмжи, но Богдана сякаш нищо не забелязваше. Тя така произнасяше тая дума – като че ли го погалваше с меки, топли пръсти – и той, Сирак Стойко, ръмжеше все по-глухо.

Ден след ден той виждаше, че около него всичко се преобразява, разхубавява се, става весело. Както след отминаването на тъмен облак, когато над червените покриви и градините отново се разлива весела слънчева светлина. Голямата, потънала в мрачна тишина къща на Сирак Стойко, цяла се съживи от пъргавите стъпки на Богдана, от нейния звучен глас, от смеха ѝ. Стаите трептяха от чистота, изпълниха се с някаква приветлива топлота и уютност.

— Дай още някоя парица, дядо – казваше често-често на мъжа се Богдана. – Ще ми трябват още четири завеси и бяло хасе за миндера в гостната.

Повлечен от магията, която се извършваше около него, Стойко даваше пари.

В градината се очертаха лехи, цъфнаха цветя. Започнаха да се чуват все по-често човешки гласове в тоя разхубавял се дом – тежката му порта сега по цял ден стоеше отворена.

В мека, топла люлка люлееше Богдана своя мъж. С търпение и обич бдеше над него, с грижлива, неуморна ръка разсейваше тъмната сянка отпред очите му. Тя не се страхуваше от него и всяка негова грубост посрещаше с кротки думи. С голяма предпазливост надникваше тя дълбоко в душата му и виждаше какво става там, без сама да бъде забелязвана. Каменната маска, в която бе застинало лицето на Сирак Стойко, оставаше непроменена, но младата жена виждаше през нея и чакаше с търпение и обич.

Тя се грижеше и за коня му – навреме да има храна и вода, навреме да бъде прибран в обора. Един следобед Сирак Стойко бе приготвил коня си за излизане, оставил го бе в двора и бе влязъл вкъщи да облече горната си дреха. Тъкмо в това време Богдана излизаше от градината и като видя оседлания кон, приближи се до него, взе да го гали по лъскавото му чело. Изведнъж тя пожела да се качи за малко на седлото, притегли добичето до един висок камък и чучна отгоре му. Усетил ездач върху себе си, конят веднага се отправи към портата.

— Стойко, Стойко! – изпищя Богдана и впи разтрепераните си пръсти в гривата на добичето.

Сирак Стойко веднага изтича вълн. Лицето му бе пребледняло от страх за Богдана. Едно чувство, което не познаваше той досега. Насърчена от присъствието му, забелязала неговото пребледняло лице, младата жена извика:

— Скоро, дядо, кончето ще занесе бабичката ти в чаршията!

Тя се смееше през сълзи оттоку-що преживения страх и все още стискаше гривата на добичето.

От гърдите на Сирак Стойко избухна неудържим, здрав, сърдечен смях. За първи път се смееше той така и ведно с тоя смях от сърцето му изтичаше насъбралата се там отровна горчилка. Той се спусна към младата си жена, грабна я от седлото и обсипа лицето ѝ с горещи целувки през сълзи и смях. Задъхан от неизпитана сладостна умора, той полека я отпусна да стъпи на земята. И после с някакъв нов глас Сирак Стойко продума: – Със златен ключ отвори ти сърцето ми, Богдано... Конят изви към тях умната си глава и треперливо, галено изцвили.

Речник

хълбок – лява или дясна страна на човешкото тяло под ребрата и над седалищната кост; слабина

сокàк – улица, уличка

налѝми (налѝм) – дървени чехли, обикновено прихванати отгоре само с ремък

жѝла – 1. Сухожилие; 2. Кръвоносен съд (вена или артерия)

мърша – 1. Умряло животно; леш, дръглаш; 2. прен. Слабо, дръгливо животно, добиче; 3. прен. Безжизнен, недейтелен човек или общество.

гноясам, гноясам – ставам гноен; набирам, забирам, загноявам

гной – гъста жълтеникава течност, която се образува при възпаление и гниене в организма

рѝмжà – 1. За куче и др., надавам сърдит и проточен дрезгав звук; 2. прен. Изразявам, проявявам злоба, недоволство

миндѝр – тесен одър край стена, покрит с черги и възглавници, където се сяда или лежи

обѝр – сграда за едър добитък

горчѝлка – 1. Нещо горчиво; 2. прен. Горчивина, горест, страдание, мъка

треперливо, от треперлив – който (много) трепери

чѝчна, от чѝча – седя, седна

Провери разбра ли текста:

- **За кой герой се отнасят изразите? Какъв е смисълът им?**
 - ♦ „Той се намери сам „като бездомно куче.“
 - ♦ „Людското милосърдие беше тежко за него.“
 - ♦ „Удуши и две крави в плевниците им, като вампир кръвопиец.“
 - ♦ „Той мразеше чак и собствената си мърша, мразеше сякаш и себе си.“
 - ♦ „Искаше да тури под коляното си целия град.“
 - ♦ „С тоя смях от сърцето му изтичаше насъбралата се там отровна горчилка.“

Открий в текста и прочети отново:

- а) Епизода на първата среща на Сирак Стойко с Богдана;
- б) Епизода на сватосването;
- в) Моментата, в който най-ярко се изявява преобразената душа на Сирак Стойко.

Да разсъждаваме заедно:

1. Кога, в кой момент от своя живот Сирак Стойко среща Богдана?
2. Какъв отпечатък слага сирашкият живот върху характера на Сирак Стойко? Проследи поведението му като дете и като възрастен човек.
3. Каква е ролята на портретната характеристика на героя за разкриване на сложната му душевност?
4. Кой обрича героя на самота – хората, беднотията или несговорчивият му характер? Жертва или господар на обстоятелствата е Сирак Стойко?
5. Какво е твоето отношение към поведението на героя?
6. Защо срещата на Сирак Стойко с Богдана е съдбовна? За кого? За Сирак Стойко или за Богдана? Проследи художествените детайли, посредством които разказвачът разкрива трудния път на героя към промяната.

7. Как Богдана разтапя ледовете в душата на своя съпруг? С какво тя го покорява и преобразява?
8. С какъв смисъл е натоварена пестеливата портретна характеристика на Богдана?
„Богдана не беше хубавица. Хубава беше усмивката ѝ, която не слизаше от нейните възпълнички устни и озаряваше младото ѝ лице с мека, покоряваща светлина.“
9. В какво е силата на героинята – във физическата или в нравствената ѝ красота? Проследи моментите, в които се разкрива сътворената от Богдана красота на духовния и материален свят, в който постепенно се ражда за нов живот душата на Сирак Стойко.
10. Каква е ролята на пряката авторова характеристика за изграждане образа на Богдана като обаятелен?
11. Кои думи най-пълно разкриват случилото се духовно преобразяване на Сирак Стойко?
12. Защо „каменната маска“ върху лицето на Сирак Стойко и усмивката на Богдана са ключови образи за разбиране на идейните послания на този разказ?
13. Кое е по-трудно – да преодолееш себе си или да се справиш с обстоятелствата? Какъв отговор на този въпрос ни дава разказът?

Творбата казва и още нещо:

1. Каква е ролята на ретроспекцията за разкриване образа на Сирак Стойко?
2. Проследи сравненията, с които си служи разказвачът при обрисуване образите на Сирак Стойко и Богдана. Каква е художествената им функция?
3. Как разказвачът постига опровержение на собственото си съждение: „Богдана не беше хубавица“?
4. Как мислиш, случайно ли са избрани имената на героите? Какво е значението им и има ли то пряко отношение към съдбата на героите? Каква е ролята на метафората ЗЛАТЕН КЛЮЧ в разказа? Защо тя е изведена в заглавие?
5. Какви традиции в българската проза следва Димитър Талев, изграждайки образа на Богдана?
6. Потърси в разказа доказателства в полза на критическото на Стоян Каролев мнение, позоваващо се на мисли, споделени от Димитър Талев. (виж в карето)

ПРОВЕРЕТЕ УМЕНИЯТА СИ

1. Проведете дискусия на тема: „Съвременната девойка и жена – хармонизираща или демонизираща света около себе си.“
2. Напиши съчинение разсъждение на тема „Облагородяващата сила на женската обич в разказа „Златният ключ“ от Д. Талев“

За автора и неговото творчество

„Димитър Талев имаше изострен усет и пиетет към женственото и нежното, висока представа за жената и нейната роля. Той смяташе, че жената по своята природа е благородна, че има по-дълбоко чувство за топлина, за онова, което създава хармония в живота, че там, където влиза жена, влиза един чист полъх.“

Стоян Каролев

НАКЛОНЕНИЕ НА ГЛАГОЛА. ИЗЯВИТЕЛНО НАКЛОНЕНИЕ

1. Сравни вариантите на един и същи текст:

а) Митко **се грижи** за кучето. Всяка сутрин той го **извежда** на разходка.// Митко **се грижеше** за кучето. Всяка сутрин той го **извеждаше** на разходка.// Митко **ще се грижи** за кучето. Всяка сутрин той **ще** го **извежда** на разходка.// Митко **щеше да се грижи** за кучето. Всяка сутрин той **щеше да** го **извежда** на разходка.

б) Митко **се грижел** за кучето. Всяка сутрин той го **извеждал** на разходка.

в) Митко, **грижи се** за кучето! **Извеждай** го на разходка всяка сутрин!

г) Митко **би се грижил** за кучето, ако имаше време. Всяка сутрин **би** го **извеждал** на разходка, ако не бързаше за училище.

- *Кое е различното във вариантите на текста? Какво е отношението на говорещото лице към действието? Помогни си със следните разсъждения:*

а) говорещото лице съобщава действие (с форми за сегашно, минало несвършено, бъдеще и минало предварително време), което е реално, което е наблюдавал, или в което е убеден;

б) говорещото лице съобщава за действие, на извършването на което не е свидетел, а го е възприел според съобщението на друго лице;

в) действието зависи от волята на говорещото лице, изразена като молба, желание или заповед;

г) говорещото лице представя действието като възможно, като зависещо от някакви външни условия.

Обърни внимание:

Отношението на говорещото лице към изказаното от него глаголно действие се изразява с граматическата категория **НАКЛОНЕНИЕ НА ГЛАГОЛА**. В българския език **има четири наклонения: изявително, преизказно, повелително и условно**.

В текст а) говорещото лице представя действието като реално, на което то е свидетел. Наклонението на глагола е **изявително**.

ИЗЯВИТЕЛНОТО НАКЛОНЕНИЕ означава, че говорещото лице съобщава за действие, което е наблюдавало, или за което е убедено, че се случва, случвало се е или ще се случи. Изявителното наклонение е основно, изходно. Спрямо него се представят останалите наклонения.

2. Кое глаголно време е означено в следния текст? А кое наклонение? Постави глаголната форма във всички изучени времена. Докажи, че изявителното наклонение се запазва.

Измъквам се от гъсталака, слънцето отново ме огрява. Една сойка излита от храстите и с крясък оповестява, че подозрителното лице напуща подивялата пътека. Чувам как мравките зад мене свалят стражата, дърветата прибират копията си, а съгледниците-бръмбари свирят с ручилата си „отбой“.

Николай Хайтов

- *Кои глаголи са употребени в преносно значение? Какво придават те на описанието на природата?*

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. **Защо в научната статия се предпочита изявително наклонение? Прочети откъса от научната статия и разсъждавай по въпроса.**

Първият, който обръща внимание на възможностите и ролята, която може да играе Болград в просветното и културно развитие на българската нация, е Георги Стойков Раковски. Болградчани винаги се вслушват в неговите препоръки и съвети и по възможност ги изпълняват. От своя страна и Раковски изпитва голямо уважение към болградските първенци. Общуването му с болградчани не прекъсва и през 60-те години. Именно в Болград той се спира, като оставя Букурещ през 1866 г. след детронирането на княз Александър Куза. Вероятно тогава прави препоръките си за по-доброто уреждане на Болградската печатница.

Екатерина Челак

- *Към коя наука може да бъде отнесен текстът? Кои думи в него са термини?*

2. **Форми на кои глаголни времена откриваш в текста? Защо целият текст е в изявително наклонение?**

По средата на черквицата зееше дълбок трап. Иманяри са копали за злато. Колко са копали, докъде са стигнали, не знаех... Не чух да са намерили и златото. Само бяха копали, само се бяха надявали...

Боже Господи, как съм стигнал до това място? Наоколо е тъмно и дълбоко. И небето е тъмно, ала има звезди. И аз съм по средата... Вглеждам се надолу и си представям миналото, живея в настоящето, а отгоре само някакви надежди. Само надежди.

Михаил Кръстев

3. **В какъв залог са глаголите в рецептите за ястие? А в какво наклонение? Отговори на въпросите, като разсъждаваш върху следния текст.**

СВИНСКИ ШИШЧЕТА. Начин на приготвяне: Месото се нарязва на кубчета. Лукът се почиства и се нарязва на пръстени. В подходящ съд се подготвя марината, като се смесват виното, оцетът, малко вода, черният пипер и солта. Месото и лукът се поставят в марината, като се подреждат един ред месо, един ред лук. Месото трябва да престои в марината 5-6 часа... Пече се на нагорещена скара.

- *Запиши своя рецепта за ястие по дадения модел.*

4. **Препиши текста като трансформирате глаголните форми от преизказно в изявително наклонение.**

Една яребица направила гнездо сред нивата на най-мързеливия селянин. Снесла яйца и измътила три яребичета. Расли пиленцата, пораснали. Започнали да излизат от гнездото, разтваряли крилца, ала още не можели да летят, защото били немощни. Лятото обагрило нивата с жълта боя. Натезжали класовете и започнали да ронят жито. Една сутрин стопанинът пристигнал на нивата, погледнал житото, почесал се по главата и казал: ...

- *Напиши продължение на текста.*

5. **Трансформирай следния текст от преизказно в изявително наклонение.**

По някое време започнало Великото преселение на народите от Азия към Европа. То увлякло и българите. На няколко места от своя път те основавали своя държава. После трябвало да я оставят, прогонени от други народи. След векове стигнали до Черно море, на източния му бряг, на север от планината Кавказ. Там създали Велика България.

ПРЕИЗКАЗНО НАКЛОНЕНИЕ

1. Прочети откъса от народна приказка.

Едно време се свършило житото и като нямало откъде да си заловят семе, хората се изплашили да не измрат от глад. Уплашил се и царят, събрал всичките боляри и им рекъл:

— Давам ви една неделя време. Искам от дърво, от камък да ми намерите жито за семе.

Ако не намерите до уречения ден, всинца ви ще погубя!

Болярите си отишли угрижени, замислени и взели да питат и разпитват къде може да се намери жито, ала никой не знаел да им каже. А тогава нямало ни старци, ни баби...

- Разграничи авторската реч от пряката реч. Кои са говорещите лица в двата случая? Кой изразява отношение на СВИДЕТЕЛ на глаголното действие и кой – на НЕСВИДЕТЕЛ?

Обърни внимание:

Когато говорещото лице **не е свидетел** на действието, глаголите са в **преизказно наклонение**.

ПРЕИЗКАЗНОТО НАКЛОНЕНИЕ означава, че говорещото лице съобщава за действие, на което не е свидетел и информацията за което е възприел от друго лице.

Формите за преизказване се образуват от глагола **СЪМ** в сегашно време и минало деятелно причастие (свършено и несвършено) на спрегания глагол, като в 3 л. ед. и мн. ч. глаголът съм се изпуска.

Например: Всеки ден Невена **тръгва** за училище в 7 ч. (изявително наклонение); Всеки ден Невена **тръгвала** за училище в 7 ч. (преизказно наклонение).

Преизказват всички глаголни времена на изявителното наклонение.

Време	Изявителни форми	Преизказни форми
Сегашно време	пиша, пише, пишат	пишел съм, пишел, пишели
Минало несвършено време	пиших, пишеше, пишеха	пишел съм, пишел, пишели
Минало свършено време	писах, писа, писаха	писал съм, писал, писали
Минало неопределено време	писал съм, писал е, писали са	бил съм писал, бил писал, били писали
Минало неопределено време	бях писал, беше писал, бяха писали	бил съм писал, бил писал, били писали
Бъдеще време	ще пиша, ще пише, ще пишат	щял съм да пиша, щял да пише, щели да пишат
Бъдеще в миналото	щях да пиша, щеше да пише, щяха да пишат	щял съм да пиша, щял да пише щели да пишат

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Разграничи употребата на изявително и на преизказно наклонение в следния текст. Защо са използвани две наклонения в един и същи текст?

Сред многобройните светлини по небосвода грейнала внезапно нова звезда. Тя се появила съвсем неочаквано и пламтяла няколко месеца, после постепенно започнала да гасне.

Около нея се образувала мъглявина. Приблизително след десет хиляди години мъглявината достигнала слънцето и неговите планети и ги обвила за продължително време. Това не останало без последици. Високата радиоактивност причинила големи нарушения, дълбоки физиологически и генетични промени в много животински видове.

Разбира се, това обяснение за неочакваната гибел на животинския свят е само една хипотеза, изказана от някои учени. Други учени са склонни да обяснят масовото измиране на животните по Земята с развитието на големи епидемии от непознати днес болести.

- *На кой стил принадлежи текстът?*

2. Промени глаголните форми от изявително в преизказно наклонение по модела: *Видяха ме, когато пресичах улицата. – Видели са ме, когато съм пресичал улицата...*

Насочих се към банката. Влязох през главния вход. Те ме следваха неотклонно. Приблизих се до едно гише и заговорих касиерката. След това се спрях пред близкия банкомат и набързо изтеглих 50 лея. Групата се умори да ме наблюдава. Един по един всички излязоха от банката, като оставиха на пост само един. Той не ме изпускаше от очи, опитваше се да се прикрие, но действаше неумело. Явно беше новак.

3. Отговори на въпросите, като изразиш с формите за преизказно наклонение, че не си свидетел на действието. Използвай за начало на отговорите си следните думи и изрази: *вероятно, сигурно, възможно е, не знам дали, може би.*

Десети клас направиха ли класното по български вчера? _____

Катя зарадва ли се на подаръка? _____

Изключваха ли вчера тока? _____

Иван покани ли Спас на рождения си ден? _____

Марина ще ходи ли в Киев? _____

Лилия беше ли вчера с новата си рокля? _____

Модел: Съседите **отидоха** ли на вилата? – **Вероятно са отишли.**

- *С формите на кое сложно глаголно време съвпадат формите на преизказното наклонение в отговорите?*

4. Прочети текста. Открий глаголните форми за преизказно наклонение в текста. Как се образувани те? Защо са употребени? Освен преизказно наклонение в какво наклонение са употребени глаголните форми в текста?

Някога, много отдавна, нашият далечен прадядо познавал две стихии – огъня и водата. Страхувал се от тях, радвал им се, ползвал ги и страдал от тях. Но една мисъл не му давала покой – как да стане сам силен като природното бедствие. И накрая ... открил думите – думите, нашата човешка гордост, сила и слабост.

Има думи, които се леят като пролетен дъжд и бързо се изпаряват. Или приличат на футболна топка – биват ритани насам – натам и всеки очаква топката да влезе във вратата на противника. Случват се и автоголове. Има думи, които тежат като камък. И други, които не можеш да забравиш никога. Не случайно народът е създал поговорките: „Добра дума – златен ключ“ и „Езикът кости няма, ала кости троши“. Казват, че мисълта предшества думите, но това не е доказано. Понякога думите твърде успешно изпреварват мисълта...

О. Кръстева, „Така казват хората“

- *Чрез коя пословица или поговорка може да се илюстрира основната идея на текста.*

ПОВЕЛИТЕЛНО НАКЛОНЕНИЕ

1. Прочети стиховете.

Лети със своите! Лети на юг
в безбрежието синьо на небето,
падни без дъх и се разбий в морето,
ала лети! Недей остава тук!

Андрей Германов, из „Изостаналият щъркел“

- Какво желание на лирическия говорител е изразено в стиховете? С помощта на кои глаголни форми то е изразено?

Поете, многогърб като камила,
пустинята от хора премини,
товара си безценен с няма сила
спаси и непокътнат съхрани...

Петя Дубарова

- Към кого се обръща лирическият говорител? С каква молба? За какво настоява? С помощта на кои глаголни форми се „изисква“ от поета да „спаси и непокътнат съхрани“ „товара си безценен“?

Обърни внимание:

С подчертаните глаголни форми в задача 1. е изразена волята на говорещото лице молба, желание или настоятелно искане, заповед. Глаголите са в **повелително наклонение**.

ПОВЕЛИТЕЛНОТО НАКЛОНЕНИЕ означава, че глаголното действие се върши, по-точно – трябва да се върши, по волята на говорещото лице. То отправя своето желание, молба или заповед към събеседника, затова повелителното наклонение има **прости** форми само за 2 лице единствено и множествено число: лети, летете; разбий, разбийте; спаси, спасете. Повелителното наклонение има и **сложни** форми, които са за трите лица в единствено и в множествено число: (аз) нека да вървя, (ние) нека да вървим, (те) нека да вървят. Могат да се образуват **отрицателни форми** на повелителното наклонение:

От простите форми: (ти) не оставай, (ти) недей да оставаш, (вие) не оставайте, (вие) недейте да оставате; (ти) недей остава, (вие) недейте остава (ГРЕШКА Е ДА СЕ КАЖЕ: недей оставай и недейте оставайте).

От сложните форми: нека да не вървя, нека да не вървиш и т. н.

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. В следния откъс от повестта „Немили-недраги“ на Иван Вазов посочи глаголните форми в повелително наклонение. Желание, молба или заповед изразяват думите на Странджата?

... Дрипата беше къс от вето знаме; на него бяха остали само думите „или смърт!“.

Величествени документи!

Бръчков цял потрепера.

Странджата се повдигна, посегна и каза:

— Дай, Бръчков!

И като ги пое, той ги целуна. После каза със слаб и пресекнат глас:

— Вземи това от мене! Помни Странджата! Умри за България!

- *Потърси в повестта и други форми на повелително наклонение. Разсъждавай за художествената му функция.*
- *Прочети на глас текстовете от задачи 1 и 2, като поставиш вярно ударението на повелителните форми на глаголите.*

2. Избери необходимия глагол от скобите и образувай повелителна форма.

Ти не (забранявам, забраня) на Милена да ходи на дискотека. Повече не се (виждам, видя) със Светослав. Вие не (седна, сядам) на този стол. Ти не (блъсна, блъскам) така другарчето си. Ти не (позволя, позволявам) да се държат с тебе унизително. Ученици, (дам, давам) възможност на своя съученик да покаже какво е научил. Ти не (кажа, казвам), че не можеш да се справиш с положението. Ученици, не (влизам, вляза) в класната стая, преди да съм дошла. Ти не (остана, оставам) дълго тук.

3. Препиши следните изречения. Вместо изявително наклонение използвай повелително. Какви други промени се налага да направиш?

Вие ще гледате този спектакъл тази вечер. Искам да ми дадеш записките си да ги прегледам довечера. Не бива да пътувате с кола в това снежно време. Аз ще попитам Иван дали ги е говорил тези глупости. Ние няма да се качим в този автобус. Вие трябва да ядете по-малко.

Не ми се ходи на гости. Ще дойдеш ли навреме? Ти не се държиш прилично. Каня те да видиш, пък тогава ще говорим. Ти ще танцуваш ли с мен? Не трябва да злоупотребяваш със слабостите ѝ. Обличам си червената блузка. Довечера ще си попеем за настроение.

4. Защо в народните поговорки и пословици се използва често повелително наклонение? Помисли си върху смисъла на записаните по-долу народни мъдрости.

Вържи попа, да е мирно селото. Ако не знаеш да плуваш, в дълбока вода не бъркай. Ако ти е конят слаб, не прескачай с него трап. Простирай си краката, колкото ти чергата стига.

5. Разтълкувай дадените пословици и поговорки. Определете в какво наклонение са глаголните форми.

Помогни си сам, да ти помогне и бог.

Крадецът вика – дръжте крадеца!

Не режи клона, на който седиш.

Не наливай масло в огъна.

Ако искаш да вземаш, научи се и да даваш.

Днешната работа не оставяй за утре.

Два пъти мери, един път режи.

Направи добро и го хвърли в морето.

Госта гощавай, на врага прощавай.

6. При какви житейски ситуации ще употребиш поговорките и пословиците от упражнение 5. Избери една от тях и напиши есе.

УСЛОВНО НАКЛОНЕНИЕ

1. Сравни глаголните форми в изреченията по двойки. По какво се различават?

Аз **бях пристигнал** навреме за срещата, но тя **закъсня**. – Аз **бих пристигнал** навреме за срещата, ако транспортът беше редовен.

Ти **беше научил** за срещата, преди още да ти съобщи за нея. – Ти **би научил** за срещата навреме, ако телефонът ти не беше повреден.

Той (тя, то) **беше се зарадвал (а, о)** при вида на подаръка. – И той (тя, то) **би се зарадвал (а, о)** на такъв подарък.

Ние **се бяхме разбрали** да пътуваме заедно. – Ние **бихме се разбрали** да пътуваме заедно, ако той, разбира се, няма други планове.

Вие **бяхте обядвали**, когато ние дойдохме. – Вие **бихте обядвали** в този ресторант, ако цените са достъпни.

Те **се бяха подготвили** добре за изпита. – Те **биха се подготвили** добре за изпита, ако имаха достатъчно време.

- *Спрямо кой момент е ориентирано действието в първото от двойките изречения? При какви условия БИХА СЕ ИЗВЪРШИЛИ действията във всяко от вторите изречения в двойките? Как е указано това от глаголната форма?*

Сравни: Аз **бях пристигнал** навреме за срещата... – *минало предварително време, изявително наклонение.* Аз **бих пристигнал** навреме за срещата... – *условно наклонение.*

Обърни внимание:

Условното наклонение означава действие, което се представя от говорещото лице като възможно, зависимо от някакво условие. Най-разпространени в българския език са сложните форми на условното наклонение, които се образуват с помощта на специална форма на спомогателния глагол **съм**, която се мени по лице и число (бих, би, би, бихме, бихте, биха) + минало свършено деятелно причастие на спрегнатия глагол.

Например:

аз бих писал (а)	ние бихме писали
ти би писал (а)	вие бихте писали
той би писал	те биха писали
тя би писала,	то би писало

- *Погрешно е вместо минало свършено деятелно причастие на глагола да се използва минало несвършено деятелно причастие.*

Например: грешни са формите аз бих пишел, аз бих ходел.

Правилните са бих писал, бих ходил.

2. Отговори на въпроса, като заградиш буквата на верния отговор. В кое изречение глаголната форма е употребена в условно наклонение?

- Щом получите пратката, проверете съдържанието ѝ.
- Ако можех да отида на кино, не бих пропуснал тази възможност.
- Тъй като не бяха му казали навреме, той пропусна срещата.
- Старата върба климнала и се навела безпомощно над дълбоката река.

ЗАПОМНИ ...

Посредством условното наклонение може да се изрази:

- а) **възможно действие** – Той би могъл да постигне нещо само ако прояви воля.
- б) **възможно, но неосъществено действие** – Тя би могла да избегне неприятностите, ако навреме я бяхме предупредили за опасностите.
- в) **предположение** – Може би имаш да ни кажеш нещо. Защо си такава тъжна – да не би да са ти писали двойка?
- г) **желание, готовност за нещо** – Аз бих отишъл вместо тебе.
- д) **учтивост** – Бихте ли ми подали една филийка хляб?

3. Запиши собствени примери към точките а), б), в), г), д).

ПРОВЕРИ КАКВО ЗНАЕШ И МОЖЕШ

1. Открий условното наклонение в следния художествен текст:

Исмаил ага не би простил на синовете ѝ, нито тя би понесла да ги види отново смирени... Това бе по-важно и от имота, и от златото, и от живота дори, защото отсега нататък само то би могло да им дава цена. Баба хаджийка разбираше от пари и цени...

Генчо Стоев, „Цената на златото“

2. Преобразувай изреченията, като поставиш глаголните форми в условно наклонение.

- а) Ще ни прочетете ли регламента на това състезание?
- б) Участвайте в журито на нашия конкурс за най-добър рецитал.
- в) Ако сте прочели книгата, ще ми я дадете ли?
- г) Ако има удобен влак, ще пътувам до Варна.

3. Употреби форми за условно наклонение при отговора.

Кога ще заминаваш за България? _____
Ще ми дадеш ли книгата за събота и неделя? _____
Ще излезеш ли с Валери, ако те покани? _____
Ще ме почакаш ли да си ходим заедно? _____

Модел: Кога ще заминаваш за България? Ако зависеше от мене, бих заминал (а) още утре.

4. Постави глаголите в скобите в условно наклонение.

Снегът натрупа – Иван не (тръгвам) с кола в такова време. (Опитвам се) да го убедя в правотата си. Ти (мога) да ми вдъхнеш кураж в начинанието. (Гледам) този филм още веднъж. Кой (допусна), че е такъв негодник. (Дам) всичко на света, за да ми повярва. Не (имам) нищо против да се видим утре вечер. Бояджиите (работя) по-качествено, ако им се плати повече.

5. Опиши речевите ситуации, при които може да бъдат предпочетени изразите в диалозите. Посочи условните глаголни форми.

- а) Мога ли да ви предложа чай? Бих пил един чай.
- б) Ще пиеш ли един чай? Благодаря, ще пия.
- в) Едно чайче? Пийвам.

6. Как тълкуваш поговорката: „Да би мирно седяло, не би чудо видяло“? Разкажи случка от своето ранно детство, на която най-приляга за заглавие тази поговорка.

1. Самостоятелни части на речта са:

а) предлог и съществително име;	в) прилагателно и съюз;
б) прилагателно и числително име;	г) местоимение и частица.

2. Изменяеми части на речта са:

а) наречие и местоимение;	в) числително и съюз;
б) междуметие и съществително;	г) глагол и местоимение.

3. Кой от следните редове съдържа само изменяеми части на речта?

а) нима, виждам, гара, тебе;	в) пет, осем, нас, нося;
б) настроение, весел, олеле, ни;	г) шест, нека, тръгвам, бавно.

4. Кое изречение съдържа наречие?

- а) Девојката отвърна със загадъчна усмивка;
- б) След всяка негова дума тя се смееше нервно;
- в) Намираха го за нервен;
- г) Загадъчният му поглед я притесняваше.

5. В кое изречение е допусната грешка при употребата на глаголите?

- а) Преди да казах мнението си, ще го обмисля добре;
- б) Щом сънувам кошмари, значи съм преуморен;
- в) Преди да казвам нещо, мисля;
- г) Щом казвам, значи е вярно.

6. Кой ред съдържа форми само на сложни глаголни времена?

а) щях да мога, бих могъл, можех;	г) ходил си, ще ходиш, беше ходил;
б) носех, носих, ще нося, е носил;	д) ще пеят, пяха, са пели.
в) приказвам, бях приказвал, приказвах;	

7. В кое изречение глаголните форми означават действие, което е бъдеще спрямо минал момент?

а) Казал съм му вече истината;	г) Щях да му кажа истината;
б) Ще му кажа истината;	д) Бих му казал истината.
в) Бях му казал истината;	

8. С категорията наклонение на глагола се означава:

- а) получателят на глаголното действие;
- б) отношението на говорещото лице към глаголното действие;
- в) начинът, по който протича действието;
- г) отношението на глаголното лице към глаголното действие;
- д) вършителят на глаголното действие.

9. Прочетете текста на Симеон Янев:

Дюстабанов никога не познава хъшовския живот и хъшовските нрави; ако съдбата би пожелала да ги срещне с Ботев, те сигурно биха разрешили споровете помежду си така, че никога втори път да не се налага да ги разрешават. Спокойствие, улегналост, умно и тактично опипване на обществената почва, намеса в обществения живот само в случай, че не се рискува направеното досега посредством училището и църквата. С една дума, всичко онова, което гневната Ботева душа не би могла да извърши нито миг...

• *В текста са употребени:*

- а) изявително и преизказно наклонение;
- б) повелително и условно наклонение;
- в) преизказно и повелително наклонение;
- г) изявително и условно наклонение;
- д) условно и преизказно наклонение.

10. В изречението: „...ако съдбата би пожелала да ги срещне с Ботев...” условното наклонение изразява:

- а) възможно действие;
- б) възможно, но неосъществено действие;
- в) предположение;
- г) готовност за нещо;
- д) учтивост.

11. В кое изречение говорещото лице не е свидетел на действието?

- а) Те ще пътуват до Варна с влака;
- б) Те пътуват до Варна с влака;
- в) Нека те да пътуват до Варна с влака;
- г) Те щяха да пътуват до Варна с влака;
- д) Те пътували до Варна с влака.

12. Изречението: „Те щяха да пътуват до Варна с влака.” не може да бъде продължено с изречението:

- а) ... и пристигнаха навреме;
- б) ... тъй като колата им е повредена;
- в) ... ако имаше спален вагон;
- г) ... но в последния момент се отказаха;
- д) ... и се осведомиха по телефона за часа на тръгването му.

13. В кой ред отрицателната повелителна форма е неправилна?

- а) Недей да искаш!
- б) Недей иска!
- в) Недей искай!
- г) Не искай!
- д) Стига иска!

14. В кое от изреченията глаголната форма е в повелително наклонение?

- а) Щяла съм да бъда на работа в неделя;
- б) Не искам да бъда на работа в неделя;
- в) Била съм на работа в неделя;
- г) Нека да не бъда на работа в неделя;
- д) Няма да работя в неделя.

15. В кое изречение условното наклонение изразява предположение?

- а) Ти би се надявала на чудо само ако си изгубиш ума;
- б) Да не би да се надяваш на чудо?
- в) Ти би се надявала на чудо, ако нямаше здрав разум;
- г) Би ли ми разкрила тайната си?
- д) Бихте ли ми помогнали да преместя този шкаф?

16. В кое изречение учтивата форма е употребена правилно?

- а) Бихте ли ми показал пътя за гарата?
- б) Бихте ли ми показала пътя за гарата?
- в) Навярно сте много уморени, г-н Петров?
- г) Г-н Петров, бихте ли ми разказали за пътуването Ви до Париж?
- д) Г-жо Иванова, навярно сте много уморени?

ИЗ СЪВРЕМЕННАТА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

АТАНАС ДАЛЧЕВ

(1904 – 1978)

Роден в Солун, син на учител в местната българска гимназия. Живял е в детството си няколко години в Цариград, докато баща му е представлявал българския народ от Македония в меджлиса* след младотурската революция.

Завършва класическия отдел на Първа софийска гимназия и следва философия в Софийския университет, който завършва през 1927 г. Първите му публикации са от 1923-1924 г. За кратко живее в Италия и Франция. Престоите му в чужбина са важен етап в неговото самообразование. Бил е учител в българското училище в Цариград, инспектор и директор на прогимназиално училище. От 1952 г. до пенсионирането си Далчев работи в детско-юношеското сп. „Пламъче“.

Най-значителното от поезията си написва до 9 септември 1944 г. Атанас Далчев е смятан за един от най-изтъкнатите български преводачи на художествена литература.

През 1972 г. получава наградата „Хердер“ и съветския орден „Знак почета“. Стиховете му са преведени на много европейски езици. Умира в София през 1978 г.

Атанас Далчев за поетическото творчество:

„Поезията се ражда не когато ние искаме, а когато тя поиска. Тя прилича много пъти на забравена дума, която ни идва на устните само след като сме престанали да я търсим.“

КЪМ РОДИНАТА

Не съм те никога избирал на земята.
Родих се просто в теб на юнски ден във зноя.
Аз те обичам не защото си богата,
а само за това, че си родина моя.

И българин съм не заради твойта слава
и твоите подвизи и твойта бранна сила,
а зарад туй, че съм безсилен да забравя
за ослепените бойци на Самуила.

Да търси който ще във теб сполука бърза
и почести и власт със страст една и съща,
страданието мен по-силно с теб ме свързва
и нашата любов в една съдба превръща.

* Меджлис – име на парламента в Турция.

Да разсъждаваме заедно:

- От какво е мотивирана обичта на лирическия герой към родината?
- Как лирическият герой осмисля своята родова принадлежност: „И българин съм...“?
- Какво е за българина историческата памет? В кои поетически образи се явява тя в стихотворението?
- В кои стихове, според вас, патриотичното чувство е заявено по начин, който разкрива лирическия герой като личност с висока нравственост, духовно извисена?
- Какъв е Далчевият поетически поглед върху вечната тема „човек-родина“?
- Прочетете едно изказване на Далчев за патриотизма. По какъв начин то се съотнася с изреченото от лирическия герой в стихотворението?

„Патриотизмът е в известен смисъл официално чувство, насаждано чрез възпитание и похвално, да не кажа дори изгодно за този, който го проявява, то в редки случаи само е дълбоко и искрено. Един човек, критичен към себе си, е принуден да се пита дали действително го преживява. И необходими са особени условия – някаква опасност или дълга разлъка, за да изпита той силата на това чувство, както впрочем става и с чувството към семейството.“

- **На какво се дължи въздействащата сила на стихотворението при условие, че в него липсват патетични образи? Потърси отговора на този въпрос в написаното от проф. Милена Цанева:**

За автора и за творбата му

„Тук няма изразителни епитети, ярки метафори, силни сравнения, открито бликаща емоционалност, увличаща музикална стихия на словото. Тук тонът е подчертано сдържан, метафори и сравнения въобще липсват, думите са употребени в най-обикновените си привични значения, епитетите са обикновени, уточняващи нещата, определения (юнски ден, бранна сила, ослепени войници), с естествения си словоред и логична интонация стихът е близък до обикновената прозаична реч. Въпреки това стихотворението въздейства със силата на художественото откритие, на изреченото за пръв път поетично слово. И мисля, че не е нужно да си кой знае колко изкушен в тайните на поезията, за да разбереш, че тази подчертана простота, този отказ от поетични украси и от парадна патетика са органичен израз на самата същност на Далчевия поетически поглед и неговата специфична интерпретация на отношението човек – родина.“

- **Защо именно простотата на поетическото слово е тайната на въздействащата сила на Далчевото стихотворение за родината?**

Знаеш ли, че...

Атанас Далчев е превел сам над хиляда литературни творби от различни езици на български език: от руски, немски, английски, френски, гръцки, чешки, унгарски, словашки, дори фламандски език. Някои от най-известните му преводи са на Лафонтен, Толстой, Пушкин, Александър Дюма, Гьоте, Чехов, Лорка, Ретемар и много други.

БЛАГА ДИМИТРОВА

(1922 – 2003)

Родена в Бяла Слатина. В детството си живее във Велико Търново. Завършва класическа гимназия в София и славянска филология в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Завършва аспирантура в Литературния институт „Максим Горки“ в Москва. Пише поезия „философска, интелектуално усложнена и в същото време нечужда на публицистичността“. По-известни стихосбирки: „До утре“, „Как“, „Импулси“, „Глас“, „Ключ“, „Времена“.

Блага Димитрова създава и вълнуваща проза. На голям читателски интерес се радват романите ѝ „Пътуване към себе си“, „Отклонение“, „Лавина“, „Лице“. Според нея „литературата... е самопознание на национална, на лична и общочовешка съдба“.

Писателката е личност с активна гражданска позиция. Тя е измежду учредителите на Комитета за защита на гр. Русе и на Клуба за гласност и демокрация (1988); председател на създаденото в България Свободно поетическо общество, народен представител, вицепрезидент на Република България в периода 1992-1993 г. Като вицепрезидент Блага Димитрова посети Молдова и беше гост на българите от Бесарабия. Умира през 2003 г. в София.

В много от своите стихотворения поетесата изразява обичта и преклонението си пред родината. Едно от тях е стихотворението „Родина“.

РОДИНА

Малка е мойта родина –
шепа набрани, нагънати
шарени черги от ниви,
тъмни въртопи от планини.

Но разтвори тази шепа,
стисната крепко, опитай!
Но раздипли, разстели я
гънка по гънка внимателно! –
скат по скат, бразда по бразда,
бръчка по бръчка, цвят по цвят,
рана по рана дълбока,
стон по стон, мечта по мечта,
върх по връх побелял,
спомен по спомен, век по век.

И ще видиш тогава
как неизбродна, безкрайна е
тази шепа препълнена –
моята малка родина.

Речник

шепа и (рядко) **шѝпа** – 1. Дланта и пръстите на ръката, събрани и свити като паничка; 2.

Количество колкото може да се побере в така свита длан.

нагѝната (от **нагѝна** и **нагѝвам**) – правя, направлям нещо да стане на гънки

гѝнка – продълговата вдлъбнатина или издатина, получена при свиване на плат, хартия и т.н., или върху земната повърхност и др.

скат – възвишение, склон

бразда – изоран от плуг или рало в земята плитък ров

брѝчка – гънка или следа от гънка на кожа, плат и др.

Да разсъждаваме заедно:

- Какви поетически измерения дава поетесата Блага Димитрова на антонимите „малка-голяма“, отнесени към образа на България?
- Защо е „неизбродна, безкрайна“ родината? Кое изпълва „тази шепа препълнена – моята малка родина“? Кои поетически образи представляват знак за географските и историческите дадености на България?
- Каква е художествената роля на повторенията („гънка по гънка“, „скат по скат“ и т.н.)?
- Към кого се обръща лирическият герой на Далчев? А към кого – лирическата героиня на Блага Димитрова? Каква е ролята на обръщението във второ лице единствено число в художественото търсене да бъде споделено патриотичното чувство?
- Какво усещане (представа, пристрастие) за родината живее у всеки от вас? Какво е за тебе родният Буджак, Молдова? А какво е чувството ти към родината на прадедите ти – България?
- Какъв е поетическият образ на родината в поезията на българските поети от Бесарабия? Потърси отговор на въпроса в изучените поетически творби. Можеш да подкрепиш разсъжденията си и с други творби, прочетени от тебе.

РАБОТИ САМОСТОЯТЕЛНО:

- Напиши есе, като избереш една от темите:

С образа на родината

България – моя болка и надежда

Патриотизмът и реалностите на съвременния глобален свят

АНДРЕЙ ГЕРМАНОВ

(1932 – 1981)

Роден в село Яворово, Варненска област. Завършва гимназия в гр. Дългопол и руска филология в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Работи като преподавател по руски език. Първата му поетическа книга носи заглавие „Кълнове“ (1959). Утвърждава се като поет през 60-те години на XX век. За малко повече от 20 години до началото на 80-те, когато загива, Германов написва около 40 книги поезия, проза, публицистика. Романтично-патетична или драматично-трагична, поезията му чертае графиката на българските надежди и разочарования.

Андрей Германов пръв в България подава ръка на българските поети от Бесарабия. „Не съм срещал поет, който така да се радва на първите опити на млади бесарабски поети българи. На тях им беше тежко, защото те не знаеха българския литературен език, говореха и пишеха на стар диалект, на който са говорили техните деди, напуснали България през XIX век. Грижите, помощта, съветите на Андрей са неocenима услуга за младите поети.“ – споделя Михаил Дихан¹. Сам потомък на българи бежанци от Одринска Тракия, той се отнася с особена топлина към тяхната драматична съдба. Той носи в душата си вярност на корените, и за това много добре споделя в стихотворението „Вярност“. Израз на носталгичното му чувство по изгубените родни светове е и стихотворението „Праскова пред дядовата къща в село Каваклий, Лозенградско“, написано през 1972 г.

ВЯРНОСТ

Остана селското ми име,
запазих селския си нрав,
сърцето рязнато боли ме
и тласват ме с внезапен гняв

просташки смях над думи прости,
ръка, посегнала на слаб,
врата, захлопнала пред гости,
или настъпен къшей хляб.

Андрей Германов. Споделен спомен:

През тази 1943 година в моя живот не се случи нищо особено, освен едно: аз започнах да пиша стихове. А то стана така:

На 12 април отидохме с тате на нивата да сеем царевица. Царевицата се сее от двама души – единият оре, а другият, който може да бъде и дете, хвърля семето... Лежах до синора и чаках тате да направи две свои безкрайни бразди. Лежах в тревата, гледах буболечките и облаците, докато видях всичко, и тогава сякаш самата земя и самото слънце почнаха да ми шепнат някакви думи. Не носех у себе си нито молив, нито хартия. И тъй като в джоба ми имаше само едно малко ножче, аз си избрах един гладък пясъчник и надрасках тези думи с ножчето върху гладката повърхност на камъка. Не ми беше необходимо да ги преписвам: те останаха в мене завинаги и аз и досега, вдигнат от сън, мога да ги кажа, без да ги сбъркам.

Андрей Германов

¹ Михаил Дихан – бесарабски българин, учен историк.

ПРАСКОВКА ПРЕД ДЯДОВАТА КЪЩА В СЕЛО КАВАКЛИИ, ЛОЗЕНГРАДСКО

Тя се източи тънка, бърза –
акрани са с момчето те,
и то все още е дете,
а пък дръвчето плод завърза.
И между листи остри, сини
сияят златни плодове
като красиви стихове.
Седемдесет и три години...

Момченцето с очи несмели
ги гледа жадно отстрана
и се учудва: не една –
две праскови почти узрели
му дават днес да си откъсне...
Защо ли? Вдига то ръка,
откъсва и стои така –
плодът от сладост ще се пръсне!

Ах, то не знае, че довечера,
когато го обори сън,
заспало ще го вдигнат вън
и в овчия кожух облечено
на коня ще го вържат здраво;
че седем нощи ще вървят,
докато в мрака пропълзят
между граничните застави...

Че само с мисъл ще се връща
към прасковката малка то,
ще вижда синьото листо,
напуснатата родна къща...
Ще расне, по света ще скита,
ще стане момък, после мъж
и бежанци оттам веднъж
за прасковката ще попита...

Да, споменът ще избелява...
Далечният му роден кът,
дорде годините летят,
все по-далече ще остава,
но живо в спомените сини
на безвъзвратния живот
дръвчето все ще ражда плод...
Седемдесет и три години...

Речник

бежанец (бежанка) – който е избягал от родното си място, напуснал е родината си поради преследване, размирици, войни и др.

акран[ин] (акранка) (турск.) – връстник, другар.

оборя (оборвам) – повалям противника на земята при борба, вземам надмощие в борбата; надвивам, събарям.

Да разсъждаваме заедно:

- Какво знаеш за бежанците от Одринска Тракия? С кои моменти от българската история е свързана тяхната съдба? Ако не намериш книга по въпроса, потърси помощ от учителя си.
- Има ли случка в стихотворението? Предай я с няколко думи.
- Как случката „прелива“ в чувства? Какви са те? Защо стихът е най-подходящата тяхна „одежда“?
- Защо стихотворението носи толкова дълго заглавие? Накъде насочва то мислите на читателя?
- По какъв начин образите на прасковката и момчето съсредоточават в себе си представата за спомена и копнежа по безвъзвратно изгубения роден край?
- Какво не знае момчето, преживявайки своето детско щастие да откъсне „не една – две праскови почти узрели“.
- Как поетически са внушени красотата и сладостта на плода? През чии очи са видени те?
- Каква е бъдещата съдба на момчето? Какво ще преживее момъкът, мъжът? Каква е ролята на употребеното бъдеще време на глаголите?
- Откъде произтича драматизмът на чувствата? В кои стихове този драматизъм е най-силен според тебе? Как разбираш стиховете:
...но живо в спомените сини дръвчето все ще ражда плод...
на безвъзвратния живот Седемдесет и три години...
- Какво се постига с употребата на умалителното съществително „прасковка“?
- Сравни стихотворението на Андрей Германов с творби на български поети от Бесарабия, в които се разработва същата тема. Кое е общото в идейното и емоционалното им звучене?

...Максималист в живота и в поезията, фанатично предан на словото и отлично съзнаващ трудността и високата отговорност да е поет, да дълбае в рудините на сърцето и да открива нови истини за хората.

по Симеон Хаджикосев

ТАНЯ ТАНАСОВА

1963 г.

Родена е в българското село Валя Пержей, Тараклийски район, Молдова. Учи в родното си село и в Кишиневския държавен университет – журналистика. Стихове пише на родния си български език. Издава първата си стихосбирка през 1990 г. Следват стихосбирките „Нежни листа“ (1994 г., Болград) и „Полет от Онгъла“ (1999 г., Габрово).

След дипломирането си Таня Танасова живее в Бесарабка, в Кишинев и в Болград. Работи като кореспондент на вестниците „Слава“ и „Родно слово“. От 90-те години на XX век живее в Република България.

ДЮЛЯ

Облаче ле пролетно,
носи дъжд в Буджака!
Там у нас в градината
една дюля чака.
Тя е още младичка
с тънки крехки клони.
Есенес листата си
като сълзи рони.
А сега е сигурно
вече нацъфтяла.
Колко ли е хубава!
Не съм я видяла.
Слънце лятно, пладненско,
грейш ли и в Буджака?
Там у нас в градината
една дюля чака.

Плодове завързала,
пази ги, люлее.
Дай им златна светлина
да се поналеят!
Ветръо льо, немирнико!
Духаш ли отново?
Моля ти се този път
да внимаваш много.
Зная, кършиш клони ти,
плодове събаряш.
Тези пакости, бели
да не ги повтаряш.
Че у нас в градината
там, далеч в Буджака,
с едри златни плодове,
дюлята ме чака.

Габрово, 1997 г.

- С какво чувство мисли за далечния Буджак лирическата героиня?
- Кой образ е символът на родината ѝ в това стихотворение?
- С какви молби се обръща тя към облака, слънцето и вятъра?
- Официално или неофициално е общуването им? Какви са предметът и темата, каква е целта на общуването? Обърни внимание на самите обръщения, на контекста, в който се помества молбата.
- Потърси текста на песента „Я кажи ми, облаче ле бяло...“ (Ран Босилек). Кои негови мотиви и образи са общи със стихотворението „Дюля“ (Таня Танасова)

Я кажи ми, облаче ле бяло,
отде идеш, де си ми летяло?
Не видя ли бащини ми двори
и не чу ли майка да говори:

„Що ли прави мойто чедо мило,
с чужди хора, чужди хляб делило?
Ти кажи ѝ, облаче ле бяло,
жив и здрав че тук си ме видяло...“

ИЗ ЛИТЕРАТУРАТА, СЪЗДАДЕНА ОТ БЪЛГАРИТЕ ПРЕСЕЛНИЦИ

МИШО ХАДЖИЙСКИ

(1916 – 1944)

Българин, роден и живял в Таврия, потомък на българските преселници от Бесарабия, той е бил изключително активна личност. Съдържанието на неговия творчески и житейски път се определя изключително от стремението да е полезен на СВОЕТО и на СВОИТЕ. Да разкаже за родната Таврия, за своите земляци, у Мишо Хаджийски е било като творчески дълг, като нравствена повеля. А неговото художествено творчество е своеобразен художествен летопис на българската диаспора в Таврия.

Героите във всяко негово произведение, а и самият повествовател са жива частица от българите преселници с техните грижи, тревоги и радости, характерни за онова време. Най-висша ценност и мярка за нещата у Мишо Хаджийски не е човекът въобще, или нравственият закон, а сливането със законите на битието на своята етническа общност, тоест като висша ценност в неговото творчество се осъзнава всичко българско.

Мишо Хаджийски се завръща в България и живее там само около една година и за тази година успява да издаде четири книги и да стане една от най-големите надежди на българската проза. Но той твърде рано е загинал, когато е бил само на 28 години.

За щастие, сега неговите книги възкръсват и имаме възможност чрез тях да се запознаем със света, в който са живеели български преселници от Бесарабия в Таврия.

Някои от най-важните дати от живота на Мишо Хаджийски

1916 – роден в село Инзовка, Приморски край, Запорожка област (Таврия).

1923-1930 – учи в родното си село.

1930-1933 – завършва българския педагогически техникум в село Преслав.

1933 – преживява големия глад в Украйна, от който измират няколко милиона души, в това число и много българи.

1934-1937 – студент в Киевския университет. Излизат първите му публикации в местни български вестници.

1938 – излиза в Киев на български език първата му книга „Разлив“.

Май 1942 – през Букурещ се добира до България.

1942-1944 – активно сътрудничи на българската преса. Работи в комитета по завръщане на таврийските и бесарабските българи в пра родината.

1943 – излиза първата му книга в България – сборникът разкази „Пуста чужда чужбина“.

1943 – в България излиза сборникът очерци „Българи в Таврия“.

1944 – довежда 1500 души таврийски българи в България. След края на Втората световна война почти всички по заповед на Сталин са върнати обратно.

1944 – издава още две книги. Приет е от българската културна общественост като даровит журналист и многообещаващ писател.

Септември 1944 – арестуван с обвинение за измяна на СССР.

Декември 1944 – при повторен опит за арест Мишо Хаджийски се самоубива в Белградчик.

БЕЖАНЦИ

През време на Руско-турската война 1856 г. руската армия прогонила татарите от Крим в Турция, а ногайците избягали – една част в Кавказ, друга в Мала Азия. След войната степта пак опустяла. Трябвало, естествено, да се засели, укрепи, да се построят крепости срещу силната още Турция. Толкоз повече, че Русия, изгубила войната, не оставяла надежда кога да е с един удар да разгроми Отоманската империя, да си пробие свободен излаз през Проливите. В 1856 година в Париж е сключен мирен договор, така нареченият Парижки трактат, неизгоден за Русия. Южна Бесарабия, Буджакът минавали във владение на васала на Отоманската империя, Молдовското княжество. Буджакът бе населен по онова време с българи, бежанци от Ямболско, Сливенско и Одринско. Заедно с отстъпващата руска армия на Дибич Задбалкански са бягали и българите. По времето на Парижкия трактат бежанците, възлизали на 200 000 души, били настанени от руското правителство в Буджака и естествено нямали желание да дирят нов късмет в далечните степи на Южна Русия. Особено благосклонно се отнасял към тях руският генерал от пехотата, началникът на Южноруския край Иван Никитич Инзов. Той дал на българите хубави земи и ливади, освободил ги от войниклък и от данък. В Буджака освен безбройните селища по брега на Дунава и Прут израснали две български градчета – Болград и Комрат. В новата си родина българите се чувствали много добре, но злината придошла ненадейно.

Буджакът минал във владение на молдовските боляри, а заедно с това настанали дни на горчивина и сълзи. Жестоките боляри отнели всички права, дадени на българите от руското правителство. Най-хубавата земя и плодородните ниви болярите взели за себе си, а лошата – баирищата и камънаците, оставили за българите. Завист, злоба обземала болярите, като гледали богатите български села и градове. Българите имали също толкова земя, както и другите народи в Бесарабия и земята била еднаква. С труд, с нечовешки усилия превръщали българите степта в тучни ниви, но сляпата омраза към всичко българско подтиквала болярите да вършат жестокости. Нещо повече, през есента на 1861 година в Болград молдовските жандари провокирали кървави стълкновения. Били убити и ранени до 150 души българи. За това събитие обстоятелно ни разказва видният бесарабчанин Владимир Дякович, наш историк и журналист. Убийството станало главна причина за масовото бягство на българите от Бесарабия в Таврия. От тия паметни дни се започнало преселването. Тайни руски агенти упътвали бежанците през границата. Есента на същата година избягали до 40 000 души най-будни българи, всички ония, компроментирали се с едно или друго пред режима на молдовските боляри.

Бягали нощем, скришно от жандарите. Рекичката Камчик била на границата. Нощем българите товарели покъщнината и на каруци и харби, опитни хора упътвали керваните по глухи друмища към границата, а там казаците ги пресрещали на брега и им помагали да преминат реката. Добитъка прекарвали от по-рано. Разбира се, границата минавали тайно, без знанието на молдовските власти. Но да минеш границата с каруци и да прекараш добитъка

можело само в условията на тогавашните граници и граничари, тоест с „армаган“, подкуп...

Кметът на селото Преслав Корнев имал големи връзки в Яш и решил да пресели селото си в Таврия по легален път, за да не подложи живота на селяните си на опасност.

Каймакаминът след дълги размишления разрешил на преславците да се преселят, ала поискал от всяка жива душа по пет златни рубли. Парите били събрани и в определен ден Корнев трябвало да ги занесе в Яш на каймакамина. В поменатия ден всички имали разрешение от самия каймакамин. Няма разрешение само кметът Корнев. Господарят му обещал паспорт, след като донесе парите. Дълго мислили преславци как да излъжат господаря, парите да не дадат и намислили следното. Рублите скрили в един сандък с дрехи. Заедно с всички преславци минало Камчик и семейството на Корнев. Когато всички били на руския бряг заедно със сандъка с парите, кметът повикал жена си:

— Я чакай, жено, забравих нещо да ти кажа. Корнев тръгнал да иде при нея на другия бряг, но жандаринът не го пунал.

— Ще избягаш – рекъл той.

— Абе, човек, няма да бягам, ще се върна. Ето ми шубата, ако не вярваш. Корнев свалил от гърба си новата вълча шуба и я оставил на жандарина. А щом минал границата, извил се и извикал на молдовския стражар:

— Носи поздрав на господаря...

— А че ти няма ли да се върнеш, мошуле?

— Няма.

— А шубата?

— Халал да ти е.

Жандаринът се разсърдил и почнал да псува. Дигнал пушката да стреля, но го дострашало от казаците. През лятото същата година в Петербург довтасала протестната нота от каймакамина на молдовското княжество, в която се искало да се предаде на молдовските власти престъпникът Корнев, задигнал десет хиляди рубли държавни пари. От Петербург било отговорено, че такъв човек сред бежанците няма. А с тия пари била построена църквата в Преслав, най-голямото българско село в Таврия, основано от бежанци бесарабци.

От молдовската граница до брега на Азовско море бежанците вървели два месеца. Отпред казаците конници посочвали пътя и закриляли кервана от разбойници, върлуващи по онова време из степта. На Гергьовден бежанците стигнали Днепър. Тридесетхилядният керван се разположил на бивак да празнува деня на св. Георги. Заклали агнета, пекли ги на шиш на огъня, на въртел. Направили общ курбан, всяко село дало по три вола. Селата се движили отделно, едно след друго. На бивак също заставали отделно, но курбана направили общ. Инзовци също дали три вола, но по-угоени, по-тлъсти. И видяло им се несправедливо да ядат месо от общия казан с по-слаб добитък и те, като пускали месото в казана, намущвали го с клечки, за да не се разбърка с другото. Като се сварил курбанът, инзовци извадили месото с клечките. Поради алчността им ги нарекли „вариклечковци“ и тоя прякор и до ден днешен се чува в Таврия. Щом стане дума за инзовци, казват: „Познавам ги, тия вариклечковци“.

В същия ден от Екатеринослав пристигнал конник казак с царски указ за бежанците. Като ги поздравявал с встъпването на руска земя, цар Александър им давал големи привилегии. Освобождавал ги за 10 години от данък и за двацет и пет от воиниклък. Царят им определил земя за заселване – брега на Азовско море, между ногайския аул Бердянка на река Берда и на запад до селището Кизияр (днешният град Мелитопол). От хазната белият цар подарявал на всеки българин по 15 златни рубли и пет пуда жито за семе. И най-главното, което така зарадвало бежанците, бил хаберът, че на всяко семейство се дава по 50 десетини (500 декара) земя.

Три дни по случай царския указ бежанците яли и пили, та водите на Днепър се чудели. За да получат повече земя, нашите българи са досетливи – изпоженили младежта...

След веселбите по Гергьовден бежанците минали Днепър със салове. Зад великата украинска река се простирала безкрайна дива степ без нито едно селище. Нямамо ни път, ни пътеки. Тревата била толкова голяма, че скривала кервана, разтеглил се на десет километра. Казаците вървели отпред и през всичкото време стреляли, за да плашат вълците и разбойниците. Нощем, като оставали на бивак, спирали каруците „на кръг“. По средата запирали добитъка. Край огнищата – котлоните се настанявали бежанците. Глутници вълци идвали към бивака, виели страшно и не се плашели дори от гърмежа. Често отвлечали добитък, а в една песен се пее как вълци отвлекли мома и ерген, които се задирали до каруците.

Няма съмнение, като се знае характерът на степните вълци, че това било истина...

Пет дни вървели бежанците през степта, докато стигнат река Молочна и селището Кизияр, границата на Таврия. Тук всеки получил парите и житото, а казаците се върнали назад. В кизиярската църква бежанците отслужили молебен и на другата сутрин минали реката. Тук била същата степ, без нито едно селище... Държавният друм от Кизияр за Бердянка се познавал само по това, че тревата по него била малко поотъпкана от минаващите понякога казаци или чиновници, царски слугари.

Бежанците се спрели на бивак до морето, дето днес е село Ботево, и стояли цял месец, докато избрани от всяко село хора определят мястото за поселване.

Три рекички прорязвали степта: Лозоватка, Карсак и Обитошна... В долините на тези реки са избрали място заселниците. Само Паланката, Троянът, Софиево, Андрово и Палаузово са се отбили встрани в безводните места по границата на Таврия. А тук, до Кизияр, на западната граница, на брега на езерото Молочно, се поселили тропокевци, махленци и търновчани.

Тепърва трябвало да се изчисти степта. Бежанците изкопали колиби и мази за децата си, подпалили тревата, та опожарили цяла степ. И в Бесарабия бежанците навремето са разчиствали по такъв начин степта.

Цяла Таврия пламнала в огънове и нощем, при воя на вълците, бежанците по огъня разпознавали къде са се настанили селата. Пожарището унищожило много вълци и змии и степта станала по-спокойна. След огъня вървели първите орачи с дървени рала. За пръв път те разоравали тая заспала във вековен сън земя.

Речник

чифлик – голям недвижим имот за земеделие и скотовъдство (руск. – поместъе, имение)

байр – хълм, рид, бърдо

тресавище – блатисто място, обрасло с мъх или трева

съл – примитивно плавателно средство, направено от свързани едно с друго дървета

сгоден – който се е годил

угоен – тлъст

намъшвам – напъхвам, набождам

клечка – къс от пръчка, дръвце, треска,

курбан – жертвоприношение

хабер – новина

въртел – шиш за печене на месо

каймакѝмин – околийски управител в Турско

Провери разбра ли текста:

1. Обясни със синоними значението на думата **вариклечковци**.
2. Отговори на въпросите по съдържанието:
 - *Защо бесарабските българи напускат Буджака и се преселват в Таврия?*
 - *Защо българите позволявали на децата си толкова рано да се женят?*

Открий в текста и прочети отново:

- а) Фрагмента, разказващ как преславци минавали границата;
- б) Откъса, повествуващ за празнуването на празника св. Георги по пътя на преселването;
- в) Фрагментите, разказващи за опасностите, които трябвало да преодоляват българите по пътя на преселването си;
- г) Информацията за привилегиите, които получили преселниците от руския цар;
- д) Фрагмента, разказващ как българските преселници заселвали Таврия.

Да разсъждаваме заедно:

1. С какво ти е интересен този разказ? Каква е основната му тема?
2. Какво преобладава в разказа – описание, повествование или разсъждение?
3. Защо разказът е озаглавен „Бежанци“, а не „Преселници“?
4. От какво търсят спасение българите, преселници в далечната Таврия?
5. Как авторът описва преселването в Таврия – художествено, исторически или публицистично? Аргументирай се.
6. Коментирай случката с минаването на границата на бежанците от Преслав. Как оценяваш поведението на кмета? Кое от твърденията по въпроса ти допада повече:
 - а. *Неговото поведение е недостойно...*
 - б. *Той е находчив и неговото поведение е оправдано.*
7. Според тебе как са оценили неговото поведение съселаните му? Аргументирай се.
8. Как се представят пред нас българите преселници от онези далечни времена? Кои са обичаите им, какви хора са те?

Творбата казва и още нещо:

1. Какви подробности за преселването и за заселването на новите територии от българите най-много те впечатлиха?
2. Какво научаваме за българските ценности от тази творба? Коментирай: *какво привлича българите в таврийските степи? Колко религиозни са те? Какво са готови да жертват те и в името на какво са готови да рискуват? Как се отнасят към българите другоселци?*

ПЕТЪР БУРЛАК-ВЪЛКАНОВ

(1939–2005)

Роден в българското село Островное, Одеска област, той завършва педагогически институт в Тираспол. Родния език той научава в семейството си, образованието преминава на руски език. А през ученическите и студентските години с упорита работа сам усвоява нормите на съвременния български книжовен език.

Първата си стихосбирка на български език издава през 1967 година в Кишинев. Автор е на повече от десетина книги – поетични, прозаични, преводни.

Около двацет години работи в администрацията на Съюза на писателите в Кишинев. Става член на Съюза на писателите на бившия СССР, на Съюза на писателите на Молдова и на Съюза на българските писатели.

Умира в 2005 година.

МОИТЕ БЕСАРАБСКИ БЪЛГАРИ

С калпаци агнешки, големи,
със сила в плещите превити,
с ръце попукани, корави,
тъй както тоя чернозем –
когато сбират те наесен
със радост златната реколта,
устройват сборища в селата,
най-силните борци даряват
със агнета и плат червен;
децата със торбички нови

да коледуват с радост ходят,
на заговезни палят огън,
с коне ковани се надбягват,
дорде нощта не припълзи;
а зиме на седянки ходят
ергените и плахо сядат
до своите моми – „кадънки“...
А те подхващат стара песен
и тъжни, тъжни се унасят
и ронят старите сълзи...

Те не забравиха до днеска
на сватба с бъклица да канят,
ни песни стари, ни обичаи...
О, не забравиха до днеска
те своя български език.

Речник

попукан – покрит с пукнатини

корав – твърд, груб

ергѐн – момък за женене, неженен мъж

бъклица – малък, плосък дървен съд с кръгла форма за вино или за ракия

Справка от Тълковния речник

кадъна (тур.) – туркиня, ханъма.

кадънка – 1. градинско цвете, с тъмножълти миризливи цветове, което цъфти към края на лятото; 2. название на някои цветя с ярки цветове; 3. птичка щиглец.

Открий в текста и прочети отново:

- а) Думите и изразите, с които авторът описва бесарабските българи;
- б) Стиховете, в които се споменават обичаите и традициите на бесарабските българи;
- в) Думите и изразите, с които авторът назовава българските „радости“ и ценности.

Знаеш ли, че...

Заговезни – така се нарича денят, в който според християнския църковен календар се яде за последен път блажно преди пости.

Например – Месни заговезни, Сирни заговезни.

Сядянка – вечерна младежка забава, дето момите си работят женска работа, а момците ги развличат с приказки и закачки.

Да разсъждаваме заедно:

1. С какво чувство пише авторът за бесарабските българи?
2. Кои от споменатите в стихотворението характеристики на бесарабските българи са ти познати и близки?
3. За кои от обичаите, споменати в творбата, искаш да научиш по-подробно от старите хора или от историците?

Интересно е да знаеш, че...

Първата стихосбирка на български език, издадена след Втората световна война в бившия СССР, е „Моя южна равнина“ на Петър Бурлак-Вълканов. Редактор и рецензент е известният български поет Андрей Германов.

„Всичко, което досега съм написал, мина през зоркото око на Андрей Германов. Нашата дружба започна през студентските ми години – 1960, когато следвах в Тирасполския педагогически институт...”

Петър Бурлак-Вълканов

За автора и неговото творчество

Любовта към трудовите хора, преклонението пред техните велики дела, възторгът от красотата на природата, трепетите на любовта, силният осъзнат копнеж по родината на дедите – това са темите на Петър Бурлак-Вълканов.

И те живеят във всички негови стихотворения.

Андрей Германов

НИКО СТОЯНОВ

роден на 9 януари 1947

Роден е в с. Нова Ивановка, Одеска област. Завършва руска и украинска филология в Харковския държавен университет. От 1965 година публикува стихове на български език и в превод на руски, украински, румънски и други езици във вестници, списания и антологии. Издал е повече от десетина стихосбирки. Превел е редица поетични и прозаични книги на български език от руски, украински и румънски, отпечатани в Украйна и Молдова. Сценарист е на няколко филма, сред които е и първият филм за бесарабските българи „В степта зелена на Буджак...“ („Молдова-филм“, 1982 г.). Основател и главен редактор на първия в Република Молдова вестник на бесарабските българи „Родно слово“, излизащ от 7 август 1988 година. Член е на Съюза на писателите на СССР от 1978 година, впоследствие на Съюза на писателите на Молдова. Член е и на Съюза на българските писатели. Заслужил деятел на изкуствата на Република Молдова – „От emerit“ от 1995 година.

Живее и работи в град Кишинев.

МОЯТ РОД

„И все тъй българи ще бъдем!“

(Андрей Германов)

Бих, може би, проклетел отдавна
и оня век и оня ден,
когато прадыдо ми бавно
повдигна своя бял остен.
Когато тръгна, заскрибуца
през буците от рът на рът,
с дечица пълната каруца –
печална песен – в дълъг път...

Проклетел бих неговото име,
ако бях днес уверен аз,
че щеше инак да ме има,
да мога да говоря с вас...
Напуснал свидните Балкани
не за да търси лек живот,
а българин да си остане
и да опази своя род!

Открий в текста и прочети отново:

- а) Стиховете, в които лирическият герой си представя предците преселници;
- б) Стиховете, в които лирическият герой оценява избора на своите предци;
- в) Стиховете, в които се формулира идеята на това стихотворение.

Да разсъждаваме заедно:

1. С какво те вълнува стихотворението? Опитай се да формулираш темата му?
2. Помисли с какво се свързва заглавието на стихотворението – с темата или с идеята му?
3. Какъв си представяш лирическият герой?
4. Осъжда или оправдава той избора на предците – преселването?

5. С кои реалии той си представя Пътя на преселниците? Кои епитети използва поетът, като рисува словесно пътуването?
6. Защо това стихотворение е емблематично за бесарабските българи?
7. Случвало ли ти се е и ти да преценяваш решението на твоите прадеди да напуснат Прародината? Съвпадат ли оценките ти с оценките на поета Нико Стоянов?

Творбата казва и още нещо:

Това стихотворение е едно от най-известните от съвременната бесарабска българска поезия и е публикувано много пъти.

Имало е публикации на това стихотворение без заглавие, със заглавието „Българин да си остане”, а в антологията „Учебник по родолюбие” (съст. Нико Стоянов) и в книгата с избрани стихотворения и поеми от Нико Стоянов „Аз, българинът...” това стихотворението е със заглавие „Моят род”.

7. Променя ли се нещо във възприемането на творбата със смяната на заглавието? Кое от заглавията би предпочел ти? Защо? Разсъждавай аргументирано.

Сравни и направи извод

- Кое сближава стихотворението „Моят род” със стихотворението на Петър Бурлак-Вълканов „Моите бесарабски българи”?

За автора и неговото творчество

Нико Стоянов е предимно лирик. Излишно е да търсим в стиховете му декларативност, барабанен бой. Всичко се стопява в богато нюансирана изповедност...

...Ако е вярно, че езикът е най-солидният аргумент за народностна принадлежност, Нико Стоянов е истински българин. Поет на българската душевност...

по Страхил Попов